

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

REFERANDUM İLE DEMOKRATİK KATILIM TARTIŞMASINDA
TÜRKİYE' DE AK PARTİ ÖRNEĞİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Bayram DÜZ

Tez Danışmanı

Dr.Öğr.Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL-2018

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Bayram DÜZ

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : Referandum İle Demokratik Katılım Tartışmasında Türkiye’de AK Parti Örneği

ENSTİTÜ : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİN TARİHİ : 19.09.2018

SAYFA SAYISI : 77

TEZ DANIŞMANLARI : 1. Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

DİZİN TERİMLERİ : Demokrasi, Referandum, AK Parti

TÜRKÇE ÖZET : Bu çalışmada referandumun tarihsel süreç içerisindeki önemi ele alınmıştır. Ayrıca referandumun kökeni araştırılarak; ilk hangi ülkelerde, ne zaman başvurulduğuna bakılmış ve referandumun demokrasi ile ilişkisi incelenmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de yapılan referandumlar ele alınarak; ilk olarak ne zaman referanduma gidilmiş ve hangi siyasi aşamalardan sonra kabul edildiğine bakılmıştır. Türk siyasal hayatına baktığımızda 7 kez referanduma gidilmiştir. Sadece Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde ise 3 kez referandum yapılmış ve yapılan bu referandumların hepsi halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle Adalet ve Kalkınma Partisi’nin elde ettiği toplumsal desteği açıklamak için Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 70’lerin Yeni Sağ’ı ile ilişkisi incelenmiştir.

DAĞITIM LİSTESİ : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Bayram DÜZ

T.C.

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

REFERANDUM İLE DEMOKRATİK KATILIM TARTIŞMASINDA
TÜRKİYE'DE AK PARTİ ÖRNEĞİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Bayram DÜZ

Tez Danışmanı

Dr.Öğr.Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL-2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinde -yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bayram DÜZ

/ /2018

JÜRİ ÜYELERİNİN KABUL VE ONAY SAYFASI

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bayram Düz'ün “**Referandum ile Demokratik Katılım Tartışmasında Türkiye’de AK Parti Örneği**” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____
Doç.Dr. Yavuz ÇİLLİLER

Üye _____
Dr.Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
(Danışman)

Üye _____
Dr.Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2018

Prof.Dr. Nezir KÖSE

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmada referandumun tarihsel süreç içerisindeki yeri ele alınmıştır. Referandumun kökeni araştırılarak; hangi ülkelerde, ne zaman başvurulduğuna bakılmış ve demokrasi ile ilişkisi incelenmiştir.

Türkiye'de yapılan Referandumlar ele alınarak olaylar kronolojik sıralama ile analiz edilmiş ve hangi siyasi aşamalardan sonra kabul edildiğine bakılmıştır. Özellikle askeri darbeler sonucunda hazırlanan yeni anayasa maddelerinin kabulü için halk oylamasına gidilmesi nedeniyle plebisit özeliği taşıdığı görülmüştür. Bu doğrultuda plebisit ve referandum karşılaştırılması yapılmıştır.

1961 yılından 2018'e kadar toplam yedi halk oylaması yapılmıştır. Yapılan bu referandumların üçü Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde gerçekleştirilmiştir. En son yapılan (16 Nisan 2017) referandum ile de Türkiye'deki hükümet şekli değişmiş, parlamenter sistem kaldırılarak yerine 'Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi' getirilmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde üç kez referandum yapılmıştır. Yapılan bu Referandumların hepsi halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin elde ettiği büyük toplumsal desteği açıklamak için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Yeni Sağ ile ilişkisi incelenmiştir. Türkiye özelinde bu ilişkinin araştırılması için ise, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Neo-liberalizm ile nasıl bir bağ kurduğu ve bu bağın temsili demokrasi açısından olası sonuçları tartışılmıştır.

Bu çalışma ün ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demokrasi tanımı, çeşitleri ve referandumun tarihçesi incelenerek teorik bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde ise Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde referandumun değişen anlamı ve 70'lerin Yeni Sağ ile ilişkisi incelenmiştir. Son bölümde ise: Türkiye'de yapılan referandumlar ve bu referandumlara gidilen süreçler incelenmiştir. Bu çalışma genellikle literatür taraması yapılarak teorik bir analizle ortaya konulmuştur. Bölümler arasında; araştırmanın konusu, amacı, problemi, kapsamı ve metodu hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Referandum, Adalet ve Kalkınma Partisi

SUMMARY

This study deal with the importance of the referendum in the historical process. By looking at the origin of the referendum, the countries in which it was first applied in the world and when it was held were researched and the relationship with democracy was examined.

Referendums held in Turkey were analyzed in chronological order by considering the events and has been examined which political steps were followed. Particularly for the acceptance of new constitutional articles prepared as a result of the military coup, it has been seen that the public vote has the plebiscit character. In this direction, It has been compared plebiscite and referendum.

A total of seven referendums were held from 1961 to 2018. Only, three of them were held during the Justice and Development Party period. The most recent one (April 16, 2017) has changed the form of government in Turkey as the parliamentary system has been abolished and replaced with the 'Presidential Government System'.

Three referendums were held during the Justice and Development Party period and each referendum was accepted by the majority of the people. For this reason, the relationship between the Justice and Development Party and the New Right has been examined in order to explain the great social support achieved by the Justice and Development Party. To investigate this relationship in Turkey, It has been discussed that How the Justice and Development Party links Neo-liberalism and what are the possible consequences for democracy in the form of this bond.

This study consists of three main parts. In the first part, a theoretical framework was drawn by examining the definition of democracy, its varieties and the history of the Referendum. In the second part, the changing meaning of the referendum and its relation with the new right have been examined during the Justice and Development Party period. In the last chapter, It has been examined that the referendum held in Turkey and the referendum process. This study is usually done through a literature review and a theoretical analysis. In the framework of the research, given that the general information about the subject and purpose, problem, scope and method of the research.

Key words: Democracy, Referendum, Justice and Development Party

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ	V
TABLolar LİSTESİ.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
REFERANDUM BAĞLAMINDA DEMOKRASİ TARTIŞMASI	5
1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ	5
1.1.1. Antik Çağ Dönemi.....	5
1.1.2. Orta Çağ Dönemi	7
1.1.3. Yeni Çağ Dönemi.....	8
1.1.4. Yakın Çağ Dönemi	9
1.2. DEMOKRASİ ÇEŞİTLERİ	10
1.2.1. Doğrudan Demokrasi	10
1.2.1.1. Doğrudan Demokrasi Araçları	11
1.2.2. Temsili Demokrasi	12
1.2.3. Yarı Doğrudan Demokrasi.....	13
1.3. REFERANDUM	14
1.3.1. Kavram Olarak Referandum.....	14
1.3.2. Teorik Kökeni ve Tarihsel Gelişimi	14
1.3.3. Referandum-Plebisit	15
1.3.4. Referandum Çeşitleri	18
1.3.5. Referandum Hakkında Olumlu Ve Olumsuz Görüşler	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
TÜRK SİYASAL HAYATINA KURAMSAL YAKLAŞIM VE AK PARTİNİN	
KURULUŞU	25
2.1. TÜRK SİYASAL HAYATINDA KULLANILAN KAVRAMLAR.....	25
2.1.1. Muhafazakârlık.....	25
2.1.2. Liberalizm	26
2.1.3. Neoliberalizm	27
2.1.4. Yeni Muhafazakârlık	28
2.2. Türkiye'de 70'lerin Yeni Sağı Ortaya Çıkışı	29
2.3. AK Parti'nin Kurulması	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	35
TÜRKİYE’DE REFERANDUM UYGULAMALRI: AK PARTİ ÖNCESİ VE AK PARTİ SONRASI	35
3.1. 1960 DARBESİ VE 9 TEMMUZ 1961 HALK OYLAMASI	35
3.1.1. Halk Oylaması Süreci	36
3.1.2. Anayasanın Hazırlanması	37
3.1.3. Birinci Halk Oylaması: 9 Temmuz 1961	37
3.1.3.1. Halk Oylamasının Değerlendirilmesi	38
3.2. İKİNCİ HALK OYLAMASI: 1982 YILLINDA HALK OYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ	40
3.2.1. Halk Oylaması: 7 Kasım 1982	42
3.2.1.1. 1982 Halk Oylamasının Değerlendirilmesi	43
3.3. 1961 VE 1982 ANAYASASI KARŞILAŞTIRILMASI	44
3.4. ÜÇÜNCÜ HALK OYLAMASI: 6 EYLÜL 1987 HALKOYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ	45
3.4.1. 6 Eylül 1987 Referandumu	46
3.4.1.1. 6 Eylül 1987 Referandumunun Değerlendirilmesi	47
3.5. DÖRDÜNCÜ HALK OYLAMASI: 1988 HALK OYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ	48
3.5.1. 25 Eylül 1988 Referandumu	49
3.5.1.1. 25 Eylül 1988 Referandumunun Değerlendirilmesi	50
3.6. BEŞİNCİ HALK OYLAMASI: 2007 REFERANDUMUNA GİDİLEN SÜREÇ	51
3.6.1. 21 Ekim 2007 Referandumu	53
3.6.1.1. 21 Ekim 2007 Referandumunun Değerlendirmesi	55
3.7. ALTINCI HALK OYLAMASI: 2010 REFERANDUMUNA GİDİLEN SÜREÇ	56
3.7.1. 12 Eylül 2010 Referandumu	57
3.7.1.1. 12 Eylül 2010 Referandumunun Değerlendirilmesi	60
3.8. YEDİNCİ HALK OYLAMASI: 16 NİSAN 2017 REFERANDUMUNA GİDİLEN SÜREÇ	61
3.8.1. Başkanlık Tartışmaları	62
3.8.2. 16 Nisan 2017 Referandumu	64
3.8.2.1. 16 Nisan 2017 Referandumun Değerlendirilmesi	65
SONUÇ	67
KAYNAKÇA	71
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
BBP	:	Büyük Birlik Partisi
BDP	:	Barış ve Demokrasi Partisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DM	:	Danışma Meclisi
DP	:	Demokrat Parti
DSP	:	Demokratik Sol Partisi
DTP	:	Demokratik Türkiye Partisi
DYP	:	Doğru Yol Partisi
FP	:	Fazilet Partisi
HSYK	:	Hâkimler ve Savcılar Kurulu
IMF	:	International Monetary Fund
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
OHAL	:	Olağan Üstü Hal
RP	:	Refah Partisi
SP	:	Saadet Partisi
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TM	:	Temsilciler Meclisi
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
YÖK	:	Yüksek Öğretim Kurulu
YSK	:	Yüksek Seçim Kurulu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1: Referandum Çeşitleri.....	18
Tablo 2: Birinci Halk Oylaması: 9 Temmuz 1961.....	38
Tablo 3: İkinci Halk Oylaması: 12 Eylül 1982.....	42
Tablo 4: Üçüncü Halk Oylaması: 6 Eylül 1987 Referandumu.....	47
Tablo 5: Dördüncü Halk Oylaması 25 Eylül 1988 Referandumu.....	50
Tablo 6: Beşinci Halk Oylaması: 21 Ekim 2007 Referandumu.....	54
Tablo 7: Altıncı Halk Oylaması: 12 Eylül 2010 Referandumu.....	60
Tablo 8: Yedinci Halk Oylaması: 16 Nisan 2017 Referandumu.....	64

ÖNSÖZ

Referandum; demokrasinin bir aracı olarak çok önemli bir işlev görür. 1961 yılından itibaren Türkiye’de de başvurulmuştur. 1961’den 2007 yılına kadar sadece 4 defa halk oylamasına başvurulurken, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti döneminde 2007’den 2017 yılına kadar 3 defa Referanduma başvurmuştur. Her referandum halkın çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve desteklenmiştir. Özellikle 2007 den sonra referanduma sık sık başvurulmasının nedenleri de ayrıca incelenmiş ve literatüre bir katkı sağlamak amacıyla bu çalışma tamamlanmıştır. Referandumun demokratik değerini incelemek adına Adalet ve Kalkınma Partisi örneği ele alınmıştır

Bu tez çalışmamı tamamlamak için bana yardımcı olan ve her türlü desteğini sağlayan başta Feride Ablam olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim. Tüm eğitim hayatım boyunca bana bilgileriyle katkı sağlayan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Bu tez çalışmamda; bana özgüven verip, hızlı yol almamama vesile olan kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU’na da ayrıca teşekkür ederim.

Bayram DÜZ

İSTANBUL, 2018

GİRİŞ

Demokrasi mücadelesinde ki toplumlar; Antik Yunan'dan günümüze kadar uzun süren kargaşalardan sonra başarıya ulaşabilmişlerdir. Dış dünyada değişen konjonktür, Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'de demokrasinin tarihsel gelişimine baktığımızda ise; Osmanlı Devleti'nden başlayarak günümüze kadar yaklaşık 200 yıl süren bir demokratikleşme gayretinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki iç ve dış konjonktür, Türkiye'de çok partili hayata geçişi zorunlu kılmıştır. Dünyadaki toplumlar da demokrasi için büyük mücadeleler vermiş ve bu mücadeleler sonucunda hükümetler demokratikleşmeye dönük olumlu adımlar atmak zorunda kalmıştır.

Demokrasi için seçim, olmazsa olmaz yegâne kuraldır. Halk iradesinin yönetimde egemen olmasına aracılık eden seçim; sistemde yer edinme çabasının bir ayağı olarak görülmüştür. Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber seçim yarışı da başlamıştır. 1946'da yapılan ilk çok partili seçimi Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır. 1950'de yapılan genel seçimler ise Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmış ve Demokrat Parti iktidar olmuştur. Böylece Türkiye'de demokratik siyasal sistem yer edinmiş, demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan "çok partili hayat" Türkiye'de işlemeye başlamıştır. Seçimler aracılığıyla halk siyasette aktif olarak yer edinmiş ve siyasi partilerin faaliyetlerini etkilemiştir. Yönetimde alınan kararların halkın vereceği onay ile gerçekleşmesi siyasi atmosferi olumlu yönde etkilemiştir.

Demokrat Parti 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile iktidardan indirilene kadar 10 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. Muhafazakâr sağ kökenli Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, cumhuriyet kurumlarının tehlikeye gireceği yönündeki söylemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece; 1961 darbesi sonucu iktidardan indirilmiş ve tüm parti organları demokrasi dışı yollarla baskı altına alınmıştır. Ülke yönetimini askeri güç ile denetimine geçiren askeri yönetim, yeni anayasa taslağıyla beraber oluşturulacak yönetim şekli için (kurulan çift meclisli yönetim) halk oylamasına gidilmiştir. Türkiye'nin ilk kez referanduma katılması yukarıda da belirtildiği gibi doğal yollardan olmamıştır.

Bazı ülkelerde yönetim şekli temsilciler aracılığıyla yapılmaktadır. Halk doğrudan değil temsilciler aracılığıyla yönetime katılmaktadır. Ancak bazı durumlarda kararlar sadece temsilcilere bırakılmayıp önemli anayasal süreçlerde

halk; Referandum aracılığıyla yönetime doğrudan katılır. Türkiye'deki yönetim şekli de buna uygun olarak yarı doğrudan demokrasi ile yönetilir. Ülkede önemli kararlar alınırken hükümet eli ile yapılan düzenlemeler cumhurbaşkanlığına sunulur. Cumhurbaşkanı uygun gördüğü takdirde bunu halka götürebilir. Halkın salt çoğunluğu da bu anayasal maddeleri kabul veya ret eder.

Türkiye'de ikinci halk oylaması yine darbe sonucunda oluşturulan yeni anayasanın kabulü için yapılmıştır. 1980 darbesi, askeri vesayetin hüküm sürdüğü koşullarda siyasi iktidarı tekrar denetime almak için yapılmıştır. Bu darbenin bir diğer amacı da ülke ekonomisini liberal politikaların uygulanabileceği bir duruma getirmektir. Nitekim Turgut Özal döneminde ülke ekonomisi serbest piyasaya yönelmiş ve liberal politikalar uygulanmıştır.

1980 sonrası dönemde de Türkiye iki referandum daha görmüş ve gerçek anlamda referandum yaşanmıştır. Bu dönemde anayasal değişiklikler meclisin kararı ile hazırlanmış ve halk oylamasına sunulmuştur. 1987'de yapılan en önemli referandum ise siyasi yasakları olan kişilerin yasaklarının kaldırılmasına yönelik yapılmış ve halk bu doğrultuda yasakların kaldırılmasına onay vermiştir. 1988'deki bir diğer referandum ise seçimlerin bir yıl erkene alınması için yapılmıştır. Ancak halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmemiştir. Türk siyasal hayatında reddedilen tek referandum bu referandumudur.

1990'lı yıllarda ise tek başına iktidar olamayan partilerin koalisyonlarla ülkeyi yönetmeye çalışması, siyasi krizlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu siyasi krizlerle beraber 2001 yılında ülke büyük bir ekonomik krizle de karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizin patlak vermesi ile ülke erken seçime giderek bu bunalımdan çıkış yolu aramıştır.

2002 yılında yapılan genel seçimler sonucunda, Türkiye'deki vatandaşlar önemli bir seçim yapmış, koalisyonlarla kaybedilen zamanın telafisi için; Adalet ve Kalkınma Partisi etrafında kenetlenmişlerdir. Bu süreçte Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde ülke tek partili ve kalkınma esaslı bir politika ile yoluna devam etmiştir. AK Parti iktidarı özellikle Avrupa Birliği kriterlerine uygun olarak reform planlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu şekilde Ak Parti iktidarı hem ülke içinde hem de uluslararası alanda destek görmüştür.

AK Parti kurucularının muhafazakâr sağ kökenli olması askeri vesayetin bu partiye karşı çıkmasına ve süregelen siyasi çatışma ortamına girilmesine neden olmuştur. AK Parti'nin siyasal alanda en ciddi krizi 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanmıştır. Anayasanın cumhurbaşkanlığı seçimi için yüksek vekil imza şartı getirmesi, aynı zamanda askeriye tarafından 2007 yılında yayımlanan "e-muhtıra" olarak da tarihe geçen uyarı bildirisi nedeniyle ülkede siyasi krizi meydana gelmiştir. Bu sıkıntılı süreci aşmak için karşı hamle yapan AK Parti hükümeti; hazırladığı yasa tasarısı ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için referandum yapmıştır. Yapılan bu referandumda iktidar partisi seçmenlerden büyük destek görmüş ve tasarımı yasalaştırmıştır. Böylece "cumhurbaşkanlığı seçimi" doğrudan seçmenlerin iradesine bağlanmıştır.

2010 yılında: Anayasa Mahkemesini ve HSYK'yı yeniden yapılandırmak, parti kapatmayı engellemek gibi önemli maddelerin de yer aldığı yasa tasarısını kabul etmek için halk oylamasına gidilmiş ve yasa tasarısı kabul edilmiştir.

Türkiye'de en son yapılan halk oylaması ise 16 Nisan 2017 tarihinde yapılmıştır. Bu taslağa göre Türkiye'nin mevcut hükümet şeklinin değiştirilmesi öngörülmüştür. AK Parti, MHP ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın desteğiyle, 18 madde üzerinde değişiklikler yapılması için halk oylamasına sunulmuştur ve halk oylaması ile kabul edilmiştir. Bu değişikliklik paketine göre yürürlükteki parlamenter sistem kaldırılarak yerine "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" getirilmiştir.

Tüm bunların dışında; AK Parti'nin halktan gördüğü destek ile bu denli büyüüp güçlenmesinin ardında yatan sebepler analiz edilmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik açıdan son derece çalkantılı bir dönemi olan 2000'li yılların başında kuruldu. Parti, kurulduktan yalnızca bir yıl sonra 2002'de yapılan genel seçimleri kazanarak, cumhuriyet tarihinin çok partili döneminde tek başına iktidarı elde eden dördüncü partisi olmuş ve devam eden süreçte girdiği tüm seçimleri kazanmayı başarmıştır.

Türkiye de yaşanan 2001 ekonomik kriz ile beraber AK Parti dönemi başlamış ve bu dönem ile beraber, neoliberal ekonomik program uygulanmıştır. Uygulanan yeni sağ politikalar AK Partinin daha çok güçlenmesini sağlamıştır. AK Parti'nin bu denli güçlenmesinin nedenleri ayrıca analiz edilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, milli görüş çizgisine yakın olmakla beraber yeni bir

söylem ve tarz belirlemiştir. Bu söylem; hem kent kültürünü hem de kırsal kültürü kapsayacak şekilde kabul görmüştür. AK Parti'nin yükselişi, çeşitli bakış açılarına göre yorumlanmıştır. Bu görüşler içinde “merkez-çevre ilişkisine dayalı olanlar ilk defa çevrenin merkeze hâkim olması ile ülkede kendini merkezden kopmuş, dini değerlerinden dolayı kendisini baskı altında hisseden kitlelerin sığındığı bir parti olduğunu göstermiştir. Siyasal İslam'ın küresel ve uluslararası alanda yükselişi Türkiye'yi de etkilemiştir. Aynı zamanda AK Parti'nin siyasal sistem için bir tehdit olmadığını savunanlar ise demokratikleşmeyle birlikte halkın gerçek iradesinin iktidara geldiğini” savunmuşlardır.

Bu amaçla; tarihsel süreç içerisinde referandumu açıklamak ve referandumun demokrasi bağlamında ele alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Türkiye özelinde bu ilişkinin araştırılması için ise; AK Parti'nin 70'lerin Yeni Sağ'ı ile nasıl bir bağ kurduğu ve bu bağın temsili demokrasi açısından olası sonuçları tartışılmıştır. Bu çerçevede AK Parti döneminde referandumun demokrasi ile ilişkisini araştırmak için literatüre Türkiye'den bir örnek sunmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde demokrasinin tarihi ve bize kazandırdığı ilkeler içerisinde referandumun değeri araştırılmıştır. Burada demokrasinin ortaya çıkış tarihi ve modern öncesi ile modern sonrası uygulandığı toplumlardan bahsedilmiştir. Doğrudan demokrasi hakkında olumlu ve olumsuz değerlendirmelere yer verilmiştir. Halkın referandum aracılığıyla yönetime katılması incelenmiştir. Buna ek olarak referandumun çıkış tarihinden bahsedilmiş ve çeşitleri üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde ise referandum tartışması kapsamında 70'lerin Yeni Sağ'ı ile AK Parti ilişkisi irdelenmiştir. AK Parti'nin kurulma ve iktidara gelme süreci araştırılmıştır. 70'lerin Yeni Sağ'ını oluşturan ideolojilerin ayrıntısına bakılmış ve AK Parti ile arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir.

En son bölümde ise Türkiye'de AK Parti öncesinde ve sonrasında uygulanan referandum çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Referandum sürecinin Türkiye'ye yansımalarına değinilmiştir. Darbenin dayattığı referandum ve siyasi iktidarın getirdiği referandum karşılaştırılmıştır. AK Parti döneminde yaşanan referandum öncesi siyasi olaylar üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkiye'de kaç tane referandum yapılmış ve hangi süreçlerde referandum ihtiyacının doğduğu detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

REFERANDUM BAĞLAMINDA DEMOKRASİ TARTIŞMASI

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Demokrasinin sözlükteki anlamına bakıldığında halkın kendi kendini yönetmesi olarak ifade edilir. Latince kökenli olan kelime “demos ile “kratos” sözcüklerinden oluşmaktadır¹ İlk olarak Abraham Lincoln 1864 yılında verdiği bir söylevde demokrasiyi “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” olarak tanımlamıştır² ancak Abraham Lincoln tarif ettiği kavram günümüze gelene kadar kapsamı ve kullanım alanı daha da genişlemiştir. Demokrasinin kaynağı halk olmakla beraber halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla da kullanılmıştır.

1.1.1. Antik Çağ Dönemi

Eski uygarlık toplumlardan günümüze kadar birçok yönetim şekilleri oluşmuştur. Eski Atina kentlerinde (polislerinde) ilk olarak demokrasi rastlanmaktadır. Antik Yunan'da ortaya çıkan ve bir yönetim biçimi olan demokrasinin gelişiminde bazı filozoflar önemli rol oynamıştır. Özellikle Perikles döneminde demokratik gelişmeler yaşanarak demokrasi güçlendirilmiştir. Perikles ülke yönetimini devraldıktan sonra Atina'da demokrasi rejimi kurarak demokrasiyi yaygınlaştırmıştır. Halkın bilinçlenmesi için tiyatroyu kurmuş ve Atina'ya Yunanistan'ın en meşhur bilginlerini toplamıştır.³ Demokrasinin tam anlamıyla Antik Yunan'a dayandırılmasının sebebi; diğer devletlerle karşılaştırıldığında demokrasinin en anlamına yakın Antik Yunan'da rastlanmasıdır.

Demokrasi anlayışı Antik Yunan'da doğmasının sebebi siyasi ve kültürel nedenlere dayandığı ifade edilmiştir. Örneğin, “Mezopotamya'nın savaşçı halkı (Aryanlar) kara insanları olarak kalırlarken dünyaya kapalı bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı istilaya uğraması ve aynı zamanda deniz ticaretine açık olmaması gibi etkenlerden dolayı, Mezopotamya'daki kent devletlerinin ömrünü kısaltmış ve demokrasinin yerleşmesini engellemiştir. Antik Yunan'da ise demokrasinin oluşması için hem pazar ekonomisi hem de coğrafi koşullarının

¹ A.Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s.22

² Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitab Evi, Ankara 2008, s.81

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Perikles> (Erişim tarihi: 10.07.2017)

doğrudan demokrasi için uygun ortam oluşturmuştur. Böylece; Antik Yunan devletinde M.Ö 4-6 yüzyılları arasında en belirgin biçimiyle demokrasi yönetimi kabul edilmiştir.⁴

Antik Yunanda polis kavramının ifade ettiği, sınırları belli olan ve belirli bir toprak parçası üzerinde kurulmuş olan siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi bir bütün şeklindedir. Şehir devletlerinin dayandırıldığı dini değerler söz konusu olmuştur. Polis kavramı; Tanrılar tarafından Yunanlılara bahşedilmiş bir hediye manasındadır. Yunanlılar için Polis düzenini bozmak, bir nevi tanrılara karşı gelmekle eş değer olarak kabul edilmektedir. Polis'in kudretini, yüceliğini ve insanların üstündeki sınırsız iktidarı sürdürülmüştür. Bir Yunanlı kendisini tanımlarken, ilk olarak “yurttaş-polis” (polites) şeklinde ifade etmiştir. Polis dışında kaldığı zaman konuşan bir hayvan (köle) gibi ya da bir yabancı olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi; halkın sadece belirli bir kesiminin demokratik haklardan faydalanabiliyor olmasıdır. Bu demokratik haklardan kölelerin, kadınların ve yabancıların faydalanması imkânsızdır.⁵

Polis'te yaşayan halk, demokrasiyi özümsemiş ve sahip çıkmıştır. Antik Yunan'da uygulanan demokrasi yönetiminin farklı uygulama yöntemleri vardır. Bu yönetim şekillerine göre halk yönetilirdi. Sorunların halk arasında kaos yaratması endişesi ile yasalar yapılmaya başlamıştır. Soylular ile vatandaşlar arasında Solon adlı kişinin getirdiği ve herkesçe kabul edilen solon yasaları yürürlüğe koyularak kabul edilmiştir. Solonun getirdiği Egelzya ve Beş yüzler (önce Dört yüzler meclisiydi) meclisi olmuştur. Beşyüzler Meclisi ile Eglezya yönetimde önemli siyasi kurum olduğu görülmektedir. Bu meclislerin oluşması polis devletlerinde yaşanan gelir dağılımındaki farklılıklardan kaynaklıdır. Beşyüzler Meclisi yürütme organı özelliğini taşımaktadır. Bu yürütme organına seçilme şartları ise otuz yaşını doldurmuş olan halk arasından bir yıllığına seçilebiliyor olmasıdır. Aynı zamanda yurttaş meclisine karşı sorumludur. Eglezya meclisi ise Halk Meclisi olarak bilinir. Bu mecliste; yirmi yaşını doldurmuş olan vatandaşlar olduğu görülmektedir. Halk Meclisi Agora adı verilen bir sitede olduğu ve olağanüstü durumlar haricinde ayda 4 kez toplanarak önemli kararlar alırlar. Bu kararların bazıları: Yasa önerilerin olumlu ve olumsuz yönlerini görüşmek, savaş ve barış ilanı, iç ve dış politikanın belirli bir hale getirilmesi gibi önemli kararlar görüşülürdü. Halk Meclisi aslında yasama meclisi

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006 s. 241

⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden imparatorluğa*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.16-17

özelliğine sahipti. Halkın egemenlik hakkını kullanırken direkt olarak kendisi kullanmış olduğu için, direkt olarak doğrudan demokrasi özelliği taşımakta olduğu görülmektedir.⁶

Antik Yunan polislerinde yaşam alanı bulan demokrasinin Yunanistan dışında Roma devletinde de uygulandığı görülmektedir. M.Ö 509 Roma İmparatorluğu döneminde de monarşinin terk edilerek Cumhuriyete geçilmesi ve yönetim yetkisinin kral yerine birbirine karşı sorumlu olan Konsüllere bırakılması bu durumun örneklerinden biridir. Bu dönemde çıkarılan ve bugünkü kanuni düzenlemelerin temeli sayılan 12 Levha Kanunları ile anayasal bir düzene kapı aralanması da dönemde demokrasinin yasalar ile korunduğunu ifade etmektedir.⁷

Roma yönetiminde parlamento ve parlamenterler vardır. Ancak buradaki sistem halkın ve yurttaşların seçtiği temsilciler değil soylu ailelerin hâkim olduğu bir parlamentodur yani aristokratik bir rejim söz konusudur. Zamanla diğer insanlar da Roma vatandaşlığı hakkını kazanınca vatandaşlar arasında hak eşitliği sağlanmıştır. İmparatorluk devrinde başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden, daima Roma'yı ve devleti yönettiği söylenen bir senatonun ortaya çıktığı görülmektedir.⁸ Yunan devleti ve Roma imparatorluğunda görülen demokrasi anlayışı günümüzün demokrasi temelini oluşturduğu ifade edilmektedir.

1.1.2. Orta Çağ Dönemi

Ortaçağ; feodal yönetimin ve skolâstik düşüncenin hâkim olduğu bir dönemdir. Ticaretle beraber orta sınıf burjuvazisi oluşmaya başlamıştır. Burjuvalar, krallara karşı hak talebinde bulunarak yönetimde söz sahibi olmaya çalışmışlardır. Feodal düzenin baskıcı tutumu sonucunda da halk arasında isyan çıkmasına sebep olmuştur. Halkın yükselen talepleri demokratik sürecin toplumsal tabanını oluşturmuştur.

Ortaçağ'da ilk olarak demokrasi mücadelesi 1215 yılında İngiltere'de başlamıştır. Burada "Magna Carta Libertatum" (Büyük Özgürlük Fermanı)⁹ ile birlikte başlamıştır. İngiltere'nin kralı ile vatandaşların temsilen İngiliz Bey'leri (Baron's)

⁶ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 1992, s.22

⁷ Nazif Akçalı, *Çağdaş Siyasal Rejimler*, Bilgihan Basımevi, İzmir, 1989, s.43

⁸ Yılmaz Aytekin, *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.62

⁹ <http://www.britannia.com/history/docs/magna2.html> (Erişim tarihi: 20.07.2017)

arasında imzalanmıştır. Baronların ve köylülerin hakları korunmuştur ayrıca bu fermanla kimsenin kanun dışında özgürlüğünden alıkonamayacağından da bahsedilmektedir. Magna Carta Fermanı 63 maddeden oluşmakta ve maddelerde sınıfların hakları güvence altına alınması gerekliliğini sağlamaktadır.¹⁰ Yeniçağ'da başlayan Rönesans ve ardından Reform hareketleri, demokratikleşmeye dönük düşünceleri yayarak demokrasinin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹¹

Ortaçağ'ın federatif, sosyal ve iktisadi yapısı sayesinde sanayi devrimine hazırlık yaptığı gibi; düşünsel çevrede de, Rönesans ve Reform hareketlerini sağlayan özgür düşüncenin etkisi olduğunu belirtmekte fayda var.

1.1.3. Yeni Çağ Dönemi

Yeni Çağ'da coğrafi keşifler ile birlikte Rönesans'ın etkisiyle bilimsel anlamda bir gelişmeye yol açmıştır. Bu dönemde en önemli gelişme İngiliz krallığında yaşanmıştır. İngiliz Parlamentosu tarafından 1628 yılında yayınladığı Haklar Bildirisi (Petition of Rights) belgesidir.

Kral I.Charles'ın parlamentonun onayını almayarak Fransa ve İspanya ülkelerine savaş açmış ve bu savaş giderlerinin karşılanması için vergi arttırma yoluna gidilmiştir. Parlamento tarafından kralın yetkileri sınırlandırılmasına karşın kral parlamentoyu dağıtarak gücünü korumayı sürdürmüştür. Ancak Kralın vergi izni alabilmesi için parlamentoyu yeniden toplantıya çağırması durumu mecburiyeti doğmuştur. Bundan dolayı parlamento kralın elindeki gücü ele geçirmeye çalışmıştır.

İngiliz Parlamentosu tarafından 1689 yılında yayınlamış olduğu; egemenliğin artık parlamentoya ait olduğunu belirten Haklar Yasası'dır. Yasaya göre bazı kararlar alınarak; seçimlerin özgür olacağı, yasaya herkesin uyacağını ve parlamentonun gerektiği zaman toplanacağını karara bağlanmıştır.¹² Bu sayede egemenlik, kraldan parlamentoya geçerek halkın parlamentosu, Kral karşısında güçlenmiştir. Böylece demokrasinin iyi bir zemine geldiği göstermiştir.

1.1.4. Yakın Çağ Dönemi

¹⁰ Cem Eroğul, *Anatüzeve Giriş*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2000, s.38-39

¹¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrasi#Demokrasinin_ara%C3%A7lar%C4%B1 (Erişim tarihi: 25.07.2017)

¹² Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s. 449-452

Demokrasinin tarihsel süreç içerisindeki değişimine baktığımızda özellikle Yakın Çağ Dönemi'nde iki önemli olay karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İhtilali'nin (1789) gerçekleşmesidir. Fransız İhtilali; tüm insanlara temel insan hakları, özgürlük ve eşitlik kavramlarını getirmiştir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yayımlanmasına kadar ki süreçte Amerika'daki 13 koloninin bağımsızlık için verdiği mücadelelerdir. 13 koloniyi bağımsızlığa götüren en önemli etken İngilizlerin kolonilere yeni vergiler getirmesidir. 1774 yılında başlayan ve yedi yıl süren Amerikan bağımsızlık hareketi sonucunda, Fransa'nın da yardımı ile beraber 1776 yılında Amerika'daki kolonilerin İngilizlere karşı verdiği mücadeleler de bağımsızlığının kazanması ile sonuçlanmıştır. George Washington'un komutasında savaşan koloniler karşısında İngiltere, 1782 yılında resmi olarak ABD'nin bağımsızlığını tanımıştır.¹³

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi 4 Temmuz 1776'da kabul edilmiştir. Bildirgede temel insan haklarına yönelik ifadeler bulunmaktadır. Tüm insanların hür olduğu ve hür bir şekilde hayatlarını sürdürdüğü, devletin yalnızca bu özgürlükleri korumak ve bu özgürlüklerden tüm insanların eşit şekilde faydalanmasını sağlamak amacıyla bulunduğu, bu özgürlüklere müdahale eden devletin varlıklarını kaybedeceği, bu şekilde bir devlete karşı ayaklanmanın bir hak ve aynı zamanda da bir ödev kabul edildiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda Amerikan halkının yeni bir hükümet kurma konusunda karar kıldığı ifade edilmiştir.¹⁴

Fransa'nın yedi yıl süren savaşta İngilizlere karşı Amerikan kolonilerine yardım etmesi; Fransa'yı ekonomik zarara uğratmıştır. Ekonomik krizin sebeplerinden bir diğeri de soylular ile halk arasındaki ekonomik adaletsizliğin giderek derinleşmesi, diğer taraftan kilisenin nüfuz alanını genişlemesi sonucu halk arasında kaosa sebep olmuştur. Ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan bu gelişmeler paralelinde Fransız toplumuna fikirleri ile damgasını vuran Jean Jaques Rousseau, Voltaire, Diderot ve Montesquieu'nun görüşleri ortaya konulmuş ve böylece Fransız İhtilali'nin fitili ateşlenmiştir. 3 Eylül 1791 yılında İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi yayınlanmış bu bildirgede insanların özgür ve eşit doğdukları, doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme gibi haklarının olduğu, egemenliğin kaynağının halka ait olduğu, başkalarına zarar vermeden her şeyi yapabilme anlamında insanların özgür olduğu

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.116

¹⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha01htm/01.htm> (Erişim tarihi: (08.08.2017)

ve hakların ancak yasa ile sınırlanacağı, suç ve cezaların yasalarla öngörüleceği, masumiyet karinesi, din ve düşünce özgürlüğü, vergilemede adalet, yasalar önünde herkesin eşitliği, kuvvetler ayrılığı ve dinsel inançlara saygı gibi hususlar dile getirilmiştir¹⁵

19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönem içerisinde Avrupa'da ve Dünya'da yaşanan demokrasinin yayılması süreci terminolojik açıdan insan hakları ile özdeşleştirilmiştir. İnsan hakları kavramının ifade ettiği, en basit ve en temel manasıyla insanın; yalnızca insan olarak dünyaya gelmiş olmasından ötürü sahip olduğu haklardır. İnsan haklarında, tüm insanlar ile ilgili birtakım gerekçelerden söz ederler. Bu söz edilen gerekçelerin en başında ise korunma, yaşama ve barınma talepleri etkili olmaktadır.¹⁶

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonraki dönem içerisinde insan hakları ile ilgili ve bununla birlikte demokrasi ile ilgili de çok önemli girişimler meydana gelmiştir. Bu girişimler içerisinde en önemlisi olarak kabul edilenin 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletlerin onayladığı "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"¹⁷ olmuştur.

1.2. DEMOKRASİ ÇEŞİTLERİ

1.2.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi: Halkın, devlet işlerini kimseyi araya sokmadan doğrudan kendisi katılarak yönetimde bulunmasıdır. Bunun ilk uygulaması Antik Yunan'da görülmüştür. Eski Yunan polis kentlerde yani Yunan şehir devletlerinde görülmüştür. Doğrudan demokrasi seçmenlerin herhangi bir temsilciyi araya sokmadan doğrudan kendileri katılarak, karar verme süreçlerine dahil olmuşlardır. Doğrudan demokrasi; Mezopotamya kent devletlerinin başlangıcı aşamasında da görülmüş ancak tam olarak Eski Yunan'ın süreklilik kazanan kent devlerinde gelişme olanakları bulmuştur.¹⁸

¹⁵ Coşkun Can Aktan, *Demokrasiye Yönelen Başlıca Eleştiriler*, Çizgi Kitapevi, Ankara, 2003, s.99-101

¹⁶ İonna Kuçuradi, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.49

¹⁷ <http://www.un.org/Overview/rights.html> (Erişim tarihi: 15.08.2017)

¹⁸ Alaadin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi " Tarih Öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda Ve Yeniçağda Toplum Ve Siyasal Düşünüş "* S.B.F yayınları, Ankara, 1982, s.136-137

Doğrudan demokrasi: Devlet yönetiminde alınacak kararların tamamı halk kendisi alır, egemenliğin kullanıcısı da halkın kendisidir. Tamamıyla kendini yönetmekte olan bir doğrudan demokrasi sadece görece küçük grupların içerisinde bulunabileceğini söylemek mümkün olabilir.¹⁹ Çünkü uygulandığı Atina'da nüfusun elverdiği oranda uygulanmıştır. Atina da halk bir meydana toplanıp kendileri için neyin faydalı olup neyin faydalı olmadığını tartışıp buna göre kararlar alırdı.

1.2.1.1. Doğrudan Demokrasi Araçları

a) Referandum

Referandum teriminin anlamı halk oylamasıdır. Etimolojik açıdan Latince anlamı bir yasa, anayasa veya karar hakkında halkın görüşünü almak anlamına gelmektedir. Referandum, özel bir konuda veya sorun üzerinde halkın görüşünün alınması yoluyla, hükümetin halk karşısında sorumluluğunu arttırmaktadır.

b) Halk Girişimi

Halk girişiminde; halkın kanun teklifinde bulunmasıdır. Aynı zamanda seçmenlerin yasama faaliyetinde aktif bir şekilde katılımını sağlamakta olan bir araçtır.²⁰ Halkın kanun teklifi olarak da ifade edilen halk girişiminde; belirli sayıdaki vatandaş bir araya gelerek, imzaladıkları dilekçeyle belli konuda kanun çıkarılması ya da kanun değişikliği yapılması için yasama organını harekete geçirir. Halk girişimi, genellikle referandumla sonuçlanan bir süreçtir. Seçmenler tarafından yapılmış olan kanun teklifi yine aynı şekilde seçmenler tarafından kabul edilir veya reddedilir.²¹

c) Temsilcilerin Azli

Temsilcilerin azli; temsilcilerin yapmış olduğu çalışmalardan memnun olmayan seçmenlerin, temsilcilerin görevlerine son vermeyi sağlayan bir mekanizmadır. Seçmenler bu nedenle temsilcilerin görev zamanları dolmadan önce

¹⁹ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.122-123

²⁰ İbrahim Şahbaz, *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s.66

²¹ Burak Köroğlu, Referandum ve Türkiye Uygulaması, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi, , Kırıkkale, 2009, s.24, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*)

görevden azledilmesini ve yerine yeni birinin seçilmesi önerisinde bulunabilmek için kendi aralarında imza toplarlar. Bu önerinin geçerliliğinin olabilmesi için gerekli olan şartlardan biri de, daha önceden belirlenmiş olan bir sayıda seçmen imzası ya da bütün seçmen sayısının belirli bir orandaki imzasıdır. Temsilcilerin azlinin iki farklı şekilde uygulanabilmektedir. Bunlar; Bireysel ve Kolektif uygulama şekilleridir.²²

Geri Çağırma

Geri çağırma aracı: Temsilci kabul edilen ya da seçilmiş olan bir kamu görevlisi, görev süresinin dolmasından önceki süreç içerisinde geri çağırma oylaması ile görevinden alınabilir. Bunun için belli sayıda seçmenin topladıkları imzalar gerekmektedir. Geri çağırma durumu için gerek duyulan imza sayısını belirleyen, geri çağırmaya konu olan kişinin son seçimde almış olduğu oyun belirli bir oranı olarak ifade edilir. Geri çağırma dilekçesinde geri çağırma oylaması yapılabilmesi için ihtiyaç olan sayıda imzaya ulaşılması gerekmektedir.²³

Azil Hakkı

Azil hakkı: Seçim usulü ile göreve gelmiş olan organın tamamen görevden alınması kavramını anlatan kolektif şekildeki bir azil usulüdür. İsviçre'de yer alan bazı kantonlarda; kanton meclislerinde uygulanır. Azil hakkının işleyiş usulü şu şekildedir: Belli sayıdaki seçmen tarafından bir yasama dönemi içerisinde kanton meclisinin görevinden alınmasını isteyerek bunun için kendi aralarında imza toplamaları durumu gerekmektedir. Bu imzaların belirli bir sayıya ulaşması durumunda, meclisin azli amacıyla referanduma gidilmesi durumu söz konusu olabilir. Referandumun neticesinde meclisin azli ile ilgili bir karar çıkması durumunda tüm temsilcilerin azledilmiş olduğu kabul edilir²⁴

1.2.2. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi; belirli bir toprak parçasında yaşayan insanların egemenlik haklarını doğrudan değil de seçtiği temsilciler aracılığıyla kullandığı uygulamadır.²⁵

²² Gözler, a.g.e., s.123

²³ <http://aceproject.org/ace-en/focus/directdemocracy/recall> (Erişim tarihi: 15.08.2017)

²⁴ Gözler, a.g.e., s.124

²⁵ İlhan Tekeli, “*Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları*”, 15. STK Sempozyumu Bildirisi, 2003, http://stk.bilgi.edu.tr/cd/01/doc/okuma_02-2.pdf , (Erişim tarihi: 27.08.2017)

1.2.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokrasi halk ile temsilciler arasında yönetimin bölüşülmesidir. Egemenliğin kullanılmasında esas olarak temsilcilerin seçilmesi; temsilli demokrasiye benzerken bazı önemli durumlarda halk doğrudan bu egemenliği kullanması da doğrudan demokrasiye benzerdir.

a) Referandum

Hem yarı doğrudan demokrasinin hem de doğrudan demokrasinin araçları arasındadır. Referandum, bir yasama tasarrufu hakkında halkoyuna başvurma işlemidir²⁶ Burada halka “Evet” veya “Hayır” seçenekleri sunulur. Halkın çoğunluğu hangi yönde ise yasa tasarısı kabul edilir veya reddedilir.

b) Halk Vetosu

Yarı doğrudan demokrasinin önemli araçlarından biri olan halk vetosu yoluyla halk, istemediği bir yasanın çıkmasına izin vermeyebilir. Yasama organı tarafından kabul edilen yasanın yasayla belirlenen bir süre içerisinde, belli bir sayıda vatandaş tarafından iptal başvurusu halinde, halkoylamasına sunulan yasanın halk tarafından iptalini sağlayan bir yasadır²⁷

c) Halk Girişimi

Halk girişi kavramının farklı bir ifade şekli de halkın kanun teklifidir. Halk girişiminde; belirli sayıdaki vatandaş bir araya gelerek, müştereken imzaladıkları dilekçeyle belli konuda kanun çıkarılması ya da kanun değişikliği yapılması için yasama organını harekete geçirir. Parlamentonun, bu teklifi gündeme alarak hakkında bir karar vermesi zorunludur²⁸

d) Temsilcilerin Azli

Seçmenlerin çalışmasından memnuniyetsizlik olma durumunda temsilcilerini görevden alması durumudur. Seçmenlerin bunun için kendi içlerinde imza

²⁶ Hüseyin Nail Kübalı, *Anayasa Hukuku*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s.278

²⁷ Şahbaz, a.g.e., s.61

²⁸ Köroğlu, a.g.e., s.115-116

toplanmasını sağlayarak temsilcinin görev zamanı sona ermeden evvel görevden el çektilmesini ve yerine yeni birinin seçilmesi konusunda öneride bulunurlar. Bu önerinin geçerli olabilmesi için daha evvelden belirlenmiş sayıda seçmen imzası ya da tüm seçmen sayısının belirli bir oranında imza gerekliliği ihtiyacı doğmaktadır²⁹ Temsilcilerin azlinin gerçekleşmesi iki biçimde olmaktadır. Bu iki şekil şu şekilde ifade edilebilir; Geri Çağırma ve Azil Hakkı.

1.3. REFERANDUM

1.3.1.Kavram Olarak Referandum

Referandum terimi halk oylamasıdır. Referandum Latince bir sözcük olup, bir yasa, anayasa veya karar hakkında halkın görüşünü sormak anlamına gelir. Referandum, özel bir konuda veya sorun üzerinde halkın görüşünün alınması yoluyla, hükümetin halk karşısında sorumluluğunu arttırmaktadır. Aynı zamanda Latince’de iki anlama gelmektedir. Bu anlamlar “Geri Almak” ya da “Getirmek” manasını ifade eden Latince referre sözcüğünden türetilerek elde edilmiştir.³⁰

Türk Dil Kurumu tarafından referandum: Halkın; siyasi ya da toplumsal olaylar da görüşüne ihtiyaç duyulduğu oylama sistemi³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Referandum sözcüğünün anlamı, kanunların kabul edilmesi gibi birtakım önemlilik arz eden konularda halkın iradesini belirlemek için yapılan oylamalardır. Çünkü referandumda halkın iradesinin idareye direkt olarak yansımakta olduğu görülmektedir.³² Referandum, bir yasama tasarrufu hakkında halkoyuna başvurma işlemidir³³ Burada halka “Evet” veya “Hayır” seçenekleri sunulur. Halkın çoğunluğu hangi yönde ise yasa tasarısı kabul edilir veya reddedilir. Referandum; bütün ülkedeki vatandaşların karar verme süreçlerinde önemli bir işlev görür.

1.3.2.Teorik Kökeni ve Tarihsel Gelişimi

Modern dönemde gerçekleşmiş olan ilk referandum uygulaması, ABD’de yapılmıştır. Massachusetts Anayasası için bu referandumlara gidilmiştir. 1778

²⁹ Gözler, a.g.e., s.123

³⁰ Şahbaz, a.g.e., s.77

³¹ Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi TDK, “Güncel Türkçe Sözlük Halkoylaması”, <http://tdk.pov.tr/AT/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFA6AA849816B2EF4376734BED947CDE8cKelime=halk%20oylamas%c4%bL> (Erişim tarihi: 13.09.2017)

³² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Referandum> (Erişim tarihi: 16.09.2017)

³³ Hüseyin Nail Kübalı, *Anayasa Hukuku*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s.278

yılında ABD yapılan referandumda halkın çoğunluğu hayır oyu vermiştir. 1780 yılında ise ikinci defa referanduma gidilmiş ve bu sefer halkın çoğunluğu evet oyu vererek referandum kabul edilmiştir.³⁴

Fransa'daki referandum aracı ilk kez 18. yy'da kullanmıştır. Konvansiyon devrinde 1792 yılında Kral 16'ncı Louis'in tahtından indirilmesi ve Birinci Cumhuriyetin ilan edilmesi için referanduma da yer verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle anayasanın bir sosyal sözleşme olması sebebiyle referandum yapılması gerektiği ile ilgili bir görüş birliği oluşturulmuş ve Konvansiyon tarafından anayasaların referanduma sunulması oy birliğiyle kabul etmiştir. Böylece 1793 Anayasası referandumda kabul edilmiştir.³⁵

İsviçre'de ise modern dönem içerisinde ilk kez 1848 Anayasası'nın kabulüyle kullanılan referandum, İsviçre'de siyasi hayatın ayrılmaz bir parçası şeklini almıştır. 3 Haziran 2008'den itibaren ulusal düzeyde gerçekleştirilmiş olan referandum sayısı incelendiğinde 534 konuda İsviçre'de referandum yapılmıştır.³⁶

Referandumun teorik kökenini incelediğinde Jean-Jacques Rousseau'ya ait olan Toplum Sözleşmesi kitabında ifade ettiği egemenliğin devredilmezlik kuramına dayanak oluşturduğu görülmektedir³⁷ Rousseau'ya göre; *"Egemenlik ne başkasına aktarılan ne de temsil edilen bir sistem değildir çünkü egemenlik kişinin istemine bağlıdır kişi ya ister ya da istemez, başka bir durum olması mümkün olmamaktadır. Halkın onayladığı yasa geçerli yasadır, halkın onay vermediği yasa geçerli sayılmaz"*³⁸ Rousseau'nda belirttiği gibi halkın onay vermediği hiçbir yasa meşru değildir. Bir anayasanın geçerli olabilmesi için halkın onay vermesi gerekir. Ancak bu şekilde bir anayasa geçerli ve meşru olabilir. Aksi bir durumda olan bir anayasa geçerli sayılamaz.

1.3.3. Referandum-Plebisit

Referandum Kavramı

³⁴ <http://www.answers.com/topic/referendum> (Erişim tarihi: 19.09.2017)

³⁵ Kübalı, a.g.e., s.278-279

³⁶ Zürih Üniversitesi, Doğrudan Demokrasi Araştırma Merkezi İnternet Sitesi, İsviçre Federal Oylama Veri Tabanı: Liste, <http://www.c2d.ch/indexdd.php?menusec=dddb&dang> ((Erişim tarihi: 25.09.2017)

³⁷ Gözler, *"Halkoylamasının Değeri"*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 50, Sayı 1-4, Ankara,1988, s.100

³⁸ Rousseau, a.g.e., s.109

Referandum; bir kanun metninin parlamento onayından geçildikten sonra halkın görüşüne başvurulması şeklinde tanımlanabilir. Yasanın geçerli olması için halkın çoğunluğunun onay verme şartı aranmaktadır.³⁹

Plebisit Kavramı

Kelime anlamı yığınlar, sıradan insanlar olan Plebler, Eski Roma'da zengin sınıfın egemenliğinde bulunan toplumun alt tabakası, güçsüz hatta sınıfı tam olmayan kesimi ifade etmektedir. Ancak bu kesim M.Ö. Üçüncü yüzyılda Roma'da meclis başkanlığı elinde bulunduracak kadar etkili oldular. Halk meclisi şeklinde de ifade edilen Plebler'in verdikleri kararlar plebisit adıyla ifade edilmiştir. Fransa'da 1793 yılı itibariyle, halkoyuna başvurma manasında kullanılan plebisitin, demokrasi karşıtı çağrışımları da içine alan bir anlamı bulunmaktadır. Bu anlamda plebisit kavramının ifade ettiği gibi totaliter ve otoriter yönetimlerin ellerinde bulundurdukları bir anti-demokratik halkoylamasıdır.⁴⁰

Plebisit, bir kişi veya önemli bir siyasi meselede halkın oyuna başvurma, bir hükümdar veya bir hükümet seçme; bağımsızlık veya başka bir devlet tarafından ilhak edilme yönünde bir tercihte bulunma aracıdır. Önemli bir siyasi konu hakkında karar verme gibi hayati konularda irade beyanında bulunulması için bir ülkede veya belirli bir bölgede yaşayan bütün ahalinin görüşüne müracaat etme şeklinde tarif edilebilir. Aynı şekilde bir kimseyi imparator, kral veya lider olarak kabul edip etmeme; bağımsız bir ülke veya bir bölge olarak kalma veya başka bir ülke tarafından ilhak edilme konusunda bir tercihte bulunma; nihayet ülkeyi veya söz-konusu bölgeyi ilgilendiren başka bir milli siyasi konu hakkında karar vermedir.

Esasında plebisit kavramının anayasa hukuku ve uluslararası hukuk açısından iki farklı anlamı bulunmaktadır. Anayasa hukukunda plebisit, vatandaşların, belirli esaslar çerçevesinde kendi adlarına kullanmak üzere egemenliği bir kişiye verme veya o kişinin yapmış olduğu ve yapacağı icraat hakkında iradesini beyan etmek üzere oy vermeleri şeklinde anlaşılmaktadır. Uluslararası hukuk çerçevesinde ise plebisit, üzerinde anlaşmazlık bulunan bir toprak parçası veya bölgenin geleceğinin o toprak parçası üzerinde veya o bölgede yaşayan halkın reyleri ile belirlenmesi yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Bu

³⁹ Gözler, *Referandum Mu, Plebisit Mi?*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm> (Erişim tarihi: 05.10.2017)

⁴⁰ Şahbaz, a.g.e., s.94-95

anlamı ile bir toprak parçası veya bir bölgenin hangi devlete ait olacağının ve geleceğinin, o toprak parçası veya bölge üzerinde yaşayan halkın reyi ile tayin olunması için yapılan oylamaya plebisit adı verilmektedir.⁴¹

Referandum-Plebisit Farkı

Referandum ile plebisit kavramları benzer anlamlar taşımaktadır. Çünkü her ikisinde de halkoyuna başvurma söz konusudur. Ancak referandum da demokratik bir süreç iken plebisitte antidemokratik bir süreç vardır. Referandumda bulunanlar bu manada; bir metin, meydana gelen bir değişiklik ve kurumlarla ilgili bir oylamadır. Plebisitte söz konusu olduğunda ise bir ad ve onun kişisel politikası oylanması söz konusu olur. Otoriter olarak kabul edilen bir devlet başkanının otoritesini güçlendirmek için mecliste hazırladığı anayasa taslağını halkoyuna sunulduğu zaman plebisit söz konusu olur. Hükümet tarafından yasaklanmış olan karşı propaganda sonucunda ya da hükümet tarafından karşı propagandaya izin verilmekte ancak hükümet tarafından kendi otoritesinin ağırlığı da ortaya konuluyorsa plebisitten kavramından söz edilmesi mümkün olmaktadır.⁴² Halkın temsilcileri yasa tasarısını oylamaya sunuyorsa halk bu süreçte aktif ise ve bu süreçte de demokratik yöntemler ve ilkeler geçerliyse bu süreç referandum sürecidir. Ancak halk referandum sürecine katılmamış ve yönetim halk katılımı dışında ele almış olanların işlem ve fiilleri için oy yapılmış, kısaca ifade etmek gerekirse anti-demokratik bir yöntemin söz konusu olduğu dönemlerde plebisitten söz etmenin mümkün olduğu ifade edilmektedir.⁴³

Referandumun demokrasiyi güçlü kılabilmek amacıyla kullanılan bir usul olduğunu kabul edilmekte iken; plebisit kavramının demokrasinin otoriter bir rejim haline gelmesi için kullanılan bir halkoylaması olduğu kabul edilmektedir. Tarihte plebisit uygulamalarının, çok geniş yetkilerle donatılmış bir adama (Başkan), halkın güvenini sağlama yöntemi olarak uygulandığı görülür. Bu bakımdan plebisit, demokratik görünümlü, ancak özünde otoriter rejimlerinin kurulmasını sağlamak üzere Sezarci bir rejim olarak ifade edilmektedir ⁴⁴

Günümüzde plebisitin yeni bir anlamı üzerinde de durulmaktadır. Birden çok parti yerine tek partinin iktidara talip olduğu sistemler ile “hâkim tek partili”

⁴¹ Tayyar Arı, Plebisit, <http://sosyoloji.com/plebisit/1017.html> (Erişim Tarihi: 06.10.2017)

⁴² Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.229

⁴³ Gözler, a.g.e., s.99

⁴⁴ Şahbaz, a.g.e., s.93

sistemlerde, siyasi iktidarlar tarafından düzenlenen seçimlerin plebisit olduğu veya en azından plebisite dönüşme ihtimalinin bulunduğu görülmektedir. Bu seçimlerde, ya seçmenlerin oy verebilecekleri alternatifler yoktur veya günümüzde son derece etkili olan propaganda vasıtaları iktidarda bulunan hakim parti lehinde kullanılmaktadır. Bu durumda yapılan şey, seçim olmaktan çok tek partinin veya hakim partinin oylanmasıdır. Seçmenler, bu partiye herhangi bir şekilde “evet” veya “hayır” demek durumunda kalmaktadırlar. Örneğin Doğu Blok’u ülkelerde, diktatör hükümetler tarafından yapılan halkoylamaları plebisit olarak kabul edilmektedir. Bu anlamıyla plebisitlerin genellikle diktatörler tarafından hakimiyetlerini, halkoyuna dayandırarak, meşrulaştırmak amacıyla yapılmış ve yapılmakta olduğu görülür. Diktatör liderler yaptıkları işler konusunda “evet” veya “hayır” cevapları istedikleri için, yapılan oylamaların referandumdan ziyade plebisit özeliği olduğunu gösterir.⁴⁵

1.3.4. Referandum Çeşitleri

Tablo 1: Referandum çeşitleri

Bağlayıcılığı Bakımından	Başvuruluşu Bakımından	Konuları Bakımından
1. İstişare (Danışma)	1. İhtiyari	1. Kurucu (Anayasa Yapıcı)
2. Tasdiki (Onay)	2. Mecburi (Zorunlu)	2. Teşrii (Yasama)
		2.1. İptal Edici
		2.2. İlgâ Edici

Bağlayıcılık Bakımından Referandum

Oy hakkını kullanan seçmenin oyunun kanunen geçerliliğine bakılması yani Referandum sonucunda oyların bağlayıcılığına bakılması olayıdır. İki şekilde sınıflandırma yapılır; Danışma referandumu ve Onay referandumu

İstişare (Danışma) Referandumu

Yasama organı; referandum sonucuna bağlı kalmak zorunda değildir. Uymak ya da uymamak konusunda karar yasama organına bırakılmaktadır.⁴⁶

⁴⁵ Tayyar Arı, Plebisit, <http://sosyoloji.com/plebisit/1017.html> (Erişim Tarihi: 06.10.2017)

⁴⁶ Gözler, a.g.e., s.120-121

Tasdiki (Onay) Referandumu

Yasama organı Referandum sonucuna bağlıdır. Kabul edilen oy çoğunluğuna göre hareket edilir. Yasama organının kabul ettiği oy çoğunluğu ile kabul edilmemişse yasa yürürlüğe girmesi mümkün olmamaktadır.⁴⁷

Başvuruluşu Bakımından Referandum

Başvuruluşu bakımından ikiye ayrılır. Bunlar. İhtiyari ve Mecburi referandumlardır.

İhtiyari Referandum

İhtiyari referandum; bir kanun metninin parlamento tarafından kabul edilmesi sonucu halkoyuna sunulması işlemidir. Bunu halkoyuna sunmaya yetkili makamlar Cumhurbaşkanı, belirlenen sayıda parlamento üyesi, hükümet veya yine belirlenen sayıda seçmenin talebi ile ihtiyari referanduma gidilebilir.⁴⁸

Mecburi (Zorunlu) Referandum

Anayasada belirlenen kanun metinleri yürürlüğe girmesi için Referandum yapılması ve referandum sonucuna göre yürürlüğe girmesi söz konusudur.⁴⁹ Genellikle zorunlu referandumlara baktığımızda, anayasaların kabulü ile ilgili ya da anayasaların değiştirilmeleri ile alakalı olduğu görülmektedir. Halkın iradesinin en çok dikkate alındığı ve ona en çok değer veren referandum, zorunlu referandumdur. Bu durumun sebebi ise; bu tarz referandumda yasama organının yalnız başına hareket edememekte olduğu görülmekte, yapılacak olan değişiklik durumunun kabul edilmesi halkın isteğine bağlanmaktadır.⁵⁰

Konu Bakımından Referandum

Konu bakımından referandum ikiye ayrılır. Bunlar Kurucu ve Teşrii referandumlarıdır.

⁴⁷ Gözler, a.g.e., s. 121

⁴⁸ Gözler, a.g.e., s.122

⁴⁹ Teziç, a.g.e., s.230

⁵⁰ Kübalı, a.g.e., s.283

Kurucu (Anayasa Yapıcı) Referandum

Yeni bir anayasanın kabulü ya da mevcut bulunan bir anayasada değişiklik durumunun söz konusu olması ile ilgili düzenlenmiş olan referandumlar için kurucu ya da anayasa referandumu kullanılmaktadır.⁵¹

Teşrii (Yasama)Referandum

Sıradan bir kanun metninin oylanmasına dair referandumlar teşrii(yasama) referandumu olarak adlandırılır. Birçok ülkeye bakıldığında yasama referandumlarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Yasama referandumunun başlatabilecek olan organlarına bakıldığında, ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermekte olduğu görülmektedir.

Cumhurbaşkanı (Fransa), Parlamento (Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Litvanya, Lüksemburg), Parlamentoda bulunan belirli sayıdaki üyesi (Danimarka, Yunanistan) ya da Cumhurbaşkanı ve Parlamento'nun birlikte (Ermenistan, İrlanda) yasama referandumunu başlatabilecek olan organlar olduğu görülmektedir⁵² Teşrii referandumlarında nasıl ki istediği bir kanun çıkarttığı gibi parlamentonun kabul ettiği kanunu da iptal eder ve yürürlükte olan kanununu ilga edilmesi konusunda da yapılabilir. İlga referandumu ile iptal referandumuna bakmakta fayda olacaktır.

İptal Edici Referandum

Parlamentonun kabul ettiği fakat durdurulması ve ya iptal edilmesi için yapılan referandumdur. İsviçre'de uluslararası anlaşmalarla alakalı şekilde 50.000 seçmen tarafından talep etmesi üzerine iptal edilmek amacı ile bir referandumun yapılabilmesi durumu söz konusu olabilmektedir. İptal edici özelliğe sahip olan referandum, referandumun başlatabilmesini sağlayacak olanların talep ettikleri hakları verilir ya da ikna edilmesi durumunda önlenebilme durumu söz konusu olabilir. Bu sebeple örnek verilecek olursa; hükümetler, azınlık partileri ya da referandumu başlatma hakkı bulunan başka aktörler ile uzlaşma sağlanabilmesi yolu seçilebilir⁵³

⁵¹ Gözler, a.g.e., s.122

⁵² Gözler, a.g.e., s.122

⁵³ TBMM Araştırma Merkezi: "Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum, Türkiye, ABD ve Avrupa Uygulama Örnekleri", Ankara, 2010, s.84, file:///C:/Users/Oem/Downloads/201004706%20(1).pdf (Erişim tarihi: 20.10.2011)

İlga Edici Referandum

Kabul edilmiş bir kanun metninin ilga edilmesi için başvurulmuş referandum çeşididir. Her ülkede görülmemekle birlikte en fazla İtalya'da görülmektedir. Bu tarz referandum uygulamasına İzlanda, İsviçre ve İtalya'da rastlanmaktadır.⁵⁴

1.3.5. Referandum Hakkında Olumlu Ve Olumsuz Görüşler

Demokrasi ve halkoylaması arasında tartışmalı bir ilişki söz konusudur. Halk oylamasına olumlu bakanlar olduğu gibi buna uzak olan taraflar da mevcuttur. Halk oylaması birçok kişi tarafından halkın yönetime katılması açısından gerekli görüldüğü gibi birçok kişi tarafından da totaliter rejimlere yol açtığı için olumsuz görülmüştür. Halkoylamasına sıcak bakanlar, bu fikirlerini Rousseau'nun egemenlik anlayışına dayandırmaktadırlar. Egemenlik kişinin kendisinde olması gereken ve devredilmeyen bir sistemdir. Jean-Jacques Rousseau'ya göre referandum; her şeyden öte halkın elindeki egemenliğidir.

E. Olivier'a göre, halk oylamasız bir halk egemenliği aldatmacadan başka bir şey değildir. Egemenlik, dört ya da beş yılda bir sandığa atılan bir oy pusulası ile kullanılamaz. Bir seçim gününe kadar, halkın egemenliği uykuya yatmaktadır. Halkoylaması onu uyanık tutar.⁵⁵ Referandumu demokratik bulmayan görüşler de vardır bunlara göre, eğitimsiz ve yasaları anlama kapasitesine sahip olmayanlar ülkenin geleceğini de belirleyemezler. Şayet bunlar referanduma katılırlarsa baştaki iktidarlar halkın desteğini alabilmek için kurnazca davranarak istedikleri politikalarını referandum aracılığıyla hayata geçirirler. Bu şekilde referandumdan geçirdikleri yasayı hukuksal bir çerçeveye oturtarak meşrulaştırırlar.

Referandum Hakkında Olumlu Görüşler

a) Halkın Siyasete Katılımını Artırır

Siyasi sistemin iyi işleyip işlemediğinin kanıtı siyasi katılım oranlarıdır. Vatandaşların siyasete katılmaları da referandum aracılığıyla sağlanır. Katılım oranları arttıkça süreklilik sağlar ve siyasi katılım kültürü oluşur. Daha çok kişi siyasi

⁵⁴ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.86

⁵⁵ Joseph Barthelemy ve Paul Duez, *Traite de droit consitutionnel*, Daloz, Paris, 1933, *Aktaran* Kemal Gözler, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s.123

konuları tartışacak, sivil toplum toplulukları oluşturacak, kampanyalarda yer alacaklarıdır. Bu katılımın sonucunda da daha aktif bir kitle oluşacağı için referanduma katılım oranları da artacaktır.

Halk referandum sayesinde önlerine getirilen yasayı onaylayıp veya iptal edeceği bildikleri için siyasi katılıma istekli olacaktır. Özellikle toplum nezdinde son derece tartışmalı meselelerde seçmenler genel seçimlere oranla referandumlara daha fazla katılım sağlarlar. Hatta genel seçim ve yerel seçimlerden daha fazla katılım bu tür referandumlarda sağlanır.⁵⁶ Böylece referandum yoluyla halk, ülkenin siyasi sorunları üzerine düşünerek katkıda bulunmasına sebep olur. Zira halkın kamusal sorunlara eğilmesi, bireye sorumluluk bilinci yükler. Aynı zamanda kitle iletişim araçlarını takip etmek, ülkenin sorunlarını öğrenmesine yardımcı olur. Bu da halkın demokratik kültürünün gelişmesini sağlar⁵⁷

b) Genel İradenin Meşruluğunu Sağlar

Siyasette en önemli işlev verilen kararların meşruluğunun söz konusu olmasıdır. Toplumsal sözleşme olan anayasalar da halk kendisini nasıl ve ne şekilde yönetmek istiyorsa o şekilde karar verir. Tek başına hiçbir iktidar ya da kurum halkın adına karar veremez. Eğer bir yöneticinin verdiği bir karar birçok kişiyi bağlar ise burada verilen kararın meşruluğu aranır. Referandumlarda da halkın verdiği kararlar en meşru karar olarak kabul edilir. Kaynağını meşruluktan almayan hiç bir şey genel-geçer değildir. Halkın verdiği kararların sonucuna da herkesin saygı göstermesi gerekir. Ancak bu şekilde yasalar meşru kabul edilir.

c) Referandum Demokratik Bir Değerdir

Referandum demokratik bir değerdir. Halkın kendisi özne olduğu için, karar alma sürecinin başından sonuna kadar yer alır. Referandum aynı zamanda bir demokrasi kurumudur. Bunun için demokrasinin işletilmesinde referandumun etkisi yadsınamaz. Demokrasi kültürü içerisinde kriz yaratacak sorunları aşmak için de referanduma başvurulur.

⁵⁶ Tuğba Özkan, Demokratikleşme Sürecinde Türkiye'nin Referandumla Sınavı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2012, s. 47-49, (*Yayımlanmış Yüksek lisans Tezi*)

⁵⁷ Şahbaz, a.g.e., s.157

Referandum Hakkında Olumsuz Görüşler

a) Seçmenler Ehil Değildir

Halkın referandumda doğru karar verme yeteneğine sahip olmadığı varsayımı yatmaktadır. Burada halkın; yasanın içeriğini kavrayacak bilgiye sahip olmadan, yasanın kabul edilip edilmemesinde söz sahibi olması doğru kabul etmemektedir.

a) Çoğunluğun Diktatörlüğüne Yol Açar

Referandum sonuçları çoğunluğun onay vermesi ile kabul edilir. Yüzde 50+1 oy çokluğu sağlanırsa yasa tasarısı kabul veya reddedilir. Sonuçta çoğunluğun lehine yarayan bir araç olduğu gibi azınlıkta olanlar için ise aleyhine işleyen bir sistemdir. Çoğunluğun verdiği kararlar geçerli olduğu için çoğunluğun hakimiyeti söz konusudur. Çoğunluğun tahakkümü olduğu toplum; demokrasi ile birlikte ülke gelişmesine de uzaktır.

b) Müzakereye ve Uzlaşmaya Dayanmayan Bir Süreçtir

Demokrasi olgusu, uzlaşmaz şekilde kabul edilen kişileri, müzakere becerisi sayesinde bireyleri birbirlerine karşı saygı göstermesini gerekli kılmaktadır. Fakat bu şekilde bir uzlaşma süreci referandumda yer alınmaz. Referandum daha çok sonuç odaklı olduğu için “evet” ve “hayır” ile sınırlı bırakılmaktadır. Temsili demokrasinin söz konusu olduğu bir durumda herhangi bir mesele ile ilgili karar alınırken müzakere ve tartışma ortamlarının çok daha kapsamlı olduğu görülürken, referandumda bu uzlaşma söz konusu olamamaktadır.⁵⁸

c) Plebisite Yol Açar

Referandumlar çoğunluğun otoriterliğine yol açar demiştik. Bu durumda iktidardaki kişi oluşturduğu yasa tasarısını onaylatmak için topluma korku salar ve halkın bu yasa tasarısının etrafında kenetlenmesini gerekli kılar. Bu durum yasa üzerinde fazla tartışılmadan ve müzakereye açık olmadan halk oylamasına gidilmesi plebisite yol açar. Şayet halk oylaması, iktidarın otoriteleşmesini sağlıyorsa oradaki halk oylaması, referandumdan ziyade artık plebisite dönüştürülmüş demektir. Kemal

⁵⁸ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.59

Gözler' in deyimiyle "halkoylaması; demokrasinin uygulamasında bir güç olsa da aynı zamanda demokrasi önünde bir tehlike olabilmektedir. Halk oylaması bir kuvvetli adam heveslisinin elinde, kolayca amacından saptırılabilir ve halk farkında olmadan bir metni onayladığını sanarken; gerçekte bir kişiye sınırsız yetki vermesine yol açabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde demokrasi açısından tehlike sinyalleri de vermektedir."⁵⁹ Aynı şekilde referandumların süreklilik arz etmesi durumlarında seçmenlerin sürekli sandığın başına çağırılması bireylerde bir bıkkınlık durumu yaratır. Sonuç olarak pasif bir katılım sağlarlar ve iktidarın tamda istediği şekilde otoriteleşme alanı inşa eder.

d) Maddi Zarara Yol Açar

Referandum oylamaları için yapılan çalışmalar, propaganda ve reklam araçları, sandıkların kurulumu gereklilikleri devletlerin ekonomik olarak zarara uğramasına sebep olmaktadır. Ekonomik zararı gidermek için vatandaşlara ekstradan vergi ödemesine neden olur. Sonuç olarak siyasetçiler karlı çıkarken vatandaşlar ekonomik açıdan zarara uğramış olurlar.

⁵⁹ Kemal Gözler, *Referandum Mu, Plebisit Mi?*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm> (Erişim tarihi: 05.10.2017)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINA KURAMSAL YAKLAŞIM VE AK PARTİNİN KURULUŞU

2.1. TÜRK SİYASAL HAYATINDA KULLANILAN KAVRAMLAR

2.1.1. Muhafazakârlık

Muhafazakâr fikir ve doktrinler 18. yy sonlarında ilk kez gündeme gelmiştir. Fransız ihtilâli ve sonrasında meydana gelen siyasal, sosyo-ekonomik dönüşümlere duyulan tepkiler muhafazakârlığın özünü oluşturmuştur.

Muhafazakârlığın öğeleri ise şunlardır:

- a) **Gelenek:** Toplumsal olanın önceliğini, geleneklere, köklü kurumlara saygıyı ve bu kurumları muhafaza etme arzusunu içerir.
- b) **Faydacılık:** Bu kapsamda tarih tarafından doğrulanmış tecrübelerin geçerliliği savunulur.
- c) **İnsanın Kusurlu Oluşu:** İnsan bozulmaya yatkın kusurlu bir varlıktır. Bu nedenle onu doğru bir biçimde ancak toplum yönlendirebilir.
- d) **Organizmacılık:** Muhafazakârlara göre, toplum yaşayan canlı bir organizmadır.
- e) **Hiyerarşi:** Sosyal yapı ve tabakalar doğal ve değiştirilmezdir.
- f) **Otorite:** Toplumda liderlik imajı oluşturma ve topluma rehberlik edecek otoriter bir mekanizmaya itaat vazgeçilmez bir ilke olarak görülür.
- g) **Mülkiyet:** Mülkiyet insanlara güvenlik hissi vererek insanların birbirlerine karşı saygı duymalarını sağlar ve toplumsal düzenin devamlılığına katkıda bulunur.⁶⁰

Muhafazakâr yeni sağın özelliklerini geleneksel muhafazakârlık, organik anlayış, gelenekçilik, otoriterizm, sosyal düzen, geleneksel değerler, doğal hiyerarşi, güçlü devlet, dar milliyetçilik ve küreselleşme karşıtlığı olarak sıralar.⁶¹ 70'lerin Yeni sağı muhafazakârları refah devleti önlemlerinin zorluklara karşı bireye destek veren ailenin geleneksel rolünü erozyona uğrattığını ifade etmektedir. Bu noktada devlet otoritesinin vatandaşlar üzerindeki önemi ile babanın aile içindeki önemi

⁶⁰ Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003, s.7

⁶¹ Andrew Heywood, *Siyasi ideolojiler*, Çev. Ahmet Kemâl Bayram vd, Adres Yayınları, Ankara, 2007, s.120-125

vurgulanır.⁶² Genel hatlarıyla yeni sağın hem muhafazakâr sürekliliğini sağlayarak hem de muhafazakâr değişimi yaratarak onu yeniden temsil ettiğini söylenebilir.

2.1.2. Liberalizm

Liberalizm, bireyciliğe dayalı, bireylerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak, devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrindir.⁶³ Liberalizmde devlet, vatandaşların özgürlüğünü hem dış düşmanlara hem de diğer yurttaşlara karşı korumak, adalet ve düzenin sürekliliğini sağlamak, özel anlaşmaları uygulamak ve rekabetçi piyasaları güçlendirmektir.⁶⁴

Liberal düşünürlerden Robert Nozick ünlü eseri 'Anarşi, Devlet ve Ütopya' da devletin tek meşru işlevinin hakların ihlâllere karşı korunmasını sağlamak olduğunu, minimal devletin kabul edilecek en kapsamlı devlet biçimi olarak görülmesi gerektiğini belirtir.⁶⁵ Liberalizm aynı zamanda bireysel bir özgürlük teorisidir. Dolayısıyla tamamen bireysel bir olgu olan liberalizmin merkezinde insan vardır. Liberalizm dönemsel olarak farklı biçimlerde ifade edilse de her liberal düşünce bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi gibi klâsik liberalizmin unsurlarını paylaşır. Liberalizmin benimsediği serbest piyasa ekonomisi rekabete dayalı, kârı esas alan, özel mülkiyet, miras, sözleşme yapma, teşebbüs ve tercih özgürlüğünün güvence altına alındığı diğer taraftan devletin fiyat mekanizmasının işleyişine müdahale etmediği bir modeli ifade eder.

Liberalizm 1970'lerin Yeni Sağ söylemlerinin politik alt yapısını oluşturmaktadır. Özellikle yeni sağcılar tarafından savunulan sınırlı devletin teşviki, ekonomik aktivitelerle refah politikaları liberalizm ideolojisinden etkilenmiştir. 1970'lerin Yeni sağ ekonomik ve politik teorileri liberal değerlerin yeniden yorumlanması şeklinde ifade edilmektedir. 1970'lerin Yeni Sağ liberalizmi bireyin toplum içindeki konumunu değerli kılmaya yöneliktir. Liberalizm bireysel beklenti ve

⁶² Demokaan Demirel, Yeni Sağ Ve Kamu Yönetimi Reformları, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2012, s.19, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**)

⁶³ Coşkun Can Aktan, Liberal Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 31, İstanbul, 1994, 5-31, s.13

⁶⁴ Milton Friedman, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. Doğan Erberk, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988, s. 15-34

⁶⁵ Robert Nozick, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.203

taleplere duyarlı, yönetimde vatandaş tercihlerini dikkate alan bir yapı oluşturulmasıdır. Bu liberalizmin yegâne temelidir.⁶⁶

2.1.3. Neoliberalizm

Neoliberalizm; özelleştirmenin, ticarileştirmenin, uluslararası finans sermayesinin, uluslararası merkezi olarak şehirlerin desteklenmesi ile piyasa güçlerinin kuvvetlendirilmesi, küçük işletmelerin desteklenmesi, sendikalara yasal kısıtlamalar getirilmesi, artan zorunlu eğitim programlarıyla piyasa merkezli toplumsal güvenlik programları, iş adamlarına sorunlarını çözebilme imkânı tanıyacak düşük maliyet plânları aracılığıyla kapitalist esnekliğin genişletilmesi olarak sıralamaktadır. Neoliberallere göre sistemde aktör olan devletler birbirine karşılıklı olarak bağımlıdır. Aktörlerin çok olması da sistemde güvenliğin sağlanması hususunda önemlidir. Bağımlılık sonucu ilişkiler gelişecektir ve bu gelişme sonucunda çok uluslu şirketler birer aktör haline dönüşecektir. Bu aktörler hem kendi hem de karşılıklı çıkarları gereği güvenliğin tesisi için çalışacaktır.⁶⁷

Neoliberalizm; klâsik liberalizmin günümüzdeki uzantısı durumundadır ve onun ilkelerini benimser. Neoliberal düşüncenin unsurları, bireyselliğin değeri ve insan hakları vurgusu, piyasa ekonomisinin üstünlüğü, sınırlı devlet, yasaların egemenliğine dayalı hukuk devleti ve metodolojik rasyonalizm ile bireyci reformizmin dolaşımı olan liberal rasyonalizm olarak sıralanır.⁶⁸ Böylece daha az devlet daha çok piyasa söyleminden yola çıkan bu vurgu, devletin büyümesinin olumsuz sonuçlarının piyasa ekonomisi içinde telafi edilebileceğine inanır. Bu düşünceler ışığında neoliberal yaklaşımda devlet; ekonomide yarattığı bütçe açıkları, özel sektör yatırımlarını dışlama etkisi, merkeziyetçi ve bürokratik bir yapının en uygun iktisadi kararların alınmasına mani olması, işlem maliyetleri, rant kollama, vergi mükelleflerinin kamu harcamalarındaki aşırılığın farkına varamaması, savurganlık ve kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına alamama gibi sorunlar nedeniyle minimal ve gece bekçisi gibi tanımlar çerçevesinde sınırlandırılmaktadır. Bu yönden neoliberal yaklaşım, yeni sağın muhafazakâr küçük ama güçlü devlet tipolojisine uygun düşmektedir. Devletin asli fonksiyonlarını iyi bir biçimde sunmasını yeterli görmektedir. Asli fonksiyonlar haricindeki işlevlerin piyasanın kendi doğası içinde

⁶⁶ Demirel, a.g.e., s.23

⁶⁷ Rajesh Venugopal, "Neoliberalism as Concept", *Economy and Society*, 2015, Vol 44, 1-21. s.10

⁶⁸ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, 1. Baskı, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.63

hâlihazırda dengeli bir biçimde yürütüleceğine inanılarak, rekabet iklimini önleyici her türlü engelin tasfiye edilmesi istenmektedir.⁶⁹

2.1.4. Yeni Muhafazakârlık

Yeni muhafazakârlık, muhafazakârlığın modern dönemden post modern döneme geçişinde uğradığı değişim sonucu ortaya çıkmıştır. Yeni muhafazakârlık hem fırsat eşitliği hem de sosyal durum eşitliği anlamındaki eşitliği reddetmektedir ve kolektivizme karşı bireyciliğe başvurmaktadır. Aynı zamanda refah devletinin yeniden dağıtımçı etiğini ve devletin müdahaleci rolünü kabul etmeyerek kapitalizmin sosyal düzenini savunmada popülizme ve geleneksel etiğe vurgu yapmaktadır. Liberal ve sosyal demokrat rakiplerinden daha demokratik olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁰

Yeni muhafazakâr siyaset, sınırsız piyasa ekonomisine dayalı bir toplumsal yapıyı savunur. Toplumsal alanda; kültürel, dini semboller, cemaat hayatı vb. ideolojik öğelerle destekleyerek güçlendirir.⁷¹ Yeni muhafazakârlığın bu niteliği bilhassa toplumsal eşitsizlikten kaynaklanan sosyal problemlerin çözülmesinde aile başta olmak üzere; komşuluk ilişkileri, yakın toplum, dini kuruluşlar ve örgütlenmeler, özellikle de vakıflara rol vermesinde somutlaşmaktadır.⁷² Bununla birlikte refah devletine destek, fakat bürokratik zorlama ve paternalizme muhalefet, serbest piyasa ekonomisine uymak, karşı kültüre ve onun mevcut düzene ters görüşlerine karşı gelenekçi değerlere ve dine destek, herkes her şeyden eşit pay almalı diyen eşitlikçiliğe muhalefet ve güçlü bir antikomünist dış siyasete destek⁷³ olarak görüş belirtir.

Yeni muhafazakârların en çok destek çıktığı aile ve ulus devlet konusunda kolektivist bir tavır sergileyerek toplumsal değerleri muhafaza ederken, ekonomide de liberalizmin bireyciliğini benimser ve böylece Yeni sağın devletin küçültülmesi ve etkinleştirilmesi politikalarını siyasal açıdan desteklemektedir.

⁶⁹ Nazım Öztürk, Neoliberal Yaklaşımlar Çerçevesinde Devletin Ekonomide Yarattığı Sorunlar, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 6, S. 23, İstanbul, 2005, 205-215 s.209

⁷⁰ Demirel, a.g.e., s.28

⁷¹ Nuray Mert, Sağ - Sol Siyaset Ayrımı ve Yeni Muhafazakârlık, *Toplumbilim Yeni Sağ - Aşırı Sağ Özel Sayısı*, 1997, 55-63, s.60

⁷² Şinasi Aksoy, Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Ankara, 1998, 3-14, s. 7

⁷³ Demirel, a.g.e., s. s.29-30

2.2. Türkiye'de 70'lerin Yeni Sağ Ortaya Çıkışı

1970'lerin ortasında petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan ekonomik bunalım her ülkeyi farklı şekilde etkilemiş ve yeni sağ olgusu, farklı coğrafyalarda farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Yaşanan krizin sonrasında uluslararası ekonomik dengeler bozulmuş, dünya üzerinde ülkelerde petrol fiyatlarının ciddi artışı ekonomik hayatı derinden etkilemiştir. Türkiye de bu durumu yaşayan ülkelerden biri olmuştur. Kriz az gelişmiş ülkelerde toplumsal çatışma ortamı yaratmış ve bu ülkelerde askeri müdahale yeni sağ uygulamalarının zeminini hazırlamıştır. Bunun Türkiye' deki yansıması ise 24 Ocak Kararları olmuştur. Askeri darbenin sonucunda ekonomideki devlet kontrolü kaldırılarak ithal ikameci modelden serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir.⁷⁴

Türkiye, yaşanan ekonomik sorunlardan çıkabilmek için yeni dış kaynak arayışına başlamıştır. Dünya Bankası ve IMF gibi dış kaynak sağlayan kuruluşlar ise yardım yapılmasının şartı olarak; yapısal bir dönüşüm yapılmasını istemişlerdir. Bu olayların ekseninde devreye giren, Turgut Özal tarafından oluşturulan, ekonomik ve yapısal düzenlemeleri içeren 24 Ocak 1980 Kararları, 1980 sonrasında oluşan yeni sağın gelişim sürecinin en önemli bölümünü kapsamaktadır. Hazırlanan program ile sürdürülmekte olan ithal ikameci ve korumacı ekonomik programdan dönülerek, "dış ticarete liberalizasyon", "gerçekçi ve dalgalı kur politikaları", "kamu harcamalarının azaltılması", "özelleştirme", "ekonominin işlevselliğinin kamu sektöründen özel sektöre kaydırılması" vb uygulamalara geçiş yapılmıştır. Bu uygulamalarla öncelikle ekonominin dengelenmesi ve dış ticaretin aşamalı olarak geliştirilmesi, ardından da ekonominin alt yapısını oluşturarak yeniden yapılanmaya gidilmesi planlanmış, sonra da sistemin kendini taşıması hedeflenmiştir.⁷⁵

24 Ocak Kararları ile yabancı sermayenin ülkeye yatırımlar yapması da teşvik edilmiştir. 1980/7168 sayılı kararname ile yerli ve özellikle yabancı yatırımcılara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kararlara ilave olarak alınan 1983/20 sayılı karar ve 1984/30 sayılı karar ile yabancı sermaye için faaliyet alanları genişletilerek, yerli ve yabancı şirketlerin birlikte ortaklık kurmaları kolaylaştırılmıştır.⁷⁶

⁷⁴ Oğuş, a.g.e., s.82

⁷⁵ Ersoy, a.g.e., s.23

⁷⁶ Çavdar, a.g.e., s. 113

Bu uygulama sonucu Türkiye, “yapısal uyum”, “dışa açılma” ve “ihracata dayanan büyüme” gibi kavramlar temelinde yeni bir ekonomik düzene geçmiştir. Özal müdahaleciliği eleştirilmiş ve liberal düşünceyi benimsediği belirtmiştir. Ancak yeni sağ Türkiye’de batılı örneklerinden farklı bir seyir izlemiştir. Herhangi bir hazırlayıcı koşullar yaşamadan liberal ekonomi sistemine geçilmiştir. Özal ile birlikte ekonomik yapı hızlı bir şekilde değiştirilmeye çalışılmış ve toplumsal yapıdaki hızlı değişim; kendisini köşe dönmeçilik, çarpık kentleşme, rant ekonomisi olarak göstermiştir.⁷⁷

Özkazanç; 70’lerin Yeni Sağa geçiş sürecini: “Türkiye'nin "dışa açılma politikaları" olarak ifade etmiştir. Turgut Özal iktidarının ekonomik politiğin yerine politik ekonomiyi oturtma çabasını hızlı ve etkin bir biçimde uygulamayı, bu yolla da sivil yaşama geçişteki hegemonyayı kurmasını sağlamıştır.⁷⁸ Özkazanç, Türkiye gibi ülkelerin, 70’lerin Yeni Sağcı partileri iktidarları döneminde otoriter-popülist bir yöne doğru kayma eğilimi gösterdiğini savunmaktadır. Hatta çevre ülkelerde bu dönemde askeri darbeler yoluyla, otoriter-faşizan rejimlerin başa geçtiğini vurgulamış ve bu olayların devamında da ideolojik boyuttaki şiddetli toplumsal çatışmaları beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Türkiye’de yeni sağa geçiş, ciddi bir plana uygun düşmemiş, daha sonradan 90’lı yıllarda yeni sağ politikalar bunalım yaşamaya başlamıştır. Şöyle ki, 70’lerin Yeni Sağ politikası uygulamaları yüzünden KİT’lerin ve diğer kurumların özelleştirilmesi keyfi bir hal almış, bunun sonucu devlet bütçesine ciddi zararlar vermiştir. Enflasyonla mücadelede başarılı olunamamış, en iyi ihtimalle kısa süreli enflasyon düşüşleri görülmüştür. Sonuç olarak; AK Parti iktidarına kadar kapitalizmin üçüncü krizini Türkiye çok ağır yaşamıştır.⁷⁹

Özellikle aşama aşama 1994 büyük ekonomik krizi ile başlayan dönemle birlikte Türkiye, neoliberal politikaların sonucu olarak pazar haline gelmiştir. 1995 seçimleri ile Refah Parti’si neoliberal politikalarla zararlı çıkan grupların istemlerini dile getirme sözünü vermiş ve bu çerçevede halka bir alternatif programla cevap vermeye çalışmıştır. Ancak uyguladığı politikalarla ve yürüttüğü faaliyetlerle başarılı olamamıştır. 1999 seçimlerinde RF yerine kurulan Fazilet Partisi de

⁷⁷ Alev Özkazanç, Türkiye’de Yeni Sağ, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 15, İstanbul, 1996, 1218 – 1224, s.1218

⁷⁸ Özkazanç, a.g.e., s.1219

⁷⁹ Özkazanç, a.g.e., s.1220

başarısız olmuştur. Seçimlerin galibi DSP ve MHP olmuştur. Bu seçimlerin sonunda DSP-MHP-ANAP koalisyonu kurulmuştur.⁸⁰

Kurulan yeni hükümetin en önemli özelliği neoliberal reformlara yeni bir hız kazandırmasıdır. Örneğin; Hükümet Aralık 1999'da 3 yıl süreli stand-by düzenlemesi ile ekonomiyi IMF denetimine sokmuş ve bu yapısal reformlara ivme kazandırmıştı. 2000 yılı ile birlikte uygulamaya konulan düzenlemenin üzerinden bir yıl geçmeden Kasım 2000'de bir öncü kriz, 3 ay sonrasında da Şubat 2001'de büyük finansal kriz patlak vermiştir.⁸¹

Finansal liberalizasyon politikalarından yararlanmak için gelen yabancı sermayenin ülkeyi ani bir hareketle terk etmesi sonucunda büyük bir ekonomik çöküş yaşanmıştır. Bu büyük krizin en önemli özelliklerinden biri, ekonominin IMF gözetiminde iken yaralanması ve koalisyon hükümetinin ABD'nin Irak'a yapmayı planladığı askeri harekâta destek vermemesiyle ilişkilendirilmesidir.⁸²

Yaşanan kriz sonucu; ekonomide büyük bir daralma olurken yaygın iflas ve işsizlik dalgası ülke geneline hâkim olmuştur. Buna bağlı olarak kriz; halkta hoşnutsuzluk doğururken, sermaye içi çelişkileri de arttırmıştır. Kriz küçük–orta sermayeyi ve büyük burjuvaziyi de büyük zarara uğratmıştır. Dolayısıyla 2000'li yılların başları Türkiye'de demokrasinin bıçak sırtı olduğu bir dönem olmuştur. Çünkü; sermaye, toplumun çoğunda rıza kazanmakta güçlük çekmiş ve bunun birlikte alternatif bir siyasal projenin güçlenmesinin önüne çeşitli yollarla barikatlar kurulmuştur. Bu siyasal ve toplumsal dengesizlikle siyasal partiler neoliberal politikaları uygulamakta isteksiz davranıyor ve buda sermayenin sürekli olarak hükümetleri “kriz çıkarma” tehdidi ile boyunduruk altına alınmasını gerektirmiştir. Buda doğal olarak “teknokrasi” ve siyaset üzerinde vesayetın kalıcılışmasını beraberinde getirmiştir.⁸³

⁸⁰ Sinem Şirin ve Şeyda Yılmaz, Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm Ve AKP Neoliberalizmi, İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2014, s.57 (*Lisans Bitirme Tezi*)
https://www.academia.edu/9409340/Bitirme_Tezinden_Yararlanmak_%C4%B0steyen_Arkada%C5%9Flara (Erişim tarihi: 26.02.2018)

⁸¹ Faruk Ataay ve Ceren Kalfa, Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm İçinde*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2009, s.310

⁸² İlhan Üzgel, Neoliberal Dönüşümün yeni Aktörü, Der: İlhan Üzgel ve Bülent Duru, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu içinde*, Phoenix Yayınevi, Ankara: 2009, s. 133-144

⁸³ Faruk Ataay, *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi*, De Ki Yayın, Ankara, 2008, s.79

2002 seçimlerine girilirken neoliberal hegemonya, o güne kadar ki en büyük çöküşünü yaşamıştır. 2002 seçimleri arifesinde hegemonya zafiyetine, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan derin ekonomik çöküşün eklenmesiyle 2002 seçimleri toplumun yaşadığı ekonomik çöküş siyasette yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Türkiye 2002 yılında yapılan erken seçime, ekonomik sorunların ve yaygın toplumsal memnuniyetsizliklerin olduğu bir ortam girmiştir.

Diğer taraftan bundan faydalanmak isteyen sermaye de seçim öncesinde yeni siyasal oluşum hazırlıklarına girişerek toplumdaki değişim arzularının yönlendirilmesi çabasına girmiş ve desteklediği AK Parti'nin 2002 seçimlerinden birinci çıkması ile AK Parti iktidar olmuştur. Bu yolla da toplumda ortaya çıkacak bir çatışma ortamının önü kesilmiş, aynı zamanda AK Parti iktidarı da güçlenmiştir.

2.3. AK Parti'nin Kurulması

1980 sonrası Türkiye'de yaşanan değişim ve dönüşümler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi hayata başlamasında etkili olmuştur. 1994 yılındaki ekonomik kriz Özal ile gelen yenileşme rüzgârının durulmasına hatta gerilemesine neden olmuş ve Milli Görüş gelenekçilerini ön plana çıkarmıştır. Milli Görüş'ün o dönemdeki temsilcisi olan Refah Partisi geniş halk kitleleri tarafından desteklenmiş ve 28 Şubat sürecine kadar parti büyük bir ilgi görmüştür. Ancak daha önce de belirtildiği gibi 28 Şubat ve sonrası Milli Görüş'ün temsilcileri için bir yol ayrımı olmuştur. AK Parti'nin 28 Şubat sürecinin bir sonucu olduğu söylenirse yanlış olmayacaktır.⁸⁴

Muhafazakâr sağ partili kökenden gelenlerin örgütlenerek partileşmesi, siyasal arenada sürekli merkez tarafından kısıtlanmıştır. Özellikle 1990'ların yarısından itibaren yükselişe geçerek 1994 yerel seçimlerinde ve 1995'teki genel seçimlerde önemli sonuçlar elde etmiş olan Refah Partisi'nin siyasi yaşamındaki bu yükselişi ile birlikte cumhuriyet ilkeleri açısından tehlikeli bulunduğu yönündeki eleştirilere de maruz kalmıştır. Böylece laik anti-laik çatışması ve bu yöndeki konuların tartışılmasına sebep olmuştur. Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından bu kadrolar; yeniden kurulan Fazilet Partisi çatısı altında örgütlenerek siyaset merkezindeki yerini almışlardır. Ancak yeni kurulan bu partinin ömrü RP'ninki kadar uzun olamamıştır. FP'de tıpkı RP gibi Anayasa Mahkemesi Tarafından laiklik karşıtı eylemlerin odağı olması suçlamasıyla kapatılmıştır. Devlet tarafından kapatılan milli

⁸⁴ Oğuş, a.g.e., s.90

görüş partilerinin maruz kaldığı durumlar bu sefer kendi aralarında tartışılmıştır. Bu tartışmaların akabinde Milli Görüş; gelenekçi ve yenilikçi kanat olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmeden sonra “yenilikçi” grup R.Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül etrafında toplanmış, böylece Ak Parti kurulmuştur. Ak Parti kuruluş süreciyle beraber yükselişe geçmiş ve 2001 seçimlerine gelindiğinde bu yükselişi gözle görülür bir hal almıştır.

Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde kurulan AK Partinin kurucu kadrosu, Milli Görüş içerisinde gelmektedir. Ancak Milli Görüş içindeki; batı karşıtı olmayan, devletçi değil daha liberal ve reformist olarak ayrı düşünen bir grup, AK Parti’yi oluşturmuştur. Benimsenen ideoloji, gelenekçi Milli Görüşten bir hayli farklıdır: “Küreselleşmeci, liberal ve İslamcı/muhafazakâr”. Küresel neo-liberal akımın, yereldeki yeni muhafazakâr ideoloji ile birleşmesiyle AK Parti’nin temeli atılmıştır.⁸⁵

Ak Parti, çoğunluğu Milli Görüşçü olmakla beraber milliyetçi muhafazakâr kesimlerden de önemli isimleri bünyesinde barındırmıştır. Kapsayıcı bir kitle partisi olma amacı gütmüştür. 28 Şubat sürecindeki sorunlu siyasi atmosferden sonra, Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül önderliğindeki reformist hareket, muhafazakârlık ideolojisine dayanan siyasetlerini, Adnan Menderes ve Turgut Özal tarafından dile getirilmiş “ılımlı muhafazakârlık” şeklinde yorumlamışlardır.⁸⁶

AK Parti’nin 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan yeni bir siyasal oluşum olarak, tek başına iktidara gelmesi 1991 - 2002 arasında yaşanan siyasal istikrarsızlıkların bir bakımdan sonu anlamına gelmektedir. Halkın siyasal istikrar talebi kadar, Kasım 2002 seçimlerinde; 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, artan yoksulluk ve işsizliğe çözüm arayışları da AK Parti’nin denenmemiş yeni bir siyasi parti olarak seçim başarısını arttırmıştır. Parti, tüzüğünde yeni sağ unsurlara yer vererek; 1980’lerin ANAP’ına benzer bir siyasal gündeme sahip olma isteğini açıkça vurgulamaktadır.⁸⁷ Bundan dolayı AK Partililer, Milli Görüş geleneğinden gelmediklerini, yeni tarz bir siyaset yaptıklarını, siyasetlerini muhafazakâr demokrasi üzerine inşa ettiklerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Öncülleri gibi; İslam’ı doğrudan referans almak yerine, AK Parti tarzını, onun İslam’la ilişkisini demokratik bir çerçeve ile sınırlandırmışlardır. En belirgin muhafazakâr tavra sahip

⁸⁵ Nejla Kurul, AKP’nin Faydacı ve Muhafazakâr Esnek Eğitim Modeli, *Arkadaş Dergisi*, https://www.academia.edu/1847832/AKP_nin_Faydac%C4%B1_ve_Muhafazak%C3%A2r_Esnek_E%C4%99Fitim_Modeli (Erişim tarihi: 08.03.2018)

⁸⁶ Alper Gürkan, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliğinin Oluşumunda Sosyal Politikanın Etkileri, Sayı:1, *OPUS Dergisi*, 2011, s.6

⁸⁷ Demirel, a.g.e., s.211

Milli Görüş'ün aksine, kapsayıcılık anlamında bir merkez parti olma eğiliminde olmuştur.⁸⁸

Kuruluş sürecinde AK Parti, Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda sosyal devlet hedefini ortaya koymuştur. Bu bağlamda “sosyal adalet” üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Sadece fakir olanın ekonomik seviyesinin yükselmesi değil, onun toplumdan dışlanmışlık durumunun da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Muhafazakâr kimliğinin ötesinde sanayileşme, modernleşme bağlamında politikalar da yürüterek yeni tarz bir siyaset ortaya koymuştur ve uygulanan bu sosyal politikalar, AK Parti'nin siyasal sürekliliğini sağlamasında etkili bir araç olmuştur.⁸⁹

⁸⁸ Gürkan, a.g.e., s.5

⁸⁹ Gürkan, a.g.e., s.7-8

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE REFERANDUM UYGULAMALARI: AK PARTİ ÖNCESİ VE AK PARTİ SONRASI

Türkiye’de uygulanan referandum sayısı incelediğinde toplamda 7 defa halk oylamasına gidildiğini görülmektedir. İlk halk oylaması doğal koşullardan olmamıştır. 1980 Askeri darbesi sonucunda ortaya çıkan süreçte halk oylamasına başvurulmuştur. Diğer halk oylaması ise yine 1980 askeri müdahalesinin ardından hazırlanan yeni anayasanın kabullü için 1982’de gidilen halk oylamasıdır. 1987’deki halkoylaması ise siyasi yasakların kaldırılmasına dair yapılan oylamadır. 1988’deki halk oylaması da seçimlerin erkene alınmasına dair yapılan halk oylamasıdır. Geriye kalan 3 halk oylaması ise AK Parti döneminde yapılmıştır. AK Parti dönemi ilk halk oylaması 2007’de yapılmıştır. Bu halk oylamasında: Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesine dair halkın görüşün alınmıştır. İkinci halk oylaması 2010’da anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesine dair yapılan halk oylamasıdır. En son yapılan halk oylaması ise 2017’de yapılan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yani diğer adıyla “Türk Tipi Başkanlığa” geçiş için yapılan halk oylamasıdır.⁹⁰

3.1. 1960 DARBESİ VE 9 TEMMUZ 1961 HALK OYLAMASI

Demokrat Parti’ye karşı TSK içerisinde alt rütbeli 37 kişiden oluşan subayın 27 Mayıs 1960 günü darbe yaparak ülke yönetimini ele geçirmiştir. 37’lik kişiden oluşan ve Milli Birlik Komitesi adı altındaki subaylar yönetimin tam sahibi olmuştur. Ardından, MBK ilk olarak TBMM’yi ve anayasayı fesh ederek askıya almış, Cumhurbaşkanı’nı Başbakanı, Genelkurmay Başkanı ve birçok DP temsilcilerini gözaltına almıştır.

1960 Darbesine neden olan koşullar sürekli tartışılmıştır. Kimisine göre iktidarda olan muhafazakâr sağ partinin rejim tarafından hazmedilmemesinin nedeni olduğu söylenmiştir. Kimine göre ise darbeye yol açan; demokrasinin ilke ve kurumlarının zayıflığı, rejimin tıkanmasına ve giderek otoriter yönelimlerin doğmasına sebep olan Demokrat Parti’nin muhalefet üzerinde (CHP muhalefette)

⁹⁰ Mehtap Yeşilorman, *Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi*, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusoskon/article/viewFile/1023011360/1023010620> (Erişim tarihi: 27.10.2017)

tahakküm kurmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise darbeye zemin hazırlandığı söylenmiştir.⁹¹

Tek parti döneminde, demokrasinin gelişmesi için çok partili hayatın uygulanması uygun görülmüştür. Bu düşünceyle siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş ancak uzun sürmemiştir. Halkın çoğundan destek alan siyasi partiler askeri idareciler için belli bir süre sonra tehlikeli bulunmuştur. Demokratik yollarla halkın meşruluğunu sağlamış partinin iktidara gelmesi meşru iken, iktidarın seçimle değil askeri kuvvet ile el değiştirmesi antidemokratik ve evrensel hukuk anlayışına ters düşmektedir. 27 Mayıs darbesi antidemokratik ve hukuka aykırı bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de halk oylaması ilk defa 9 Temmuz 1961 günü anayasasının değiştirilmesi için, vatandaşlar sandık başına gitmiştir. Buna göre halk; doğrudan doğruya bu yetki ile egemenliğini kullanma hakkına sahip olmuştur. Darbenin ardından ülkenin normal koşullara ulaşması ancak 1961’de yapılan halk oylamasından sonra gerçekleşmiştir. Bu süreçte hazırlanan anayasa metinleri halk oylamasına sunularak kabul edilmiş ve ardından partilerin yeniden faaliyet gösterilmesine izin verilmiştir. Böylece ülkenin tekrardan normal hayata dönülmesi sağlanmıştır.⁹²

3.1.1. Halk Oylaması Süreci

1961 darbesinden sonra MBK tarafından yapılan yeni anayasa çalışması gündeme gelmiştir. Yeni anayasayı milli birlik komitesi ile temsilciler meclisinden (TM) oluşan bir "Kurucu Meclis" hazırlamıştır. Temsilciler Meclisi tarafından taslağı yapılan kanun metninin 157 sayılı Kanunun 2'nci maddesinde yer alan yasal dayanağı halkoylamasına sunulacağı belirtilmektedir. Bu kanunun I. maddesi 3 şekilde ifade edilmektedir. Bunlar; şu şekilde sıralanmaktadır: Kurucu Meclis, MBK ve bu kanuna göre kurulacak olan Temsilciler Meclisi. Temsilciler Meclisi genel oya dayanmamakta buna bağlı birçok kuruluşun temsilcileri aşamalı olarak seçilmekteydi. Bunlar; siyasal partiler, sendikalar, esnaf kuruluşları, üniversite organı ve yargı organında bulunan temsilcilerden seçilmektedir. Temsilciler Meclisinde yalnızca iki siyasal partinin temsilcileri yer almaktaydı. Bu iki siyasal parti İsmet

⁹¹ Davut Dursun, 'Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler', *Muhafazakâr Düşünce*, 2005, Yıl 1, Sayı 3, 175- 196, s. 182-183

⁹² Cihan Kanlıgöz, "Katılımcı Demokrasi ya da İdari Usul Kanunu Hazırlığı; Uluslararası Sempozyumu Üzerine", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı: 1-4, 1996, 167-183 s. 175

İnönü başkanlığında CHP ile Osman Bölükbaşı başkanlığında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi bulunmaktaydı. Ancak Demokrat Parti temsilcilerinin bulunmasına izin verilmemiştir.⁹³

3.1.2. Anayasanın Hazırlanması

İstanbul Tasarısı ve Ankara Tasarısı olmak üzere iki tane Ön Tasarı mevcuttur. 1961 de toplanan Anayasa Komisyonu; iki tasarımı da göz önünde bulundurarak, Temsilciler Meclisi'ne sunulmak üzere anayasa tasarısını hazırladı. Milli Birlik Komitesinde de görüşülen anayasa tasarısı, Kurucu Mecliste 260 kabul oyu ile halkoylamasına sunuldu. Halkoylaması sonrasında 15 Ekim 1961 yılında genel seçimler yapıldı ve 10 gün sonra 12. Dönem TBMM toplanarak normal çalışma hayatına geçilmesi sağlandı⁹⁴

Siyasi partiler anayasada belirtilen kanunlar çerçevesinde seçim propagandası yapmaları konusunda özgür bırakılmışlardır. Fakat siyasi partilerinin bu konuda hür bırakılmalarına rağmen ortam; "hayır" kampanyası yürütülmesi açısından da elverişli olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Anayasaya "Evet" denilmesini, Demokrat Partinin devamı olarak kabul edilen Adalet Partisinin sözcüleri ise Anayasaya "Hayır" denilmesini için propaganda sürdürmüşlerdir. Bununla beraber Adalet Partililer bu propagandalarını dönemin şartlarının bir gereği olarak üstü kapalı bir şekilde yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Kanunun 5'inci maddesinde; siyasi partilerin anayasa hususunda propaganda yapabilecekleri, 7'nci maddesinden de geçerli kabul edilen oyların yarısından fazlasının "Evet" olması durumunda Anayasanın kabul edilmiş olacağı hükmü bulunmaktaydı⁹⁵ Böylece halk 9 Temmuz 1961 tarihinde referandumu oylamak için sandık başına gitti ve kararlarını bu şekilde vermiştir.

3.1.3. Birinci Halk Oylaması: 9 Temmuz 1961

9 Temmuz 1961 yılında ülkedeki vatandaşlar sandık başına giderek ülkenin kaderini değiştirecek tarihi anayasayı oyladılar. Halk oylamasının sonucunda çoğunluğun desteği sonucunda anayasa kabul edilmiştir.

⁹³ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.116

⁹⁴ 1921-1924-1961-1982 Anayasaları Karşılaştırması, <http://netarazi.blogspot.in/2007/10/tc-anayasalar.html> (Erişim tarihi: 16.11.2017)

⁹⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.376

Tablo 2: Birinci Halk Oylaması: 9 Temmuz 1961⁹⁶

Yıl	1961
Sandık sayısı	56049
Kayıtlı seçmen sayısı	12747901
Oy kullanan seçmen	10321111
Katılım oranı	% 81
Geçersiz oy	39075
Oranı	%4
Geçerli oy	10282036
Oranı	%99,6
Evet sayısı	6348092
Oranı	%61,7
Hayır sayısı	3933944
Oranı	%38,3

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

3.1.3.1. Halk Oylamasının Değerlendirilmesi

1961 de yapılan bu halk oylaması esas itibari ile Anayasa oylaması olduğu için ve sürecin sonunda oylamanın yeni bir Anayasa oluşturduğu için kurucu referandum olarak nitelendirilebilir. Bu referandumu halkın başlatmamış olduğu (halkın aktif olamayan bir durum içinde bulunduğu), askeri müdahale neticesinde yönetimi elde eden MBK referanduma sunulmasında aktif olduğu için kontrollü referandumdur.⁹⁷ Bu referandumu hegemonyacı olarak da nitelendirebiliriz. Alınan sonuç kanunlaştığı için onay referandumudur. Yapılan propagandalar üzerinden değerlendirildiğinde bir sonraki referanduma göre daha serbest bir uygulama göze çarpmaktadır. Kısıtlamalar ve yasaklamalar söz konusu değildir ancak içinde bulunulan siyasi ortam rahat bir propaganda sürecine izin vermemiştir. 1961 Anayasası referandumu, plebisit özellikte bir halkoylaması olarak kabul edilebilir. Çünkü anayasa metninin hazırlandığı süreç içerisinde halkın katılımı sınırlandırılmıştır. Her ne kadar serbest propaganda getirilmiş olsa da süreç içinde

⁹⁶ TÜİK 9 Temmuz 1961 Halk Oylaması http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi: 18.11.2017)

⁹⁷ Mehmet Şener Gül, "Anayasa Hukuku Açısından Kurucu Referandum", , Ankara, 2000, s.54, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*)

engellemeler görülmüş ve parti kapatılarak bu serbestliğin önüne engel konulmuştur.⁹⁸

1961 askeri darbe sonrasında birçok yeni kurum oluşturulmuştur. Anayasa ile getirilen yeniliklerle Millet Meclisi ve Senatodan oluşan çift meclisli bir sisteme geçiş yapılmıştır. Askeri vesayet sisteminin kurumsal hale getirilmesi sağlanmıştır. Millet Meclisi ile Senato arasında; seçim usulü ile üye sayısı bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Temsilciler Meclisi 450 milletvekilinden oluşmakta ve yasa tasarıları ilk meclisinde görüşülmektedir. Senatoda ise üniversite mezunu ve 40 yaşını doldurma şartı aranmakla beraber 150 üyeden oluşmaktadır. Bunun 15 tanesi cumhurbaşkanı tarafından ve eski MBK üyeleri tarafından atamaları yapılması söz konusu olmaktadır. Böylece TBMM bünyesinde iki meclisli bir sistem bulunmaktadır. Bazen iki meclis aynı anda toplanabilmektedirler.⁹⁹

1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi, ulusal egemenliğin önünde engel olarak görülmüştür. Bu eleştiri sebeplerinden biri meclisin aldığı kararlar hür bırakılmamakta hatta bazı durumlarda siyasi partileri kapatarak, siyasi partiler üzerinde vesayet organı işlevi görmektedir.¹⁰⁰

Darbenin haklılığını ispatlamak adına Demokrat Parti üyeleri sorumlu tutularak cezalandırılmışlardır. Aslında tüm siyasi partiler için bir ceza bir uyarı niteliği taşımaktadır. Bunun için Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamı gerçekleştirilmesine onay verilmiştir.¹⁰¹

Yeni yönetim; iktidar paylaşımı olabildiğince diğer organlar arasında paylaştırmıştır. Yasama ve yargıya “yetki” verilirken, yürütmeye ise; “görev” verilmiştir. Görev paylaşımı konusunda olabildiğince yürütme erkine az görev yüklemiştir. Bunun nedeni yürütme erkinin görevi kötüye kullanmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.¹⁰²

⁹⁸ Gözler, a.g.e., s. 109.

⁹⁹ Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 102

¹⁰⁰ Abdulvahap Akıncı, Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, 9(1), 55- 72, s. 63 http://iibfdergi.ogu.edu.tr/makaleler/10262928_9-1_N%C4%B0SAN%202014_Makale_0.pdf (Erişim tarihi: 14.08.2017)

¹⁰¹ Davut Dursun, *Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar*, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s.73

¹⁰² Burhan Kuzu, “Türkiye İçin Başkanlık Sistemi”, der. Adnan Küçük ve diğerleri, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, Cilt: 1, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005, 167- 240 s. 204

3.2. İKİNCİ HALK OYLAMASI: 1982 YILLINDA HALK OYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ

1961 tarihinden sonraki yıllarda kurulan partiler ve hükümetler ülkeyi adeta siyasi kriz eşiğine getirmişlerdir. Çok sayıda hükümet kurulmuş, partiler arasındaki fikir ayrışmaları başarısız koalisyonlarla sonuçlanmıştır. 1960 darbesinden 1980 darbesine kadar geçen süreçte ülke de kargaşa hâkim olmuştur. Bu yıllar da demokrasinin gereği olan seçilmişler, ülkeyi bu kargaşadan kurtarması gerekirken parlamentoyu çıkar odaklı bir faaliyet alanına dönüştürmüşlerdir. Ülke hem ekonomik olarak kötü duruma gelmiş hem de siyasi olarak sağ ve sol gruplar arasında kutuplaşmalara neden olmuştur. 1978'de silahlı çatışmalar ve siyasi cinayetler kısa zamanda iç savaş boyutlarına kadar erişmiştir. 1978'de 1095, 1979'da ise 1362 kişi siyasi nedenlerle öldürülmüştür. Giderek artan sağ ve sol grupların çatışmaları devlet içerisinde güvenlik zafiyetine sebep olmuştur. Bu olayların ardından Ecevit Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁰³

Ülkenin içinde bulunduğu buhranlı yıllar askeri darbeye zemin hazırlamıştır. Böylece Genelkurmay başkanı Kenan Evren 17 Haziran 1980'de Bayrak Harekâtı'nı başlatmıştır. Buna göre 11 Temmuz'da iktidara el konulacaktı. Ecevit'in hükümete karşı verdiği önerge bu müdahalenin erteleme nedenlerinden biriydi: Evren Yüksek Komuta Kademesi'nin Ecevit'in önerisi başarısız olduğunda Demirel'in yerine geçecek olan Ecevit'in yanındaymış gibi görünmesini istemiyordu. Demirel Erbakan'ın son anda verdiği destek sayesinde önergeden kurtuldu. Derinleşerek devam eden siyasal tıkanma 12 Eylül'de Yüksek Komuta Kademesi'nce önceden planladığı darbenin başlaması ile son bulmuştur.¹⁰⁴ 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'nın meydana getirdiği Milli Güvenlik Konseyi (MGK), askeri bir müdahalede bulunarak Türkiye'nin yönetimine el koymuştur.¹⁰⁵ 1980 darbesi: Siyasi iktidar üstünde tahakküm kurmak doğrultusunda yapılmıştır. 1980 den sonrası da her zaman halkın ve yönetimin üstünden olan anlayışın hüküm sürdüğü bir vesayet ortaya çıkmıştır.

MGK; meclisi ve hükümeti dağıtarak birçok yetkiyi kendinde toplamıştır. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve diğer bütün komutanlar tarafından kurulan MGK birçok yasal ve kurumsal düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Buna göre

¹⁰³ Özkan, a.g.e., s. 58

¹⁰⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2002, s. 228

¹⁰⁵ Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, s.4

anayasal çalışmalar için hazırlıklar yapılmıştır. Bunun için iki yapılı bir meclis oluşturulmuştur. Kurucu Meclis ve Danışma Meclisi olmak üzere iki yapıdan oluşmuştur. Kurucu Meclis MGK bünyesinde faaliyet göstermektedir. MGK, müdahaleyi yapan Kenan Evren liderliğindeki askeri kanattır, diğer grup ise dolaylı olarak MGK tarafından seçilmiş Danışma Meclisidir. Son söz MGK' ya aittir.¹⁰⁶

Kurucu Meclis'in hazırladığı anayasa taslağına göre; TBMM fiilen göreve başlayıncaya kadar MGK Başkanı ve üyelerinin görevlerine devam etmesi ibaresi yer almaktadır. Burada Kurucu Meclisin önemli bir işlevi söz konusudur. Çünkü halkoyuna sunulacak anayasa taslağı, Kurucu Meclis tarafından hazırlanmaktadır. Burada Kurucu Meclis yasama görevi yapmaktır¹⁰⁷ Kurucu Meclis, MGK (askeri kanat) ve Danışma Meclisi (DM-sivil kanat) olacak şekilde iki kanat tarafından oluşturulmaktadır. Ancak DM'nin bütün üyeleri dolaylı bir şekilde MGK tarafından belirlenmesi söz konusudur.¹⁰⁸

Kurucu Meclisi oluşturanlar arasında, eşitlik ilişkisinden ziyade bir ast-üst ilişkisi söz konusu olmaktadır. Kanunlar ve anayasa yapımı ile ilgili son sözü MGK söylemektedir ve DM üyeleri adından da anlaşılacağı gibi bu üyeler yalnızca "danışman" konumunda bulunmaktadırlar. Anayasa Komisyonunca hazırlanan ve Genel Kurul tarafından kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynı şekilde ya da birtakım değişiklikler yapılarak kabul edilir. Daha sonraki süreçte ise bu metin Resmî Gazetede yayınlanır. Daha sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen Anayasa, "Halkoyuna Sunuluş Kanunu" hükümlerine göre halk oylamasına sunulur. Halkın çoğunluğu bu anayasa tasarısına "evet" der ise Halk oylaması sonucu kabul edilen Anayasa kesinleşir.¹⁰⁹

Danışma Meclisi Genel Kurulu ilk iş olarak kendi üyeleri arasından, anayasa taslağını hazır hale getirmek şartıyla, 15 kişinin meydana getirdiği bir Anayasa Komisyonunu seçmiştir. Komisyon; yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları gibi çeşitli kurum ve kuruluşlardan anayasa ile ilgili görüşlerini aldıktan sonra hazırladığı bu metni, 17 Temmuz 1982'de DM'ne sunmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁶ Gözler, a.g.e., s.191.

¹⁰⁷ Bülent Tanör, "*Siyasal Tarih (1980-1995)*", Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 37

¹⁰⁸ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e. s.124-125

¹⁰⁹ Tanör, a.g.e., s.38

¹¹⁰ Gözübüyük, a.g.e., s.146

DM' de Anayasa taslağı ile ilgili yapılmış olan görüşmeler 2 tur şeklinde yapılarak oylama sonuçlanmıştır. İkinci turda yapılan oylamada anayasa metni 120 kabul oyu ile onaylanmış ve MGK'ya gönderilmiştir. Burada ise değişiklikler yapıldıktan sonra halka açıklanmıştır.¹¹¹ Bu halk oylaması plebisit özeliği taşır. Çünkü halk oylaması süreci, demokratik değerlere aykırı bir şekilde ilerlemiştir. Halk oylaması süreci boyunca kişisel hak ve özgürlüklere yasaklar getirmiştir. Anayasa metni hazırlarken muhalefet ve halk aktif olarak yer almamıştır.

3.2.1. Halk Oylaması: 7 Kasım 1982

2707 sayılı Kanunun 12'nci maddesiyle;

“Oy verme kütüğünde kaydı olduğu halde hiçbir mazeret bildirmeksizin oy verme işlemine katılmayanlar, 5 yıl süre içindeki genel ve mahalli seçimlere aday olamazlar ve oy hakkını dahi kullanamazlar”¹¹² hükmü getirilerek referanduma katılım sağlanmaya amaçlamışlardır.

MGK, 21 Ekim 1982 tarihinde 71'Nolu karar çıkartmıştır. Devlet başkanının anayasayı tanıtmaya konuşmaları serbest hale getirilmiştir.¹¹³ Bu kanunla anayasanın tanıtımı açık şekilde yapılması olanağı getirilmiştir. Kenan Evren'in anayasayı tanıtmaya konuşmaları çeşitli illerde veya radyo konuşmalarında yayınlanmıştır.¹¹⁴ Yapılan halk oylaması sonucunda yüksek bir oran ile hem anayasada kabul edilmiş hem de Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuştur.

Tablo 3: İkinci Halk Oylaması: 12 Eylül 1982¹¹⁵

Yıl	1982
Kayıtlı Seçmen Sayısı	20690914
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	18885488
Katılım Oranı	% 91,3
Geçersiz Oy Sayısı	43498
Oranı	% 2

¹¹¹ Tanör, a.g.e., s.40-41

¹¹² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası geçici 16. Madde
<http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=57518> (Erişim tarihi: 23.11.2017)

¹¹³ Tanör, a.g.e., s. 151

¹¹⁴ Gözübüyük a.g.e., s.159

¹¹⁵ TÜİK 7 Kasım 1982 Halk Oylaması http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim Tarihi: 26.11.2017)

Geçerli Oy Sayısı	18841990
Oranı	% 99,8
Evet Sayısı	17215559
Oranı	% 91,4
Hayır Sayısı	1626431
Oranı	% 8,6
Sandık Sayısı	82489

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

3.2.1.1. 1982 Halk Oylamasının Değerlendirilmesi

Usul bakımından zorunlu olan bu anayasa aynı zamanda kurucu referandumdur. 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'un 26'ncı maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: 'MGK tarafından kabul edilen anayasa halkoylamasına sunulur ve halkoylamasında kabul edilmesiyle kesinlik kazanır'. Anayasanın kabul edilmesi için 2707 sayılı kanunun 1. maddesine göre kullanılan oyların yarısından fazla olması gerekmektedir yani anayasanın kesinleşmesi onay referandumuna bağlanmaktadır. Referandumu sürecini başlatan MGK olduğu için kontrollü referandum sınıfına girmektedir.¹¹⁶ 1982 referandumu plebisit özelliği taşıdığı görülmektedir. Çünkü halk oylamasına sunulan anayasa metninin dışında, cumhurbaşkanı seçiminin de eklenmesi ve halkın onayına zorunlu olarak tabi tutulması plebisit özelliği taşıdığını göstermektedir.¹¹⁷

Kabul edilen yeni anayasaya göre; 1980 öncesi aktif halde bulunan siyasi parti liderleri 10 yıl süre içinde siyaset yapma yasağı getirmiştir. Yeni partilerin kurulma şartı MGK onayından geçmesine bağlanmıştır. Yine getirilen kanun ile bazı unvanların (öğrenci, öğretmen ve memur) siyasi parti üyesi olma yasağı getirilerek toplumda geniş bir kitlenin oluşmasına engel olunmak istenmiştir.¹¹⁸ Bu sürecin sonunda birçok parti kurulmuş ancak Konseyden geçen sadece üç parti siyaset yapma olanağı bulmuştur.

¹¹⁶ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.126

¹¹⁷ Taha Parla, *Türkiye de Anayasalar*, İlerisim Yayınları, İstanbul, 1991, s.125

¹¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.410

24 Nisan 1983 genel seçimlerinde; ordu tarafından seçimlere girilmesine izin verilen üç parti arasından, ordu karşıtı olarak görülen Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne halkın çoğunluğu oy vermiştir¹¹⁹ Siyasi partilerin seçim çalışmalarına izin verilmiş ancak mecliste temsil barajı %10'a çıkarılmıştır. Ayrıca 1983'teki seçimlerde eski parti yöneticilerinin faaliyetleri kısıtlanmıştır.¹²⁰

1983 sonrası iktidara gelen Turgut Özal döneminde liberal politikalar üretilmeye başlanmıştır. Özellikle ekonominin liberalleşmesi ile özelleştirmeler artmış korumacı dış ticaretten, ihracata yönelik sisteme geçilmiştir. Özal'ın ekonomik ve siyasi politikaları İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika da Ronald Reagan tarafından uygulanan dönemin Trend politikası neo-liberalizmden oldukça etkilenmiş ve buna göre şekillenmiştir.¹²¹

3.3. 1961 VE 1982 ANAYASASI KARŞILAŞTIRILMASI

a) 1961 ve 1982 Anayasası Benzerlikleri

1961 Anayasası da 1982 Anayasası da askeri darbe sonucunda oluşmuştur. Her iki anayasanın da askeri ve sivil olmak üzere iki kanadı bulunmaktadır. Her iki anayasadaki sivil kanat seçim dışı gelmiştir. Her iki anayasadaki sivil kanada; bakanlar kurulunun kurulması ve düşürülmesine ilişkin yetki verilmemiştir.¹²²

b) 1961 ve 1982 Anayasası Farklılıkları

1961 Anayasası'nda Temsilciler Meclisi temsili olarak bulunurken 1982 Anayasası'nda ise Danışma Meclisi üyeleri atanmıştır. 1961 Anayasası'nda siyasi partiler yer alırken 1982 Anayasası'nda siyasi partilere yer verilmemiştir. 1961 Anayasası'nda kabul edilmeme durumunda bir sonraki adım bilinmekteydi ancak 1982 Anayasası'nda ise buna dayalı bir hüküm bulunmamaktadır. 1961 yılında siyasi partilere propaganda yapma izni verilirken 1982 Anayasası'nda siyasi

¹¹⁹ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s.243

¹²⁰ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.215

¹²¹ Kerem Yenigün, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasaların Çeşitli yönlerinden Karşılaştırması, s.10

[https://www.academia.edu/25362760/1921-24-61-](https://www.academia.edu/25362760/1921-24-61-82_ANAYASALARININ_%C3%87E%C5%9E%C4%B0TL%C4%B0_Y%C3%96NLERDEN_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRILMASI)

[82_ANAYASALARININ_%C3%87E%C5%9E%C4%B0TL%C4%B0_Y%C3%96NLERDEN_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRILMASI](https://www.academia.edu/25362760/1921-24-61-82_ANAYASALARININ_%C3%87E%C5%9E%C4%B0TL%C4%B0_Y%C3%96NLERDEN_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRILMASI) (Erişim tarihi: 29.11.2017)

¹²² Gözler, a.g.e., s.192

partilerin yaptığı girişimlere engel olunmuştur. 1982 Anayasası halkoylamasında aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı halkoylaması olarak da kabul edilmiştir¹²³

1982 anayasasına göre merkezi yapı güçlendirilip yürütme organlarına daha fazla yetki verilmesi olmuştur. Yargının yetkileri kişi aleyhine daraltılmıştır.¹²⁴ 1982 anayasası 1961 anayasasına göre sosyo-ekonomik konulara daha az değinmiştir. Ordu yargı ve yasama erkini güçlendirmekte, yürütme erkini ise zayıf bırakmak istemektedir.¹²⁵ 1961 anayasasındaki gibi meclisler iki kanatlıdır. Bunlardan birini sivil diğerini ise askeri kanat oluşturmaktadır. Ayrıca her ikisinde de bakanlar kurulu askeri tarafı sorumlu tutulmuştur. Seçim dönemlerinde 1982’de partiler kapatıldığı için 1961’deki gibi kamuoyu oluşturmaya dönük bir faaliyet ortamı bırakmamışlardır. Sonuç olarak 1961 Anayasası devletin ve iktidarın sınırlandırılmasını 1982 Anayasası ise devlet otoritesinin pekiştirilmesini sağlamak için yeni yönetimi tesis etmişlerdir.

3.4. ÜÇÜNCÜ HALK OYLAMASI: 6 EYLÜL 1987 HALKOYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ

1980 darbesinin ardından 1982’de oluşturulan yeni anayasa için halk oylamasına gidilmiştir. Kabul edilen yeni anayasada özgürlükler anlamında çok sayıda kısıtlayıcı maddeler yer almaktadır. Yeni anayasadaki maddelerin bazıları şunlardır: devletin öngördüğü olağanüstü durumlarda, temel hak ve özgürlükler kısıtlanabilir, Cumhuriyet senatosu kaldırılarak çift meclisten tek meclise dönülmüştür. Darbeden sonra oluşturulan HSYK’nin başkanlığına Adalet Bakanlığı getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiş, sivil toplum örgütleri ve siyasi parti teşkilatları alanında kısıtlama getirilerek örgütlenmelerin önü kısıtlanmıştır. Siyasi dayanışma ve genel grev durumlarında alanında kısıtlama getirilmiştir. Sendikalar ve çeşitli dernek kuruluşları; siyasi partilere üye olmayı yasaklamıştır. Siyasi amaçlı gösteri eylem ve yürüyüşler yasaklanmış, bu yasağa uymayanlar için merkezde bulunan siyasetçiye 10 yıl, ilçe ve ilçede bulunan siyasetçiye ise 5 yıl kadar siyasetten men cezası verilmiştir. Siyasi yasakları olan, Necmettin Erbakan, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Alparslan Türkeş gibi isimlerden oluşması buna

¹²³ <https://forum.turkmmo.com/konu/375046-1961-1982-anayasasi-karsilastirilmasi/> (Erişim tarihi: 01.12.2017)

¹²⁴ Karpat, a.g.e., s.215

¹²⁵ Metin Heper, *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s.147

örnektir. Darbeden sonra ülkenin normal koşullara yeniden dönmesi ile beraber birçok siyasi parti kurularak siyasi faaliyetlere başlamıştır.

O dönemde iktidarda olan Anavatan Partisi başkanı Turgut Özal' a göre, 1982 oylamasında siyasilere yasaklar getirdiğine göre, yasakların insan hakları ve demokrasiyle ilgisi olmadığını beyan etmiştir. Özal yasakların kaldırılmaması üzerinde ısrar etmiştir. Ancak kamuoyunun baskısı altında rakiplerinin haklarını iade etmek için halk oylamasına başvurmak zorunda kalmıştır. Mecliste çoğunlukta olduğu için halkoyu yapılmasını istemiş böylece kimsede farklı duygular oluşmasına fırsat vermemiştir. Özal seçim çalışmaları sürecinde; “evet” oyunun yeni bir kaos yaratacağından dolayı “hayır” oyu verilmesi için halka uyarılarda bulunmuştur.¹²⁶ Siyasi yasakların ortadan kalkması için iki seçenek bulunmaktaydı. Yasayı değiştirmek ya da sadece yasağı içeren maddeyi değiştirmekti. ANAP bunun TBMM’de çözülmesi taraftarı iken Özal halkoylamasına başvuru yapma taraftarı olmuştur. Çünkü halkın hayır demesini beklemektedir. Bunun için yasa tasarısını değiştirmek için halk oylamasına başvurmuştur.¹²⁷

3.4.1. 6 Eylül 1987 Referandumu

Turgut Özal ve 199 milletvekili tarafından verilen anayasa değişikliği teklifi, Mecliste görüşülmüş ve 3361 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir¹²⁸ 3361 sayılı kanun ile 1982 Anayasa’sının dört maddesinde (67, 75, 175 ve geçici 4’üncü maddelerde) değişiklik yapılması öngörülmüştür. “Bu değişiklikler, seçmen yaşının 21 yaşını doldurmuş olma yerine 20 yaşına girmiş olma yönünde değiştirilmesi (m. 67), milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkarılması(m.75), anayasa değişikliği yönteminde nispi bir kolaylaştırma (m.175) ve 12 Eylül 1980 öncesinde siyaset yapanlara siyaset yasağı getiren geçici 4’üncü maddenin kaldırılması olmuştur.¹²⁹

Yasa taslak olarak kabul edildikten sonra halk oylamasına sunulmuştur. Referandum 6 Eylül 1987’de yapılmış. “Evet” ve “Hayır” kampanyaları sonucunda birbirine yakın sonuçlar ortaya çıkmıştır. 75 bin bir farkla "Evet" oyları "Hayır" oylarının önüne geçerek seçimi muhalif partiler kazanmıştır. Yeni anayasanın kabulü ile birlikte siyasetçilerin yasakları da kalkmıştır.

¹²⁶ Ahmad, a.g.e., s.248

¹²⁷ Orhan Tokatlı, *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.64

¹²⁸ Tanör, a.g.e., s.68

¹²⁹ Şahbaz, a.g.e., s.326

Tablo 4: Üçüncü Halk Oylaması:6 Eylül 1987 Referandumu¹³⁰

Yıl	1987
Sandık sayısı	98489
Kayıtlı seçmen sayısı	26095630
Oy kullanan seçmen sayısı	24436821
Katılım oranı	% 93,6
Geçersiz oy sayısı	1088965
Oranı	% 4,5
Geçerli oy sayısı	23347856
Oranı	% 95,5
Evet sayısı	11711461
Oranı	%50,2
Hayır sayısı	11636395
Oranı	% 49,8

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

Referandumda Evet çıkmasının ardından geçici 4. Madde yürürlükten kalkmıştır. Süleyman Demirel, Doğru Yol Partisi (DYP) genel başkanlığına, Bülent Ecevit Demokratik Sol Partisi başkanlığına (DSP), Alparslan Türkeş Milliyetçi Hareket Partisi başkanlığına (MHP), Necmettin Erbakan ise Refah Partisi (RP) genel başkanlığına gelmiştir. Turgut Özal'ın "hayır" propagandası yerini bulmamış, halk eski siyasetçileri tekrar siyasete davet etmiştir. Bu referandum sonuçları Türkiye tarihinde bir ilki olarak değerlendirilebilir. Çünkü ilk defa bir referandumda halkın çoğunluğu hayır oyu vermiştir. Bu referandum sonucunda Özal'ın baskın seçim kararı olmuştur. 29 Kasım 1987'de yapılan erken seçimlerde oyları %36'ya düşmüştür ancak tekrar tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır.

2.4.1.1. 6 Eylül 1987 Referandumunun Değerlendirilmesi

Bu referandumu birçok kategoride değerlendirmek mümkün görülmektedir.

- Yasama referandum,
- Zorunlu referandum,

¹³⁰ TÜİK 6 Eylül 1987 Halk Oylaması http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi: 04.12.2017)

- Onay referandum,
- Kontrollü referandum,
- Egemen güç aleyhinde referandum.

olarak sıralanabilir.

6 Eylül 1987 Referandumu yasama referandumudur çünkü anayasanın sadece 4 maddesi değiştirilmiştir.(3361 sayılı kanun,175. madde) Zorunlu referandumdur çünkü kanun değişikliğinin yürürlüğe girmesi için halkoyuna başvuru şartı aranmaktadır.(3361 sayılı kanun, 4. Madde,2. Fırka) Onay referandumudur çünkü anayasa da kanun değişikliği halkoyuna sunulmuş ve geçerli sayılan oyların yarısından bir fazlası kabul edilince değişiklik kabul edilir şartı uygulanmıştır.(3376 sayılı kanun,8. Madde, 3 fırka)¹³¹ Kontrollü bir referandumdur. Yani referandumu başlatan halk değil belli sayıda milletvekilidir. Zira Anayasanın 175'inci maddesinin 1'inci fıkrasıyla "Anayasa'nın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir." hükmü getirilmiştir. Şeklen kontrollü gibi olsa da özünde kontrolsüz olarak tabir edebileceğimiz bir referandumdur.¹³² Egemen güç aleyhinde bir referandumdur. Başlatanların aleyhine sonuçlanmıştır. Bu referandumda da, referandumu başlatan Turgut Özal ve 199 arkadaşı, referandum kampanyası boyunca yasakların kalkmasına "Hayır" yönünde propaganda yapmalarına rağmen az bir farkla kaybetmişlerdir.

6 Eylül 1987 referandumuyla ilgili olarak en çok eleştirilen husus bu referandumun temel hak ve özgürlükler hakkında yapılmış olmasıdır. Burada, siyasi hakların kullanılmasının engellenmesinin kaldırılması, referandumun sonucuna bağlanmıştır. Bu ise demokratik olmayan bir anlayışı yansıtmaktadır. Referandumun sonucu eski siyasetçiler için olumlu olsa da, temel hak ve özgürlüklerin referanduma sunulması çağdaş demokrasi ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan bir uygulamadır.¹³³

3.5. DÖRDÜNCÜ HALK OYLAMASI: 1988 HALK OYLAMASINA GİDİLEN SÜREÇ

1987 halk oylamasını kaybeden ANAP partisi, erken seçime gitme kararı almıştır. Özal, seçim yasası ile ilgili birtakım değişiklikler yapmıştır. Ancak bu

¹³¹ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.131

¹³² Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.54

¹³³ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.131

değişiklikler diğer partilerin işine gelmeyecek şekilde yapmıştır. Seçim süreçlerinde ülke ekonomik buhranlar yaşamış ve hedeflenen ekonomik seviyeye gelinebilmiştir. Sendika, Yükseköğretim, Seçim, Siyasal Partiler ve Ceza Yasası gibi yasaların değiştirilmeyişi gibi bazı etkenlerden dolayı ANAP'ın oy kaybetmesine sebep olmuştur.¹³⁴

1989 yılına gelindiğinde Özal, erken yerel seçim kararı almış fakat bu karar referanduma gidilmesine yol açmıştır. Yapılan halk oylaması sonucunda %65 "hayır" oyu çıkarak, Özal ve partisi hem referandumu hem de halkın güvenini kaybetmişlerdir.¹³⁵

2.5.1. 25 Eylül 1988 Referandumu

1988 referandumunun yapılma amacı; erken seçimlerin yapılıp yapılmaması konusunda olmuştur. ANAP liderliğinde Turgut Özal, yerel seçimlerin Ekim 1988 ayında yapılması ve ana kent belediyelerinde tek liste düzenlemesini öngören bir yasa değişikliğine gitmesini öngörmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, bu hükümleri iptal etmiştir. Bu karara karşılık seçimlerin erken olması yönünde bir değişiklik istenmiştir yani 5 yılda bir yapılan seçimin bir yıl erken yapılması planlanmıştır. Neticede ANAP tarafından kabul edilen oylama sonucu Cumhurbaşkanı onayından geçmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu kararı imzalayarak halkoylamasına sunmuştur. Sonuç olarak yapılan Referandum "hayır" oyu ile sonuçlanmıştır.¹³⁶

Yerel seçimlerin bir yıl öne alınması için yapılan bu referandumu fırsat bilen muhalefet, referandum kampanyasını Özal'a karşı bir güven oylaması haline dönüştürmüştür. Muhalefetin bu tutumu üzerine Özal, karşı hamlede bulunmuştur. Turgut Özal, oylama sonuçlarına göre başbakanlıktan hatta siyasetten çekilebileceğini bildirmiştir. Ancak hangi oranlarda oy alınırsa bu yola başvuracağını söylemeyerek takdir yetkisini elinde tutmayı tercih etmiştir. 25 Eylül 1988 referandum konusu olan anayasa değişikliğinden çok; Özal iktidarının oylandığı bir halkoylamasına dönüşmüştür. Sonuçta, Türkiye'de ilk defa bir referandum sonucunda "Hayır" oyları (%65) "Evet" (%35) oylarını geçmiştir.¹³⁷

¹³⁴ Ahmad, a.g.e., s.232

¹³⁵ Tanör, a.g.e., s.74

¹³⁶ Tanör, a.g.e., s.76

¹³⁷ Tanör, a.g.e., s.76-77

Tablo 5: Dördüncü Halk Oylaması 25 Eylül 1988 Referandumu¹³⁸

Yıl	1988
Kayıtlı seçmen sayısı	26739227
Oy kullanan seçmen sayısı	23750873
Katılım oranı	% 88,8
Geçersiz oy sayısı	793995
Oranı	% 3,3
Geçerli oy sayısı	22956878
Oranı	% 96,7
Evet sayısı	8034933
Oranı	% 35
Hayır sayısı	14921945
Oranı	% 65
Sandık sayısı	100854

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

Tablo incelendiğinde, Özal için oylarının düşmesi söz konusudur. Bu referandumun diğer bütün referandumlardan ayrılan yanı ise ilk defa “hayır” oyunun “evet” oylarından fazla çıkmasıdır. Bu referandumun toplumsal alanda ne anlam ifade ettiği burada önemlidir. Devlet başkanının, istikrarın sekteye uğradığı anda bir anayasa değişikliğiyle tekrar eskiye dönmek istemiştir. Ancak yapılan referandumun önemli bir sonucu da “hayır” oylarının yüksek olmasıdır. İlk kez bir referandumda ‘Hayır’ taraftarları kazanmıştır. Bu sonuç referandumlar üzerindeki iktidarın hâkimiyetinin ancak halkın isteği doğrultusunda devam edebileceğini göstermiştir. İktidarlar için güvenoyu algısını ortadan kaldırmıştır.¹³⁹

2.5.1.1. 25 Eylül 1988 Referandumunun Değerlendirilmesi

Bu referandum yasama, zorunlu, onay, kontrollü, egemen-güç aleyhinde referandum nitelikleri taşımaktadır. 3467 sayılı kanunla kabul edilen anayasa değişikliğinin bazı maddelerini halkoyuna sunulması söz konusu olduğu için yasama

¹³⁸ TÜİK 25 Eylül 1988 Halk Oylaması http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim Tarihi: 08.12.2017)

¹³⁹ Özkan a.g.e., s. 85

referandumudur. Zorunlu referandumdur. Çünkü mecliste yapılan oylamada kabul oyu üye tamsayısının 3/5'i ile 2/3'ü arasında kalmıştır(284 Evet-%63). Anayasa'nın 175'inci maddesinin 4'üncü fıkrası gereği cumhurbaşkanı geri gönderebilir ve onaylayabilir fakat onaylarsa referandum zorunlu olmaktadır.

Onay referandumudur. Anayasanın 3361 sayılı kanunla değişik 175'inci maddesinin 6'ncı fıkrasıyla getirilen; "Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir" hükmüyle, 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun 8'inci maddesinin üçüncü fıkrası ile getirilen; "Geçerli oyların yansından çoğu "Evet" ise, Anayasa değişikliği Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur" hükümleri referandumun onay niteliğinde olduğunu göstermektedir. Kontrollü bir referandumdur. Referandumu başlatan halkın kendisi değildir. Egemen güç aleyhinde bir referandumdur yani referandumu başlatanın tersi yönünde karar alınmıştır, iktidarın istemediği bir sonuç gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

3.6. BEŞİNCİ HALK OYLAMASI: 2007 REFERANDUMUNA GİDEN SÜREÇ

1990 sonrası Türkiye'de ekonomik ve siyasi politikaların başarılı olamaması sonucunda bozulan istikrar, ülkeyi demokratik değerlerden uzaklaştırmıştır. 28 Şubat post-modern darbesi ile askeri vesayet tekrardan kendini göstermiş, seçilmişler üzerinde baskı kurarak hükümeti istifaya zorlamıştır. Bu süreçte tek başına iktidar olamayan partilerin sürekli ülkeyi koalisyonlarla idare etmesi aynı zamanda artan antidemokratik uygulamaların etkisiyle de ülke siyasi krizin eşiğine gelmiştir. Siyasi krizin etkisiyle ülke 2001 yılında büyük bir ekonomikle de karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizin gerçekleşmesi sonucu siyasi partiler erken seçime giderek bu bunalımdan çıkış yolu aramıştır.

2002 yılında yapılan seçim sonucunda halk, bu dönemde önemli bir seçim yapmış, koalisyonlarla kaybedilen zamanın telafisi için tek bir parti etrafında kenetlenmişler. Ülkedeki halk bu koalisyon bunalımdan kaynaklı Adalet ve Kalkınma Partisine yetki vererek ülkeyi koalisyon döneminden kurtarmıştır. Bu süreçte Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında ülke tek partili ve kalkınma esaslı bir politika ile yönünü belirlemiştir. AK Parti iktidarı reform planlarını ön planda tutup, demokrasiye dönük olarak söylemlere vurgu yapmıştır. Bu şekilde hem ülke içinde hem de uluslar arası alanda kabul ve büyük destek görmüştür.

¹⁴⁰ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.135

2007 yılında, 10. Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolması ile yeni bir cumhurbaşkanının seçilmesi gündem olmuştur. Mecliste çoğunluğa sahip olan AK Parti adayının cumhurbaşkanı olabileceğine dair fikirler ortaya çıkmıştır. Ancak AK Parti'nin muhafazakâr sağ kökenli olması nedeniyle mevcut devlet anlayışına uyuşmaması, AK Parti'nin yeni krizlerle karşı karşıya kalmasına sebep vermiştir. Henüz iktidarının 5'inci yılında gerek Anayasa Mahkemesi tarafından uyarılar yapılmış, gerekse askeri idareciler tarafından da tehditlerle karşılaşmıştır. Özellikle cumhurbaşkanı seçiminde AK Parti'nin aday çıkartmaması için bir dizi yeni kurallar ortaya atılmıştır. Bu kurallar neticesinde 11'inci cumhurbaşkanı seçiminin zamanında yapılamamasına neden olmuştur. Çünkü cumhurbaşkanı seçiminde toplantı yeter sayısı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun olması şartı Anayasa Mahkemesi tarafından 1 Mayıs 2007 tarihli kararıyla ortaya koymuştur. Bu karar sonucunda cumhurbaşkanı seçimi krizle karşı karşıya kalınmıştır.

Eski SPK Başkanı Ali İhsan Karacan 1 Aralık 2006 günü Dünya Gazetesi'nde yayınlanan "Köşk Seçiminde Anayasadaki Püf Nokta" başlıklı yazısında: "Karar nisabı olan üçte iki oyun sağlanamadığını anlayabilmek için toplantının yapılmış olması gerektiği kanısında olduğunu, bunun içinse mutlaka ilk iki toplantıda en az üçte iki çoğunlukla toplantı yapmanın gerekli olduğunu" ifadelerini kullanmıştır.¹⁴¹

Bu açıklamalardan sonra Eski Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu ise: "Cumhurbaşkanı seçimi için yapılacak ilk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu aranması gerektiğini, oylamaya en az 367 milletvekili katılmamışsa birinci oylamanın yapılmamış sayılacağını, bu nedenle de ikinci ve üçüncü oylamaya geçilemeyeceğini savunmuştur. Eğer ikinci ve üçüncü tur yapıp Cumhurbaşkanı seçilirse Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edileceği beyan etmiştir.¹⁴² Bu siyasi atmosfer yaşanırken meclis cumhurbaşkanını seçmek için ilk tur oylamasına gitmiştir. 27 Nisan 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk tur oylamasına 361 milletvekili katılmıştır. AK Parti'nin adayı Abdullah Gül, 357 oy alarak Cumhurbaşkanı olamamıştır.

İlk tur oylamasının yapıldığı 27 Nisan'ın gecesi, Genelkurmay Başkanlığı resmi sitesinde tarihe 'e-Muhtıra' olarak geçen bir bildiri yayınlamıştır. Genel Kurmay

¹⁴¹ Cem Eroğul, 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Bunalımından Çıkarılacak Dersler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2007, 62-3, 168-181, s. 169-170

¹⁴² Sabih Kanadoğlu 27.12.2006, *Milliyet*, <http://www.abchukuk.com/guncel/haber/haber5064.html> (Erişim tarihi: 16.12.2017)

Başkanlığı bildiride laiklik ilkesinin ihlal edilmesinden duyduğu endişeleri dile getirmiştir. 'e-Muhtıra'ya karşı AK Parti ise; bildiriye kınayarak ordunun hükümete bağlı bir kurum olduğunu ve hükümet üzerinde hiçbir askeri vesayet kabul edilemeyeceğini belirten açıklamalar yapmıştır. İlk defa bir hükümet, ordunun bu söylemlerine rağmen yürüttüğü politikalardan asla taviz vermeyeceğini bildirmiştir.

CHP Anayasa Mahkemesine başvurarak; cumhurbaşkanı ilk tur seçiminde meclisin "367" şartını sağlayamamasından dolayı ilk tur oylamasının iptalini istemiştir. Anayasa Mahkemesi CHP'nin başvurusunu kabul ettiğini 1 Mayıs 2007'de açıklamıştır. Mahkeme'nin verdiği bu karar sonrası TBMM erken genel seçime gitme kararı almıştır. Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bu karardan sonra ilk defa bir cumhurbaşkanı seçimi mahkemelik olmuştur. AK Parti Meclis Grubu, 2 Mayıs Çarşamba günü milletvekili genel seçimlerin yenilenmesine ve seçimin 24 Haziran 2007 tarihinde yapılmasına dair taleplerini içeren önergeyi Meclis Başkanlığı'na sunmuştur. Meclis, 3 Mayıs Perşembe günü yapılan 98'inci birleşiminde erken seçim tarihini 22 Temmuz 2007 olarak belirlemiştir.¹⁴³

22 Temmuz 2007 Pazar günü yapılan 23. dönem milletvekili genel seçimi sonucunda AK Parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip olurken cumhurbaşkanını tek başına seçecek çoğunluğa sahip değildir. Dolayısıyla, 23. dönem meclisin 11. Cumhurbaşkanı'nı seçebilmesi için Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekillerinin dışında en az 26 milletvekilinin daha Genel Kurulda oylamaya katılması gerekmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi cumhurbaşkanı seçimi oylamasına katılmayacağını, Milliyetçi Hareket Partisi ise kendi cumhurbaşkanı adayını çıkaracağını ve oylamaya katılacağını bildirmiştir. Ayrıca, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokratik Türkiye Partisi (DTP) milletvekilleri de oylamaya katılmışlardır. Abdullah Gül 28 Ağustos 2007'de üçüncü tur oylamada, 339 oy alarak Türkiye'nin 11'inci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁴⁴ Genel seçimlerden ardından ülke, cumhurbaşkanını halkın seçmesi için tekrardan sandık başına gitmiştir.

3.6.1. 21 Ekim 2007 Referandumu

AK Parti 105. birleşiminde anayasada bazı maddelerin değişimine yönelik yapılan kanunu kabul etmiş fakat Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, değişikliğe

¹⁴³ Ece Göztepe, "Sevilmeyen Anayasayı Kim Korumak İster?", *Birikim Dergisi*, Sayı:218, 2007, s.82

¹⁴⁴ [http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak.sd.birlesim.baslangic?P4=199518cP5=B8c&page1=4&page2=4&web user id=4808238](http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak.sd.birlesim.baslangic?P4=199518cP5=B8c&page1=4&page2=4&web%20user%20id=4808238) (Erişim tarihi: 19.12.2017)

ılımlı bakmamış ve 17. madde dışındakileri veto etmiştir. Geri gönderilen maddeler değişiklik yapılmadan kabul edilmesi ihtiyari referandumu beraberinde getirmiştir.¹⁴⁵

CHP ve MHP seçmenlerin oy vermesi taraftarı değildir çünkü bu iki parti halka sağlıklı olarak referandum gerekçesinin anlatılmadığını ve bunun sıkıntı olacağı yönünde düşünceleri olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁶ Aynı zamanda bu yasa tasarısında; halkın referanduma olan ilgisinin azalacağı, %50'nin altında bir katılım oranı olabileceği, ortaya çıkacak bu durum sonucunun da çok meşru olmayacağı tartışılmıştır.¹⁴⁷ Bir başka eleştiri ise seçmenlerin tek bir oyla beş farklı maddenin kabul veya reddetmek zorunda bırakılmaları olmuştur.¹⁴⁸ Sonuç olarak muhalefetin eleştirilerine rağmen referanduma gidilmiştir. Ayrıca beklenenin çok daha üstünde katılım sağlanmıştır. Sonucun istenilen şekilde çıkacağı tahminler arasında olmasına rağmen katılım konusunda oran beklentisi daha düşüktü.

Bu referandumda halktan onay bekleyen konular şöyle sıralanmıştır:

- Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi,
- Cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıldan 5 yıla indirilmesi,
- Cumhurbaşkanının iki dönem üst üste seçilebilmesi,
- Milletvekili seçimlerinin 5 yıldan 4 yıla bir yapılması,
- TBMM'de yapılacak bütün işlerde üye tam sayısının üçte bir çoğunluğunun yeter sayısı olarak kabul edilmesi bu referandumda oylanmıştır.

Tablo 6: Beşinci Halk Oylaması: 21 Ekim 2007 Referandumu ¹⁴⁹

Yıl	2007
Sandık sayısı	138743
Kayıtlı seçmen sayısı	42690252
Oy kullanan seçmen sayısı	28819319
Katılım oranı	% 67,5
Geçersiz oy sayısı	651658

¹⁴⁵ 5678 sayılı Kanun metni için Bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5678.html> (Erişim tarihi: 20.12.2017)

¹⁴⁶ Muharrem Sarıkaya, "*MHP'de Sandığa Gitmeyin Çağrısı*", Sabah, 16 Ekim 2007) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/16/haber.0704C99D75F64B7FB35609B2B7690A41.html> (Erişim tarihi: 22.12.2017)

¹⁴⁷ Muharrem Sarıkaya, "*Referandumun Balotajı Yok*", Sabah, 19 Ekim 2007.) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/19/sarikaya.html> (Erişim tarihi: 22.12.2017)

¹⁴⁸ Ali Göktürk Özdoğan, "*5. Referandumun Ardından Türkiye'de ve Dünyada Referandum*", http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_753.htm (Erişim tarihi: 24.12.2017)

¹⁴⁹ TÜİK, 21 Ekim 2007, Halk Oylaması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi: 25.12.2017)

Oranı	% 2,3
Geçerli oy sayısı	28167661
Oranı	% 97,7
Evet sayısı	19422714
Oranı	% 68,9
Hayır sayısı	8744947
Oranı	% 31,1

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

2.6.1.1. 21 Ekim 2007 Referandumunun Değerlendirmesi

21 Ekim 2007 referandumu yasama, ihtiyari, onay, kontrollü, siyasi iktidar lehinde referandum nitelikleri taşımaktadır. Bu referandum 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında kanunla getirilen anayasa değişikliği paketi hakkında yapıldığı için yasama referandum sınıfına girmektedir. Çünkü Anayasa değişikliğini içeren 5678 sayılı Kanun Meclis kararı ile kabul edildikten sonra 10'uncu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından bu kanun referanduma sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu ise zorunlu bir süreç olmayıp cumhurbaşkanına tanınan bir inisiyatifin kullanılması nedeniyle ihtiyari referandum kategorisine girmektedir.

Onay referandumudur. Anayasanın 3361 sayılı kanunla değişik 175'inci maddesinin 6'ncı fıkrasıyla getirilen; "Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir". Hükmüyle, 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerine ilişkin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun 8'inci maddesinin üçüncü fıkrası ile getirilen; "Geçerli oyların yarısından çoğu "Evet" ise, Anayasa değişikliği Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur" hükümleri referandumun onay niteliğinde olduğu şeklindedir. Seçmenler referandumun başlatılmasında aktif değil pasif bir konumda olduğundan kontrollü referandumdur. Siyasi iktidarın yapılmasını istediği değişikliklerin sonucunda iktidarın istediği yönde (Evet) bir sonuç çıktığı için egemen güç lehinde bir referandumdur. 21 Ekim 2007 referandumu, tek bir oyla birden fazla değişikliğin oyladığı bir referandum olması sebebiyle eleştirilmektedir.¹⁵⁰

¹⁵⁰ TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.149

3.7. ALTINCI HALK OYLAMASI: 2010 REFERANDUMUNA GİDİLEN SÜREÇ

Türkiye tarihini incelediğimizde merkezin, muhafazakâr sağ kişilere karşı sert uygulamalar dayatması; örneğin imam hatip mezunların önünün kapatılması, başörtülü bireylerin kamu idaresine dâhil edilmemesi gibi uygulamalar sonucunda, muhafazakâr düşünceye sahip kişiler de sağ partililer etrafında kenetlenmişlerdir. Muhafazakâr sağ parti kökenli olan AK Parti, kuruluşundan itibaren yapılan tüm seçimleri kazanması buna bir örnektir. AK Parti'nin 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinden daha büyük bir güç olarak ortaya çıkmasının ardından, Türkiye'de AB kriterlerine uygun olarak rejimi dönüştürme, ülkenin düşük yoğunluklu bir operasyona tabi tutulma siyaseti hız kazanmıştır.¹⁵¹

2008 yılını gelindiğinde 1982 anayasasının anti demokratik uygulamalarını kaldırmak amaçlı yeni bir anayasa hazırlanması süreci başlatılmıştır. Bu anayasanın getireceği uygulamalar; demokratik ve insan hakları söylemleri etrafında şekillenmiştir. 2010 yılında hazırlanan anayasa taslağına göre; 1982 anayasasında bazı antidemokratik maddeler değiştirilmiş ve bu antidemokratik maddelerin baş sorumlusu olarak Kenan Evren sorumlu tutulmuştur¹⁵²

Tüm siyasal partiler, referandum sürecinde sahaya çıkmış ve teklif paketinin kabulü veya reddi yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu süreçte, AK Parti'nin yanında Saadet Partisi (SP) ve Büyük Birlik Partisi (BBP) "evet" oylarının çoğunlukta olması yönünde çalışırken, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) "hayır"cı cephede yer almıştır.¹⁵³

Asker-sivil bürokrasinin vesayet ideolojisindeki çözülme ve bu çözülmenin bir siyasi parti eliyle hızlanması, eski statükoya göre oluşmuş siyaset anlayışına sahip siyasi parti ve siyasetçileri zora sokmuştur.¹⁵⁴ Karşıt görüşlerin olmasına rağmen CHP ve MHP'nin aynı konumda ortak karar alması, Türk siyaset tarihi için önemli bir

¹⁵¹ Merdan Yanardağ, *Medya Nasıl Kuşatıldı: Emin Çölaşan- Aydın Doğan Tartışması ve Medyanın Ekonomi Politikası*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2008, s.11

¹⁵² Oray Eğin, *İmha Planı: Medya Nasıl Çökertildi?*, 7. Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2011, s.303

¹⁵³ Hamit Emrah Beriş ve Hamdi Turşucu "AK Parti 2007- 2011 Seçim Beyannameleri: Süreklilik ve Değişim", *Siyaset Akademisi 10. Dönem Ders Notları*, s.121 <http://docplayer.biz.tr/297010-Ak-parti-siyaset-akademisi-lider-ulke-turkiye-10-donem-ders-notlari-elektronik-kitap-derleyenler-hamdi-tursucu.html> (Erişim tarihi: 28.12.2017)

¹⁵⁴ Murat Yılmaz, 2010 Referandumu Siyasi Partilerin Tutumları, *SETA Analiz*, Sayı 28, Ekim 2010, s.22

olay şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵⁵ BDP “Kürt sorununun” çözümüne yönelik adımlar atılması gerektiğini savunmuştur. Ancak referanduma sunulan bu pakette “Kürt Sorunu’na” dair maddelerin yer almadığını savunan BDP, oylamada çekimser kalmış ve referandumu desteklemeyerek Boykot kararı almıştır.¹⁵⁶ Boykot kararı, Doğu ve Güneydoğu’da etkili olmuş, katılımın düşük olmasına sebep olmuştur. Katılım % 73’lerde kalmıştır.

2010 yılında hazırlanan anayasa taslağı; dar kapsamlı ve yalnızca mevcut anayasadaki bazı hususların revize edilmesi ile sınırlı tutulmuştur. Taslağın hiçbir maddesi, TBMM’deki oylamalarda referandum önkoşulu olmaksızın yürürlüğe girmesine yetecek çoğunluğa ulaşamamış ve bu nedenle anayasa değişiklikleri 12 Eylül 2010 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. 1980 darbesi ile 2010 referandum tarihinin benzer güne denk gelmesi ‘evet’ oyu tarafının propagandasına değişik bir fırsat sunmuştur. Bu fırsatı en fazla AK Parti kullanmış ve darbe mağduru birçok insanın “evet” eğilimine etki etmiştir.¹⁵⁷

12 Eylül 2010 tarihinde 26 maddelik anayasa değişiklik paketinin oylandığı referandum, Türk siyasi kültürü açısından farklı bir süreci başlatmıştır. Anayasa değişiklik paketinin hazırlanma süreci, TBMM’deki müzakerelerle beraber referandum tartışmaları sadece özgürlükler anlamında değil, siyasi kültürü de değiştirecek dinamikleri harekete geçirmiş durumdadır. Bu anlamda, anayasa değişiklik paketinin hazırlanması ve referandum tartışmaları, bürokratik vesayeti fiilen geriletmiştir. Böylece AK Parti referandumu, “politikada ordunun etkisinin sonu” ile “yargı alanında ve bireysel haklar alanında yenileşme” biçiminde sunmuştur.

3.7.1. 12 Eylül 2010 Referandumu

18 Ekim 1982 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 1982 anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi amacıyla Anayasa Komisyonu, mecliste çalışmalarına başlamıştır. AK parti hükümeti, anayasa paketini meclisten geçirdikten sonra cumhurbaşkanlığına sunmuştur. Cumhurbaşkanı bu anayasa taslağını onayladıktan sonra resmi gazete de yayınlamıştır. Bu süreçten sonra seçim tarihini belirlemek için

¹⁵⁵ Mehmet Karacabey, *Referandum Sonucu ve Siyasi Partilerin Performansı*, <http://www.ajans5.com/detay/2010/09/13/referandum-sonucu-vesiyasi-partilerin-performansi-analiz.html> (Erişim tarihi: 29.12.2017)

¹⁵⁶ Yılmaz, a.g.e., s.37

¹⁵⁷ Mehmet Karacabey, a.g.e. <http://www.ajans5.com/detay/2010/09/13/referandum-sonucu-vesiyasi-partilerin-performansi-analiz.html> (Erişim tarihi: 29.12.2017)

iş Yüksek Seçim Kurulun da kalmıştır. YSK; 13 Mayıs 2010 tarihi ve 317 sayılı kararıyla halk oylamasını 12 Eylül 2010 Pazar günü yapılmasına karar vermiştir. Anayasada kısmi düzenlemeler yapan pakette 26 madde yer almaktadır. Paket halk oylamasından % 57.88 evet ve % 42.12 hayır sonucuyla kabul edilmiştir. Böylece pakette yer alan düzenlemelerin; askeri ve yargı vesayetini gerileteceği hükümete yakın yazarlar ve düşünce kuruluşları tarafından dillendirilmiştir.

2010 referandumunda kabul edilen anayasa taslağına göre yargı alanında köklü değişikliğe gidilmiştir. Bu göre Anayasa mahkemesi: Yüksek Mahkeme artık 17 üyeden oluşacaktır. TBMM, Sayıştay ve baroların göndereceği adaylar arasından 3 üyeyi seçecek, 14 üyeyi ise Cumhurbaşkanı atayacaktır. Cumhurbaşkanı, 4 atamayı doğrudan yapacak, bu kişiler, üst kademe yöneticiler, avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az 5 yıl deneyimli anayasa mahkemesi raportörleri arasından olacaktır. Kalan 10 üyeden 3'ü Yargıtay'dan 2'si Danıştay'dan, 1'i askeri Yargıtay'dan, 1'i Askeri Yüksek İdare Mahkemesinden, 3'ü YÖK'ün göstereceği öğretim üyelerinden seçilecektir. Yüksek mahkemelerin üyeleri 12 yıl için seçilecek ve 65 yaşını dolduran emekliye ayrılacaktır. Ayrıca yargı yollarını tüketen yurttaşlar AİHM den önce anayasa mahkemesine bireysel başvuru yapabilecektir. TBMM başkanı, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları da görevleriyle ilgili suçlamalarda yüce divanda yargılanacaktır. Anayasa mahkemesi 2 daire ve genel kuruldan oluşacak ve Anayasa maddelerinin iptaline ve partilerin kapatılmasına 17 üyeden en az 12'sinin oyuyla karar verebilecektir.

Paketteki geçici madde ile anayasa mahkemesinin mevcut üyeleri, 65 yaşına kadar görevlerini sürdüreceklidir. Bireysel başvurular ise 2 yıl sonra başlayacaktır.¹⁵⁸ HSYK, 22 asil ve 12 yedek üyeden oluşacak, 3 daire halinde çalışacaktır. Adalet bakanı HSYK'nin başkanı, Adalet Bakanlığı müsteşarı kurulun doğal üyesi olarak kalacaktır. 4 üyeyi Cumhurbaşkanı, hukukçular ve avukatlar arasından atayacak ve Yargıtay'dan 3 üye, Danıştay'dan 2 üye ve Türkiye Adalet Akademisinden 1 üye seçilecektir. 7 üye birinci sınıf adli yargı hâkim ve savcılarında 3 üye birinci sınıf idari hâkim ve savcılardan olacaktır.

Meslekten çıkarılan hâkim ve savcılar yargıya başvurabilecektir. Adalet Bakanlığına bağlı olarak iç denetçiler, adalet hizmetlerini ve savcıları denetleyeceklerdir. İnceleme ve soruşturmaları adalet müfettişleri tarafından

¹⁵⁸ <http://haberciniz.biz/referandumla-degis-en-anayasa-maddeleri-894576h.htm> (Erişim tarihi: 02.01.2018)

yapılacaktır. Paketteki geçici madde uyarınca HSYK 30 gün içinde yeni hükümlere göre yapılandırılacaktır.¹⁵⁹ 2010 anayasa taslağında yer alan diğer maddeler ise şu şekildedir:

- Yüksek Askeri Şura'daki ihraç kararlarına yargı denetimi getirilmiştir.
- Memurlara verilen uyarma ve kınama cezalarına karşı yargıya gidilebilecektir.
- Askeri yargının görev alanı daraltılmış. Askerler ağır cezalı suçlarda sivil mahkemelerde yargılanacaklardır.
- Savaş hali dışında siviller askeri mahkemede yargılanamayacaktır.
- Askeri yargı organlarının kuruluş ve işleyişinin "askerlik hizmetlerinin gereklerine göre düzenleneceği" ibaresi anayasadan çıkarılmıştır.
- 12 Eylül Darbesinin sorumlularının yargılanmasını engelleyen "geçici 15. madde" kaldırılmıştır.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) kurulmuş. TBMM Başkanlığına bağlı olarak kurulacak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun başkanı olan "Kamu Baş Denetçisi" TBMM'de gizli oyla seçilmiştir. İlk iki oylamada üye tam sayısının 2/3'ü, üçüncü oylamada salt çoğunluğu aranmış. Salt çoğunluk sağlanamadığı takdirde en çok oy alan iki aday arasında yapılacak seçimde 1. olan aday Kamu Baş denetçisi olmuştur.
- Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına eylem ve söylemleriyle neden olan milletvekillerinin milletvekilliği düşmeyecektir.
- Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gazilere pozitif ayrımcılık getirilmiştir.
- Kişilerin yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilecek.
- Memurlara toplu sözleşme hakkı veriliyor. Toplu sözleşme sırasında uyuşmazlık çıkması durumunda Uzlaştırma Kurulu'na başvurulmuştur. Uzlaştırma Kurulu ile ilgili hususlar kanunla düzenlenmiştir.
- TBMM Başkanlık Divanı için yasama dönemi başında seçilenlerin görev süresi 2 yıl, 2. devre için seçilenlerin görev süresi yasama döneminin sonuna kadar devam etmiştir.
- Yargı yetkisinin idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunu denetimi ile sınırlı olduğu" ve "hiçbir suretle yerindelik denetimi şeklinde kullanılamayacağı" vurgulanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ <http://haberciniz.biz/referandumla-degisen-anayasa-maddeleri-894576h.htm>
02.01.2018)

(Erişim tarihi:

Tablo 7: Altıncı Halk Oylaması: 12 Eylül 2010 Referandumu¹⁶¹

Yıl	2010
Sandık sayısı	152006
Kayıtlı seçmen sayısı	52051828
Oy kullanan seçmen sayısı	38369099
Katılım oranı	% 73,7
Geçersiz oy sayısı	725062
Oranı	% 1,9
Geçerli oy sayısı	37644037
Oranı	98,1
Evet sayısı	21787244
Oranı	% 57,9
Hayır sayısı	15856793
Oranı	% 42,1

Not: Resmi Gazete sonucudur. Gümrük kapılarındaki halk oylaması sonuçları, Türkiye toplamı içinde gösterilmiştir.

3.7.1.1. 12 Eylül 2010 Referandumunun Değerlendirilmesi

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum, 21 Ekim 2007 referandumuna büyük ölçüde benzemektedir. Dolayısıyla 21 Ekim 2007 referandumu hakkında yapılan değerlendirmede tespit edilen "yasama, onay, kontrollü referandum niteliklerini" 12 Eylül 2010 referandumunun da taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak bununla birlikte bu referandum bir öncekinden farklı olarak ihtiyari değil, mecburidir. Bu referandum 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında kanunla getirilen anayasa değişikliği paketi hakkında yapılacağı için yasama referandum sınıfına girmektedir.

Mecburi referandumdur; Çünkü Anayasa değişikliğini içeren 5982 sayılı kanun teklifi Meclis tarafından kabul edildikten sonra, 11'inci Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından referanduma sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu ise zorunlu bir süreçtir; çünkü Anayasa, Cumhurbaşkanının 3/5

¹⁶⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/2010_T%C3%BCrkiye_anayasa_de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_referandumu (Erişim tarihi 02.01.2018)

¹⁶¹ TÜİK, 12 Eylül 2010 Halk Oylaması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi 02.01.2018)

ile 2/3 arasında bir çoğunlukla kabul edilen anayasa değişikliklerini Meclise geri göndermemesi halinde halkoyuna sunulmak üzere Resmi Gazetede yayınlanmasını mecburi kılmaktadır. Onay referandumudur. Anayasanın 3361 sayılı kanunla değişik 175'inci maddesinin 6'ncı fıkrasıyla getirilen; "Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir" hükmüyle, 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun 8'inci maddesinin üçüncü fıkrası ile getirilen; "Geçerli oyların yarısından çoğu "Evet" ise, Anayasa değişikliği Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur" hükümleri referandumun onay niteliğinde olduğunu göstermektedir. Kontrollü referandumdur çünkü referandumu başlatan halk değil belli sayıda milletvekilidir. Ayrıca egemen güç lehinde bir referandumdur.¹⁶²

3.8. YEDİNCİ HALK OYLAMASI: 16 NİSAN 2017 REFERANDUMUNA GİDİLEN SÜREÇ

2010 referandumundan sonra AK Parti iç politikada uzlaşmacı ve çözümçü bir politika belirlemeye çalışmıştır. Özellikle "Çözüm Sürecini" başlatarak ülkede yaşanan çatışmaların ve terörün önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hem AB ile uyumlu çalışmalar üreterek, ülkeye yatırımların teşvik edilmesine öncülük etmiş hem de uluslararası alanda Türkiye'nin ekonomik bir güç olarak tanınmasını sağlamıştır. Ancak 2015 seçiminden sonra AK Parti'nin parlamentodaki gücü azalmış ve erken seçime gidilmiştir. Erken seçime gidilirken ülke tekrar çatışmaların yoğunluğu ile çalkalanmıştır. Ülke de artan terör tekrar gün yüzüne çıkmış demokratikleşmeye dönük politikalara ara verilmiştir. Bundan dolayı Türkiye hem ekonomik olarak hem de demokratik kriterler bakımından giderek zayıflamıştır.

Tam da bu süreçte darbe mekanizması kendini göstermiştir. 15 Temmuz 2016 da askeriye içindeki Fetullah Gülen cemaatine yakın kişilerin yer aldığı iddia edilen grupların; AK Parti hükümetini devirmek ve yönetimi ele geçirmek için askeri güç kullanmış ve ülke aniden savaş alanına çevrilmiştir. AK Parti hükümetinin yanında tüm muhalefet partiler ve halk yer alarak, darbecilere karşı sokaklara inmesi sonucu darbe engellenmiştir.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi engellendikten sonra Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilmiştir. Bu OHAL koşullarında, 16 Aralık 2016 günü AK Parti; Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne değişiklik kanunu teklifi etmiştir. Bu değişiklik kanununa göre

¹⁶² TBMM Araştırma Merkezi, a.g.e., s.154-155

yürürlükteki Türkiye Cumhuriyeti Anayasası bir kez daha değişiklik ön görülmüştür. 16 Nisan 2017 günü 7. kez Anayasa değişikliği referandumu yapılmıştır.

Bu seferki halk oylamasının içeriği demokratikleşmeye dönük yapılan referandumdan ziyade bir hükümet sistemi değişikliği içindir. “Cumhurbaşkanı Hükümet Sistemi” olarak duyurulan bu yeni sistemde partili Cumhurbaşkanı olacak şekilde revize edilmiştir. Yöneticiler tarafından ise bu yeni sistem “Türk Tipi Başkanlık” sistemi olarak görülmüştür. Anaysa taslağı bu şekilde hazırlanarak referanduma sunulmuştur.

3.8.1. Başkanlık Tartışmaları

AK Parti ve MHP ortaklığı ile hazırlanan 18 maddelik anayasa teklifi bir yönetim değişikliğinden öte bir rejim farklılaşması şeklinde yorumlanmıştır. Alternatif yönetim sistemi arayışları gündemde yerini almasıyla birlikte mevcut sistem değişikliğini başarabilen devletlerin sayısı oldukça az orandadır.¹⁶³

Ülkemizde son yıllarda yoğun yaşanan sistem arayışlarının temel nedenleri arasında “siyasal istikrarsızlık” olduğu belirtilmiştir. Yürütme erkini güçsüz kılan bu istikrarsızlığa karşı kuvvetler ayrılığı mekanizmasının temel bağlamından ayrılarak yürütme erkinin daha ön planda olması gerektiği savunulmaktadır. Yaşanan hükümet istikrarsızlığı sorunlarının; cumhurbaşkanının doğrudan vatandaşlar tarafından seçilmesi aynı zamanda cumhurbaşkanının parlamentoyu fesih edebilmesi gibi başkanlık ve yarı başkanlık rejimlerine yaklaşan yetkilerinin verilmesiyle çözüme kavuşturulacağı düşünülmüştür.¹⁶⁴ Başkanlık sistemi tartışmaları, 1961 Anayasası’nın zayıf yanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, devlet otoritesinde yaşanan aksaklıklar sonucu Türkiye gündemine girmiş olup 1980’li yıllara gelindikçe daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.¹⁶⁵

Ülke yönetiminde yaşanan tikanıklarının temel sebebi olarak 1961 Anayasası’nın yürütme erkine gereken güçlü yetki tanımlamaları yapmadığı ve bu durumunda siyasi ortamda istikrarsızlıkları tetiklediği öne sürülmektedir. 1982

¹⁶³ Levent Gönenç, “Türkiye’de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu”, der. Teoman Ergül, **Başkanlık Sistemi**, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2005, s.39

¹⁶⁴ Gülgün Tosun ve Tanju Tosun, **Türkiye’nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s.87

¹⁶⁵ Samed Kurban, “Başkanlık Sisteminden Beklentiler ve Türkiye”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2014, s.121. (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

Anayasası, 1961 Anayasasının öngördüğü saf parlamenter yapıdan uzaklaşarak parlamento tarafından seçilen cumhurbaşkanına parlamenter sistemdeki konumu ile bağdaşmayacak geniş yetkiler tanımıştır. Bu durum ise, 11. Cumhurbaşkanı'nın seçim sürecinde yaşanan krize dek bu şekilde devam etmiştir.¹⁶⁶

1983-1989 yılları arasında başbakanlık yaptığı dönemlerde sistem değişikliğine ilişkin görüşlerini sık sık gündeme getirerek başkanlık rejimi lehine tartışmaları başlatan ilk isim Turgut Özal olmuştur. Özal'ın 1987'de bir gazeteciyle yapmış olduğu bir söyleşisinde; cumhurbaşkanının görev ve yetki tanımlamalarını, seçimi ve görev süresi üzerine yaptığı açıklamalarıyla tartışmaların merkezinde olmuştur.¹⁶⁷

Turgut Özal'dan sonra başkanlık tartışmalarını en sık gündeme getiren kişi Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Erdoğan'ın 2005'te televizyon programı aracılığıyla sistem değişikliğine ilişkin yapmış olduğu açıklamaları, toplumun geniş kesimlerine ulaşmıştır. 2007 yılına gelindiğinde 11. Cumhurbaşkanı'nın seçilme sürecinde yaşanan krizle birlikte mevcut hükümet sistemi değişikliği yeniden kamuoyunun gündemini meşgul etmeye başlamıştır. 2007 yılında referandum ile kabul edilen anayasa değişikliği; başkanlık rejimlerindeki temel niteliklerden birini oluşturan devlet başkanı makamının vatandaşlar tarafından seçilmesine karar kılınmıştır.¹⁶⁸

2007'den sonra başkanlığa bir adım daha yaklaşan Türkiye, AK Parti'nin kazandığı seçim zaferlerinden sonra başkanlık tartışmaları daha çok gündemde yerini almıştır. Nihayetinde uzun süren çalışmaların ardından 2016 yılında AK Parti ve MHP ile yürütülen müzakerelerin ardından "başkanlık modeli" esasına dayanan "Anayasa Değişikliği Teklifi" hazırlanmıştır. AK Parti ve MHP arasında sağlanan mutabakat sonucu 10 Aralık 2016'da TBMM'ye sunulan, 1982 Anayasası'nın yaklaşık 70 maddesini değiştiren teklif, 20 Ocak'ta TBMM'de kabul edilmiştir.¹⁶⁹ 12 maddesinin sistem değişikliği, dokuz maddesinin ise yürütmeye ilişkin sunmuş oldukları anayasa değişikliği teklifi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onaylamasının ardından halk oylamasına sunulmuştur.

¹⁶⁶ Nur Uluşahin, "Türkiye'de Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 3/1 2011, s.30

¹⁶⁷ Erdal Onar, "Türkiye'nin Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli mi?", der. Teoman Ergül, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2005, s.84-85

¹⁶⁸ Levent Gönenç, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 2011, s.17

¹⁶⁹ Mert Hüseyin Akgün, "Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine: 2012 ve 2016 Ak Parti Anayasa Önerileri", <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/Perspektif163.pdf> (Erişim tarihi: 05.01.2018)

3.8.2. 16 Nisan 2017 Referandum

Yapılan bu tartışmaların sonucunda 16 Nisan 2017 günü halk oylamasında yüzde 51,6 oranıyla evet çıkması ile Türkiye’de hükümet sistemi değişikliği yaşanmıştır. Yeni hükümet şekli: “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” olarak adlandırılmıştır. Değişiklikle birlikte Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 21 Mayıs 2017’de AK Parti’ye tekrar genel başkan seçilmiştir. Şunu da belirtmekte fayda var; seçim kanunundaki kanun hükmü değiştirilmeden Recep Tayyip Erdoğan AK Parti genel başkanı olmuştur. Anayasa değişikliğinin en çok tartışılan düzenlemesi ise bu olmuştur.

Tablo 8: Yedinci Halk Oylaması: 16 Nisan 2017 Referandumu¹⁷⁰

Yıl	2017
Sandık sayısı	1700330
Kayıtlı seçmen sayısı	58291898
Oy kullanan seçmen sayısı	49798855
Katılım oranı	% 85,4
Geçersiz oy sayısı	862251
Oranı	% 1.7
Geçerli oy sayısı	48936604
Oranı	98,3
Evet oyları sayısı	25157463
Oranı	% 51,4
Hayır oyları sayısı	23779141
Oranı	48,6

AK Parti ve MHP tarafından kabul edilen anayasa taslağı referandum sürecinde “Hayır” ve “Evet” tarafları arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar aynı zamanda yerini endişe ve korkuya da bırakmıştır. Bu tepkinin ardındaki temel söylemler şöyle ifade edilmiştir: “TBMM’nin elindeki yetkilerin alınarak cumhurbaşkanlığı verilmesi sonucu gücün tek elde toplanacak olması, Erkekler ayrılığı temel ilkesinin ortadan kaldırılması, Yerel yönetimlerde düzenleme yapılabilmesine yol açacak ve ülkenin tekil yapısını tehdit edebilecek yetkilerin bir

¹⁷⁰ TÜİK, 16 Nisan 2017 Halk Oylaması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi: 06.01.2018)

kişiyi verilecek olması, Cumhurbaşkanı yardımcılarının durumlarının muğlâklığı ve yetkilerinin aşırılığıdır.”¹⁷¹

Teklif bir yönetim değişikliğinden öte bir rejim farklılaşması olarak algılanmıştır. Anayasa değişikliği teklifinde oylan ve kabul edilen maddelerin sūratle gündeme alınmıştır. Halk oylamasına sunulan bu anayasa değişikliğine karşı birçok aydın yazar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Yapılan eleştirilerde; cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde istenilen başkanlık sistemi ile ilgisi olmadığı, bu maddelerin başkanlık sistemin temeli olan kuvvetler ayrılığının yer almadığı, dolayısıyla başkanlık sistemi ile hiçbir ilişkisinin olmadığı dile getirilmiştir. Bundan dolayı 16 Nisan’da halk oylamasına sunulan anayasa değişikliğinin başkanlık sistemi ile bağdaşmayacağı ya da en azından Amerika veya Fransa gibi bir model olmayacağı söylenmiştir. Aynı şekilde “10 Aralık 2016 tarihli Anayasa Değişikliği Teklifinde önerilen sistem, yasama-yürütme ilişkileri bakımından başkanlık sistemine değil, parlâmenter hükümet sistemine benzemektedir. Başkanlık sistemiyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Tersine vardıkları yer, demokratik dünyada eşi benzeri görülmemiş, tuhaf bir parlâmenter hükümet sisteminden başka bir şey değildir. Zira 10 Aralık 2016 tarihli Anayasa Değişikliği Teklifinin asıl hedefi, “başkanlık sistemi” veya “Türk tipi başkanlık sistemi” kurmak değil, Türkiye’de bir ‘kuvvetler birliği sistemi’ kurmaktır.”¹⁷²

3.8.2.1. 16 Nisan 2017 Referandumun Değerlendirilmesi

16 Nisan 2017 referandumu yasama, ihtiyari, onay, kontrollü, siyasi iktidar lehinde referandum nitelikleri taşımaktadır. Bu referandum 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’la getiren anayasa değişikliği paketi hakkında yapıldığı için yasama referandum sınıfına girmektedir.

İhtiyari referandumdur. Çünkü Anayasa değişikliğini içeren 6771 sayılı Kanun Meclisçe kabul edildikten sonra 12’inci Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından bu Kanun referanduma sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu ise zorunlu bir süreç olmayıp cumhurbaşkanına tanınan bir inisiyatifin kullanılması nedeniyle ihtiyari referandum kategorisine girmektedir.

¹⁷¹ <http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2017/04/REFERANDUM-GER%C3%87EKLER%C4%B0.pdf> (Erişim tarihi: 17.01.2018)

¹⁷² Kemal Gözler, *Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri*, <http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm> (Erişim tarihi: 24.01.2018)

Onay referandumudur. Çünkü: Anayasanın 3361 sayılı kanunla değişik 175'inci maddesinin 6'ncı fıkrasıyla getiren; "Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir" hükmüyle: 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun 8'inci maddesinin üçüncü fıkrası ile getiren; "Geçerli oyların yarısından çoğu "Evet" ise, Anayasa değişikliği Türk Milleti tarafından kabul edilmiş olur" hükümleri referandumun onay niteliğinde olduğunu göstermektedir. Seçmenler referandumun başlatılmasında aktif değil pasif bir konumda olduğundan kontrollü referandumdur. Siyasi iktidarın yapılmasını istediği değişikliklerin sonucunda iktidarın istediği yönde (Evet) bir sonuç çıktığı için egemen güç lehinde referandum olduğunu bize gösterir.

SONUÇ

Bu çalışmada demokrasi tartışmalarına değinilmiştir. Birinci bölümde demokrasinin ilk çıktığı yer olan Antik Yunan'dan günümüze kadar demokrasi tartışmalarına değinilmiş ve referandum süreçleri ele alınmıştır. Demokrasinin tanımı, demokrasi çeşitleri ve araçları incelenmiştir.

Demokrasi; yasama, yürütme ve yargının birbirini kontrol ettiği; ancak birinin diğerini etkisi altına almadığı bir yönetim biçimidir. Demokrasi, çoğunluğun yönetimidir; ancak aynı zamanda azınlığın da haklarını koruyan bir sistemdir. Demokrasilerde muhalefet temel aktörlerden biridir. Demokrasi, toplumda ortak yaşayışı bozmayacak şekilde farklılıkları kabul eden bir siyasal sistemdir. Günümüzde demokrasiye özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlar atfedilmiştir. Demokrasi; seçim unsurlarını içinde barındıran, halkın kendi kendini yönettiği bir rejim olduğu için bu olguları içerir. Bu anlamda demokrasilerde kişi hak ve özgürlüklerinin sağlanması aynı zamanda korunması gerekmektedir. Demokrasilerde seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır ve seçmenlerin özgür iradelerine dayalı seçim yapılmalıdır. Düşünce, din ve vicdan özgürlükleri, ifade özgürlüğü, adil yargılanma ve ayrımcılığın engellenmesi gibi eylemleri de içinde barındıran bir yönetim biçimidir. Bu doğrultuda bireyin amaçları, idealleri ya da düşünceleri doğrultusunda bir başkasının tahakkümü altına girmeden, meşru isteklerini, taleplerini gerçekleştirebilme olanağı sağlar.

20. Yy' da hak, adalet, eşitlik ve özgürlük kavramların benimsenmesi ile bu kavramlar demokrasiyle iç içe geçmiştir. Bu kavramların demokrasiye içselleşmesinde en büyük etken, demokrasinin hem yöneteni hem de yönetileni ilgilendiren bir köprü niteliğinde olmasıdır. Demokrasinin kazandırdığı kavramlardan biri de eşitlik ve adalet ilkesidir. 19. yy'a kadar ülkelerde Monarşilerin hüküm sürdüğü bir yönetim şekli esas olurken, Fransız ihtilali ile birlikte krallar ve padişahlar etkinliğini kaybetmiş daha çok eşit yurttaşlık ve bu yurttaşlık temelinde herkesin çıkarını gözeten yasalar ortaya çıkmıştır. Ulus düşüncesi ise halk yönetiminin egemen olduğu bu alanda halkın iradesini gerçekleştirme olanağı sağlamıştır. Çağımızda demokrasiye bu çizgide meşruiyet kazandıran temel öge de, yöneten yönetilen karşıtlığında, karşılıklı ilişki halinde olmanın verdiği eşitlik duygusudur. Demokrasi, seçilenler ekseninde ele alındığında yönetime doğrudan katılımın ortaya koyduğu demokratik ilkeler bütünüdür.

Günümüzde demokratik yönetim biçimi temsili demokrasi ile özdeşleşmiş durumdadır. Türkiye’de de temsilli demokrasi şekli uygulanmaktadır. Temsili demokrasinin karşılaştığı sorunların çözümü için son kararı halkın vermesi görüşü hâkimdir. Bunun içinde bu sorunun çözüm yöntemlerinden biri de referandumdur.

Bu çalışmada Türkiye’de halk oylamasına gidilen süreçler mercek altına alınarak değerlendirilmiştir. Toplamda 7 defa halk oylaması yapılmıştır. Yapılan bu halk oylamalarından ikisi direk plebisit özeliği taşıırken diğer halk oylamaları referandum özeliği taşımıştır. Ancak ülkemizde halk oylamasına gidilen süreçlerde etkin tartışma olanakları olmadan ve referanduma sunulan maddelerin içeriği halka tam benimsetilmeden, halk oylaması sürecine gidilmiştir. Yapılan referandumlarda oylamaların siyasi zeminde, partilerin ideolojik birer aygıtı haline getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca referandumların siyasete yön verdiği ve siyasetçilerinde buna dönük bir politika belirlediği görülmüştür.

Referandum değişecek olan anayasa maddelerini halka anlatmaktan ziyade iktidar ve muhalefet arasında olan ideolojik tartışma zemine çekilmiştir. Partiler, seçmeni genel seçimler havasında etkilemeye çalışmışlardır. Bu anlamda sadece siyasiler değil halk olarak da temel haklarının kullanımında bilincin geliştirilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada referandum bir onay mercii olarak algılanmıştır. Halkın burada pasif durumda bırakılması, kanunların yapım aşamasında bulunmaması katılım açısından doğru olmamıştır. Ayrıca ülkemizde halkoylaması iktidarın güvenoyu gibi düşünülmüştür. “Evet” veya “Hayır” sonucu çıkan bir oylamada iktidar ve muhalefette farklı algılanmıştır. “Evet” veya “Hayır” tarafları birbirlerini ötekileştirilmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere, referanduma konu olacak maddelerin halk tarafından iyi okunması ya da halka iyi anlatılması önemlidir. Çünkü halk oylamasında toplumun önüne bu maddeleri “kabul ediyor musun/etmiyor musun” gibi sadece iki seçeneğin sunması, içeriğinin tam olarak anlatılmaması belirsizlik yaratmaktadır. Bu belirsizliklerin giderilmesinden sonra doğrudan demokrasi geleneğinin uygulanması olan referandumlar halkın iradesine yardımcı olacaktır.

Türkiye ve diğer devletler ele alındığında yapılan referandumlar J.J. Rousseau’nun deyimiyle egemenliğin kaynağının halkta olması nedeniyle son kararın halk tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda demokratik kurumların işletebilmesi açısından referandumun bir araç olarak halktan onay alması önemlidir. Referandum kurumunun aktif halde bulunması demokrasinin önemli bir

göstergesidir. Türkiye’de referandum anayasal zeminde onay mercii olarak algılanmıştır. Anayasada da bu hak sadece onay aşamasında yürütülmüştür. Siyasi tarihte referandum denemeleri göstermiştir ki, onay aşamasında bırakılan halk, aldığı kararların bir kısmını baskı altında almıştır. Özellikle 1961 ve 1982 Anayasası buna örnek teşkil etmektedir.

Türkiye açısından referandumun demokratik değeri tartışılırken, AK Parti politikalarının 70’lerin yeni sağ ile ilişkisi ayrıca ele alınmıştır. Öncelikle AK Parti’nin kurulması ve iktidara gelmesi analiz edilmiştir. Türkiye siyasi tarihine bakıldığında referanduma çok sık başvurulmamıştır. Ancak AK Partinin iktidara gelmesi ve halkla bütünleşme söylemleri neticesinde; referanduma götürdüğü anayasal maddeleri, seçmenlerin büyük desteğiyle yasalaştırmayı başarmıştır. AK Parti öncesinde Türkiye’de 2002 yılına kadar sadece 4 defa halk oylaması gidilmişken AK Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte 3 defa halk oylamasına gidilmiştir. Yönetim sistemi ile ilgili köklü bir değişikliğin olduğu tezi AK Parti’nin iktidarı döneminde sıkça ifade edilmiştir. Nitekim son yapılan referandum ile yeni yönetim şekli “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” olarak değişmiştir.

Bu çalışmada AK Parti iktidarı ve iktidara geliş süreci değerlendirilmiştir. Siyasi alanda RP’nin kapatılması sonrasında kurulan FP içinde gelişen “yenilikçi hareket” AK Parti’de vücut bulan yeni başlangıcın ilk adımı olmuştur. AK Parti, Türkiye’de yeni bir söylem ile yola çıkmıştır. AK Parti, Milli Görüş’ten ayrılmasıyla muhafazakâr demokrat kimliği kazanmıştır. AK Parti, sağ özellikleri taşıyan bir siyasi partidir ve bu anlamda en büyük örneğini Özal pratiğinden almaktadır. AK Parti’nin hem parti tüzüğü hem ekonomik programı incelendiğinde 70’lerin yeni sağına uygun politikaları hayata geçirmiştir. Özellikle ekonomik olarak uygulanan neoliberal politikalar hem ulusal hem de uluslararası yeni sağ çevrelerin desteğini kazanmada önemli olduğu ifade edilmektedir. 1970’li Yeni sağ politikaları IMF ve Dünya Bankası tarafından da desteklenmiştir.

AK Parti 2001 krizi öncesi başlayıp sonrasında devam eden neoliberal reformlarının uygulayıcısı olmuştur. Türkiye’ de sermaye birikiminin gelişmesi ve dolayısıyla küresel kapitalizminin daha sıkı bir şekilde yerleşmesi için gereken düzenlemeler yapılmıştır. AK Parti, kendini diğer siyasi partilerden farklı kılmayı ve güç kazanmayı başarmıştır.

Türkiye bağlamında neoliberalizm ve AK Parti örneği seçilmiş, partinin izlediği neoliberal ve ülkeye özgü koşullar tartışılmıştır. Bu tartışma için öncelikle 1980 sonrası siyasal yaşamına yön veren olaylar ele alınmış, 2002 seçimine kadar olan süreçte seçkinler arası koalisyon seçenekleri tüketilmiştir. Neoliberal hegemonyanın, projesini sürdürebileceği istikrarlı ve halk desteğine sahip bir siyasal ortağa ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. AK Partinin bir yandan neoliberal politikalar izlerken diğer yandan geniş kapsamlı kamusal yatırım harcamaları ve sosyal yardım programları ile toplumsal desteğini korumaya çalıştığı da belirtilmiştir. Neoliberalizmin yol açtığı siyasal ve ekonomik kriz ortamının AK Parti'nin hızla yükselmesinde önemli rol oynadığı belirtilmiş, uluslararası konjonktürün özellikleri nedeniyle partinin önemli bir dış destek sağlayabildiği açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, **Kent Devletinden imparatorluğa**, İmge Kitabevi, 5.Baskı, Ankara, 2006
- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2002
- AKÇALI Nazif, **Çağdaş Siyasal Rejimler**, Bilgihan Basımevi, İzmir, 1989
- AKTAN Coşkun Can, **Demokrasiye Yönelen Başlıca Eleştiriler**, Çizgi Kitabevi, Ankara, 2003
- ATAAY Faruk, **Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi**, De-Ki Yayın, Ankara, 2008
- ATAAY Faruk ve KALFA Ceren, Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm İçinde**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2009
- BARTHELEMY Joseph ve DUEZ Paul, **Traite de droit consitutionnel**, Daloz, Paris, 1933, **Aktaran** Kemel Gözler, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007
- ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950**, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2004
- DURSUN Davut, **Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000,
- EĞİN Oray, **İmha Planı: Medya Nasıl Çökertildi?**, 7. Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2011
- ERDOĞAN Mustafa, **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, 1. Baskı, Orion Yayınevi, Ankara, 2006
- EROĞUL Cem, **Anatüzeeye Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2000
- FRIEDMAN Milton, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. Doğan Erberk, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988
- GÖNENÇ Levent, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu", Der. Teoman Ergül, **Başkanlık Sistemi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2005
- GÖZE Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987
- GÖZLER Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007

- GÖZÜBÜYÜK A.Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003,
- HEPER Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012
- HEPER Metin, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2011
- HEYWOOD Andrew, **Siyasi ideolojiler**, Çev. Ahmet Kemâl Bayram vd, Adres Yayınları, Ankara, 2007
- İBA Şeref, **Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2008
- KARPAT Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi**, 4. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul, 2014
- KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2006
- KUÇURADI İonna, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996
- KUZU Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Sistemi”, der. Adnan Küçük vd, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, Cilt:1, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005
- KÜBALI Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku**, I.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971
- NOZİCK Robert, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000
- ONAR Erdal, “Türkiye’nin Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli mi?”, Der. Teoman Ergül, **Başkanlık Sistemi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2005
- ÖZKAZANÇ Alev, Türkiye’de Yeni Sağ, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 15, İstanbul, 1996, 1218 – 1224
- PARLA Taha, **Türkiye de Anayasalar**, İlerisim Yayınları, İstanbul, 1991
- ROUSSEAU Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006
- SABUNCU Yavuz, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002
- SANDER Oral, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- SARTORI Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996
- ŞAHBAZ İbrahim, **Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006

ŞENEL Alaadin, ***Siyasal Düşünceler Tarihi “ Tarih Öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda Ve Yeniçağda Toplum Ve Siyasal Düşünüş”*** S.B.F Yayınları, Ankara, 1982

TANİLLİ Server, ***Uygarlık Tarihi***, Say Yayınları, İstanbul 1992

TANÖR Bülent, ***Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

TANÖR Bülent, ***"Siyasal Tarih (1980-1995)"***, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000

TANÖR Bülent ve YÜZBAŞIOĞLU Necmi ***1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

TEZİÇ Erdoğan, ***Anayasa Hukuku***, Beta Yayınları, İstanbul, 1986

TOKATLI Orhan, ***Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları***, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999

TOSUN Gülgün ve TOSUN Tanju, ***Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri***, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999

TÜRKÖNE Mümtazer, ***Siyaset***, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003

ÜZGEL İlhan, Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, Der: İlhan Uzgel ve Bülent Duru, ***AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu içinde***, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009

YANARDAĞ Merdan, ***Medya Nasıl Kuşatıldı: Emin Çölaşan- Aydın Doğan Tartışması ve Medyanın Ekonomi Politikası***, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2008

ZÜRCHER Erik Jan, ***Modernleşen Türkiye'nin Tarihi***, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

MAKALELER

AKSOY Şinasi, Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım, ***Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi***, Ankara, 1998

DURSUN Davut, 'Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler', ***Muhafazakâr Düşünce***, 2005, Yıl 1, Sayı, 3

EROĞUL Cem, 2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılacak Dersler, ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, 2007

GÖNENÇ Levent, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği", ***Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı***, 2011

GÖZTEPE Ece, "Sevilmeyen Anayasayı Kim Korumak İster?", ***Birikim Dergisi***, Sayı:218, 2007

GÜRKAN Alper, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliğinin Oluşumunda Sosyal Politikanın Etkileri, Sayı:1, **OPUS Dergisi**, 2011

KANLIGÖZ Cihan, "Katılımcı Demokrasi ya da İdari Usul Kanunu Hazırlığı; Uluslararası Sempozyumu Üzerine", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 45, Sayı: 1-4, 1996

MERT Nuray, Sağ - Sol Siyaset Ayrımı ve Yeni Muhafazakârlık, **Toplumbilim Yeni Sağ – Aşırı Sağ Özel Sayısı**, 1997

ÖZTÜRK Nazım, Neoliberal Yaklaşımlar Çerçevesinde Devletin Ekonomide Yarattığı Sorunlar, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C. 6, İstanbul, 2005

ULUŞAHİN Nur, "Türkiye'de Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 3/1 2011

VENUGOPAL Rajesh, "Neoliberalism as Concept", **Economy and Society**, 2015, Vol 44, 1-21, s.10

YILMAZ Murat, 2010 Referandumu Siyasi Partilerin Tutumları, **SETA Analiz**, Sayı 28, Ekim 2010

TEZLER

DEMİREL Demokaan, Yeni Sağ Ve Kamu Yönetimi Reformları, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2012, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**)

GÜL Mehmet Şener, "Anayasa Hukuku Açısından Kurucu Referandum", , Ankara, 2000, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

KÖROĞLU Burak, Referandum ve Türkiye Uygulaması, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi, , Kırıkkale, 2009, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

KURBAN Samed, "Başkanlık Sisteminden Beklentiler ve Türkiye", Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2014, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

ÖZKAN Tuğba, Demokratikleşme Sürecinde Türkiye'nin Referandumla Sınavı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2012, (**Yayımlanmış Yüksek lisans Tezi**)

ŞİRİN Sinem ve YILMAZ Şeyda, Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm Ve AKP Neoliberalizmi, İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2014, (**Lisans Bitirme Tezi**)

İTERNET KAYNAKLARI

AKGÜN Mert Hüseyin, “Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine: 2012 ve 2016 AK Parti Anayasa Önerileri”, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/Perspektif163.pdf>(Erişim tarihi:14.01.2018)

AKINCI Abdulvahap, “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2014, 9(1),55- 72, http://iibfdergi.ogu.edu.tr/makaleler/10262928_91_N%C4%B0SAN%202014_Makale_0.pdf (Erişim tarihi: 14.08.2017)

ARI Tayyar, Plebisit, <http://sosyoloji.com/plebisit/1017.html> (Erişim Tarihi: 06.10.2017)

BERİŞ Hamit Emrah ve TURŞUCU Hamdi,“AK Parti 2007- 2011 Seçim Beyannameleri: Süreklilik ve Değişim”, **Siyaset Akademisi 10. Dönem Ders Notları**, <http://docplayer.biz.tr/297010-Ak-parti-siyaset-akademisi-lider-ulke-turkiye-10-donem-ders-notlari-elektronik-kitap-derleyenler-hamdi-tursucu.html> (Erişim tarihi: 28.12.2017)

GÖZLER Kemal, “Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri”, <http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm> (Erişim tarihi: 24.01.2018)

GÖZLER Kemal, “Referandum Mu, Plebisit Mi?” Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm> (Erişim tarihi: 05.10.2017)

KANADOĞLU Sabih, **Milliyet**, 27.12.2006 <http://www.abchukuk.com/guncel/haber/haber5064.html> (Erişim Tarihi:16.12.2017)

KARACABEY Mehmet, “Referandum Sonucu ve Siyasi Partilerin Performansı”,<http://www.ajans5.com/detay/2010/09/13/referandum-sonucu-vesiyasi-partilerin-performansi-analiz.html> (Erişim tarihi: 29.12.2017)

KURUL Nejla, AKP’nin Faydacı ve Muhafazakâr Esnek Eğitim Modeli, **Arkadaş Dergisi**,

https://www.academia.edu/1847832/AKP_nin_Faydac%C4%B1_ve_Muhafazak%C3%A2r_Esnek_E%C4%9Fitim_Modeli (Erişim tarihi: 08.03.2018)

ÖZDOĞAN Ali Göktürk, " 5. Referandumun Ardından Türkiye'de ve Dünyada Referandum", http://www.turkhukuksitesi.com/makale_753.htm (Erişim tarihi:24.12.2017)

SARIKAYA Muharrem, "MHP'de Sandıĝa Gitmeyin Çaĝrısı", **Sabah**, 16 Ekim 2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/16/haber,0704C99D75F64B7FB35609B2B7690A41.html> (Erişim tarihi: 22.12.2017)

SARIKAYA Muharrem, "Referandumun Balotaĝı Yok", **Sabah**, 19 Ekim 2007) <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/19/sarikaya.html> (Erişim tarihi: 22.12.2017)

TEKELİ İlhan, "Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları", **15. STK Sempozyumu Bildirisi**, 2003, http://stk.bilgi.edu.tr/cd/01/doc/okuma_02-2.pdf (Erişim tarihi: 27.08.2017)

YENİGÜN Kerem, "1921, 1924, 1961, 1982 Anayasaların Çeşitli Yönlerinden Karşılaştırması", https://www.academia.edu/25362760/1921-24-61_82_ANAYASALARININ_%C3%87E%C5%9E%C4%B0TL%C4%B0_Y%C3%96NLERDEN_KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRILMASI (Erişim tarihi: 29.11.2017)

YEşİLORMAN Mehtap, Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusoskon/article/viewFile/1023011360/1023010620> (Erişim tarihi: 27.10.2017)

TBMM Araştırma Merkezi, "Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum, Türkiye, ABD ve Avrupa Uygulama Örnekleri", Ankara, 2010 file:///C:/Users/Oem/Downloads/201004706%20(1).pdf (Erişim tarihi: 20.10.2011)

Doğrudan Demokrasi Araştırma Merkezi İnternet Sitesi, "İsviçre Federal Oylama Veri Tabanı: Liste", **Zürich Üniversitesi** <http://www.c2d.ch/indexdd.php?menusec=dddb&dang> (Erişim tarihi: 25.09.2017)

“1921-1924-1961-1982 Anayasaları Karşılaştırması”, <http://netarazi.blogspot.in/2007/10/tc-anayasalar.html> (Erişim tarihi: 16.11.2017)

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Erişim tarihi: 18.11.2017)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Perikles> (Erişim tarihi: 10.07.2017)
<http://www.britannia.com/history/docs/magna2.html> (Erişim tarihi: 20.07.2017)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrasi#Demokrasinin_ara%C3%A7lar%C4%B1 (Erişim tarihi: 25.07.2017)

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/ha01htm/01.htm> (Erişim tarihi: 08.08.2017)

<http://www.un.org/Overview/rights.html> (Erişim tarihi: 15.08.2017)

<http://aceproject.org/ace-en/focus/directdemocracy/recall> (Erişim tarihi: 15.08.2017)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Referandum> (Erişim tarihi: 16.09.2017)

<http://www.answers.com/topic/referendum> (Erişim tarihi: 19.09.2017)

<https://forum.turkmmo.com/konu/375046-1961-1982-anayasasi-karsilastirilmesi/> (Erişim tarihi: 01.12.2017)

5678 sayılı Kanun için Bkz. <http://tbmm.gov.tr/kanunlar/k5678.html> (erişim tarihi: 20.12.2017)

<http://haberciniz.biz/referandumla-degis-en-anayasa-maddeleri-894576h.htm> (Erişim tarihi: 02.01.2018)

https://tr.wikipedia.org/wiki/2010_T%C3%BCrkiye_anayasa_de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi_referandumu (Erişim tarihi 02.01.2018)

<http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2017/04/REFERANDUM-GER%C3%87EKLER%C4%B0.pdf> (17.01.2018)

<http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?altid.=1061> (erişim tarihi: 02.01.2018)

ÖZGEÇMİŞ

16 Nisan 1993 Yılında Van'ın Özalp ilçesi Dönerdere Köyünde doğdu. İlkokul, Ortaokul ve Lise'yi kendi köyünde tamamladı. Lisans eğitimi 2010 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. 2015 yılında ise İstanbul Gelişim Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Yüksek lisans yaptı. Ayrıca 2016 yılında İstanbul Üniversitesinde Biyomedikal Cihaz Teknoloji bölümü kazandı ancak sadece bir dönem okudu.

